

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of the Turkic World

BAHAR SPRING 2025 • SAYI ISSUE 113

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of the Turkic World

BAHAR SPRING 2025 • SAYI ISSUE 113

Sahibi Owner

Ahmet Yesevi Üniversitesi Adına Mütevelli Heyet Başkanı
Prof. Dr. Muhittin ŞİMŞEK

Editör Editor

Prof. Dr. Firat PURTAŞ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Yayın Kurulu (Alan Editörleri) Editorial Board (Field Editors)

Prof. Dr. Yüksel ÇELİK • Marmara Üniversitesi (Tarih)
Prof. Dr. Yunus KOÇ • Hacettepe Üniversitesi (Tarih)
Prof. Dr. Nâzım Hikmet POLAT • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (Türk Dili ve Edebiyatı)
Prof. Dr. Firat PURTAŞ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (Uluslararası İlişkiler)
Doç. Dr. Nergis DAMA • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi (İktisat ve Sosyal Politikalar)
Doç. Dr. Djumaniyazova Feruza DJUMANAZAROVNA • Özbekistan Bilimler Akademisi (Doğu Bilimleri)
Dr. Murat YILMAZ • Cumhurbaşkanlığı Sosyal Politikalar Kurulu Üyesi (Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü ve Editör Yardımcısı Managing & Assistant Editor

Dr. Emine Sıdika TOPTAŞ

Dil Editörü (Türkçe) Language Editor (Turkish)

Dr. Öğr. Üyesi Mikail CENGİZ

Yabancı Dil Editörü (İngilizce) Foreign Language Editor (English)

Dr. Öğr. Gör. Ahmet Şahin ATA

Sekreteryâ Secretariat

Harun SARIGÜL

Yönetim Merkezi Management Center

Aşağı Öveçler Mahallesi, 1314. Cadde, No: 19 Çankaya/Ankara
Tel : (0 312) 216 06 00 • Faks : (0 312) 216 06 09
www.ayu.edu.tr
bilig.yesevi.edu.tr • e-posta: bilig@yesevi.edu.tr

Yayın Türü

3 aylık, yaygın, süreli

Tasarım&Baskı Design&Printed by

SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti.
+90 (0 312) 472 37 73
www.sfn.com.tr

Basım Yeri: ANKARA

Basım Tarihi: 30/04/2025

ISSN: 1301-0549

E-ISSN: 2822-6348

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdıldacan AKMATALİYEV
Milli Bilimler Akademisi/Kırgızistan
Dr. Serdar ÇAM
Kültür ve Turizm Bakanlığı/Türkiye
Prof. Dr. Nurettin DEMİR
Hacettepe Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Pál FODOR
Macaristan Beşeri Bilimler Araştırma Merkezi/Macaristan
Prof. Dr. Edward FOSTER
Talisman/ABD
Prof. Dr. Osman HORATA
Hacettepe Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Ergin JABLE
Priştine Üniversitesi/ Kosova
Prof. Dr. Lars JOHANSON
Almanya
Prof. Dr. Yerden KAJIBEK
Kazakistan Dil Kurumu/Kazakistan
Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE
Marmara Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Abdolvahap KARA
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Seyit KASKABASOV
Kazakistan
Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU
Marmara Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Farhad MAKSUDOV
Özbekistan Bilimler Akademisi/Özbekistan
Prof. Dr. Rafael MUHAMMEDİNOV
Bilimler Akademisi/Rusya Federasyonu
Prof. Dr. Şahin MUSTAFAYEV
Uluslararası Türk Akademisi/Kazakistan
Prof. Dr. Mahir NAKİP
Çankaya Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Mehmet ÖZ
Hacettepe Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Elman QULİYEV
Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi/Azerbaycan
Doç. Dr. Berdi SARIYEV
Ankara Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Uli ŞAMİLOĞLU
Nazarbayev Üniversitesi/Kazakistan
Prof. Dr. Muhittin ŞİMŞEK
Marmara Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL
Fatih Sultan Mehmet Vakfı Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Nikolay N. TELİTSİN
Saint- Petersburg Devlet Üniversitesi/Rusya
Prof. Dr. Musa YILDIZ
Gazi Üniversitesi/Türkiye

Makalelerde ifade edilen fikir ve görüşler sadece yazarlarının olup, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığının görüşlerini yansıtmazlar.

The opinions and views expressed in the articles are the authors' solely and do not reflect the views of the Ahmet Yesevi University Board of Trustees.

Sayıdeğer Okurlar,

bilig'in yeni sayısını sizlere ulaştırmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Bu sayımızın da Türk dünyasının çok boyutlu bütünleşmesi çabalarına bilimsel katkı sağlayan, etki faktörü yüksek, insanlığa ışık tutan birbirinden değerli çalışmalardan müteşekkil olduğuna inanıyoruz.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türkoloji ve Türk dünyası sosyal bilimler çalışmaları yoğunlaşmış olup hem nicelik hem de nitelik olarak sürekli artış göstermektedir. Türk dünyası meselelerine dair her yıl onlarca bilimsel etkinlik düzenlenmekte, akademik yayın neşredilmektedir. Öte yandan sürekli çoğalan külliyat ve farklı dillerde yayın çeşitliliği özgün ve alana yenilik getiren çalışmaların takibini de güçleştirmektedir. Bu açıdan *bilig*'in Türk dünyası sosyal bilimler alanında özgün çalışmalara ulaşmanın aracı olarak seçkin konumu daha da önem kazanmaktadır.

2-3 Nisan 2025 tarihlerinde Ahmet Yesevi Üniversitesi “Kazak Dili Bilim Dili” konulu sempozyumun ikincisine ev sahipliği yapmıştır. Bu sempozyumun paydaşlarından biri de *bilig* dergisi olmuştur. Sempozyum kapsamında *bilig*'in koordinatörlüğünde “Türk Dünyası Bilim Diploması” başlığı altında editörler çalıştay düzenlenmiştir. Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'dan katılımcıların yer aldığı çalıştayda özellikle Türkoloji alanında yayın yapan üniversite dergileri arasındaki iş birlikleri üzerinde durulmuştur. WoS ve Scopus başta olmak üzere uluslararası dizinlerle ilgili gelişmeler, akademik yayıncılıkta yeni eğilimler, yazarlık ve hakemlik süreçlerinde karşılaşılan sorunlar gibi konuların konuşulduğu çalıştay bu alanda daha fazla iş birliğine duyulan ihtiyacı da göz önüne sermiştir.

Bilgi teknolojilerinde meydana gelen baş döndürücü gelişmeler neticesinde özellikle yapay zekânın ortaya çıkardığı tehditler ve fırsatlar, özgün içerik üretiminden bunun ilgisine ulaştırılmasına kadar pek çok farklı konuda harekete geçilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede Türkçe ve Türkçenin farklı lehçelerinde bilimsel yayın sayısının artırılması üzerinde durulması gereken konulardan biridir. Yardımcı teknolojiler sayesinde herhangi bir dilde yazılmış bir makaleyi istediğiniz dile çevirmek kolaylaşmıştır. Ancak makinalar marifetiyle özel bir konuda özgün bir telif eserin meydana getirilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla evrensel bir bakış açısıyla Türkçe düşünerek, Türk dünyasının zengin kültürel mirasına ya da Türk dünyası güncel meselelerine çözüm arayışıyla kaleme alınmış herhangi bir çalışma hangi dilde kaleme alınmış olursa olsun Türkçedir.

Türk dünyasının ortak yükseköğretim kurumu olan Ahmet Yesevi Üniversitesinin yürüttüğü öğretim üyesi yetiştirme programı gibi çabalar neticesinde Türk dünyasında yeni bir akademisyen kuşağı teşekkül etmektedir. Yeniğe ve gelişime açık, dünya ile bütünleşmiş, Türk dünyasının birliği mefkuresini benimsemiş, gerçekçi olduğu kadar iddialı bu genç kuşak akademisyenlerimizin başarıları Türk dünyasının ortak geleceği açısından da son derece ümit vericidir. Gücünü köklü geçmişinden alan, çağdaş dünyanın meydan okumalarına karşı kendini sürekli geliştiren, yenilikçi ve dinamik bir yaklaşımla geleneği de yaşatan bu genç akademik çevre aynı zamanda *bilig*'in yarınları için güvencedir.

Bu düşüncelerle yeni sayımızın faydalı olmasını temenni eder, keyifli okumalar dileriz.

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ

Editör

Dear Readers,

We are happy to present the new issue of *bilig*. We believe that this issue consists of valuable studies that contribute scientifically to the multidimensional integration efforts of the Turkic world, have a high impact factor and shed light on humanity.

After the collapse of the Soviet Union, Turkology and Turkic world social sciences studies have intensified and are constantly increasing both in quantity and quality. Every year, dozens of scientific events are organized and academic publications are published on Turkic world issues. On the other hand, the ever-increasing corpus and the variety of publications in different languages make it difficult to follow original and innovative studies. In this respect, the distinguished position of *bilig* as a means of accessing original studies in the field of social sciences in the Turkic world becomes even more important.

On April 2-3, 2025, Akhmet Yassawi University hosted the 2nd symposium on “Kazakh Language as a Language of Science”. One of the stakeholders of this symposium was *bilig* magazine. Within the scope of the symposium, an editors' workshop titled “Science Diplomacy in the Turkic World” was organized by *bilig*. Participants from Turkey, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Uzbekistan participated in the workshop, where cooperation between university journals publishing in the field of Turkology was emphasized. The workshop, where issues such as developments in international indexes, especially WoS and Scopus, new trends in academic publishing, problems encountered in authorship and refereeing processes were discussed, also emphasized the need for more cooperation in this field.

As a result of the dizzying developments in information technologies, especially the threats and opportunities created by artificial intelligence, it is imperative to take action in many different areas, from the production of original content to its delivery to the relevant people. In this context, increasing the number of scientific publications in Turkish and different dialects of Turkish is one of the issues that should be emphasized. Due to assistive technologies, translating an article into any target language has become easier. However, creating an original copyrighted work on a specific subject with the help of machines is impossible. Therefore, no matter what language it is written in, any work with a universal point of view, thinking in Turkish, seeking solutions to the rich cultural heritage of the Turkic world or its current issues is Turkish.

As a result of efforts such as the faculty training program carried out by Akhmet Yassawi University, the common higher education institution of the Turkic world, a new generation of academics is being formed in the Turkic world. The achievements of this young generation of academics, who are open to innovation and development, integrated with the world, embracing the concept of the unity of the Turkic world, realistic as well as ambitious, are extremely promising for the common future of the Turkic world. This young academic environment, which draws its strength from its deep-rooted past, constantly improves itself against the challenges of the modern world, and keeps the tradition alive with an innovative and dynamic approach, is also a guarantee for the future of *bilig*.

With these thoughts, we hope that our new issue will be useful and wish you pleasant reading.

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ

Editor in Chief

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri/Research Articles**Mehmet Emin Erendor, Emre Çatak**

Examining the Security Dimension of the Organization of Turkic States by Addressing Border Issues: Kyrgyz-Tajik Border Conflict / 01-26
Türk Devletleri Teşkilatının Güvenlik Boyutunun Sınır Sorunları Bağlamında İncelenmesi: Kırgızistan-Tacikistan Sınır Anlaşmazlığı

Meral Balcı

Women's Representation and Participation in Politics in Uzbekistan from 1991 to 2023 / 27-52
1991'den 2023'e Özbekistan'da Kadınların Siyasette Temsili ve Siyasete Katılımı

Oğuzhan Aydın

Türk Dünyası Sözlü Şiir Geleneği İçinde Görme Engelli Söz Ustaları / 53-78
Visually Impaired Wordsmiths in the Oral Poetry Tradition of the Turkish World

Nükhet Okutan Davletov, Timur B. Davletov

Altın Köl I (E 28) Yazıtında Geçen *Umay Beg* İfadesi Üzerine / 79-100
On the Expression of Umay Beg in the Inscription of (E 28) Altın Köl I

Alev Karaduman

Reflection of the Turkish Image and Turcophobia in the Turkish Translation of C. Marlowe's *Tamburlaine the Great* through Bourdieu's Notion of 'Habitus' / 101-126
Bourdieu'nun 'Habitus' Kavramı Işığında C. Marlowe'un Büyük Timurlenk Olarak Çevirilen Eserinde Türk İmgesinin ve Türkofofinin Yansıması

Erdal Aydoğmuş, Halit Aşlar

Kasım Tınıstanov'un Eserlerinde Değerler Eğitimi ve Kaleme Aldığı Pedagojik/Didaktik Metinlere Analitik Bir Bakış / 127-152
Moral Values Education in the Works of Kasym Tynystanov and an Analytical View of His Pedagogical / Didactic Texts

Sibel Balak Baran, Meltem Ekti

Alman Kültür Politikasına Göre Türkiye Kökenli Yazarlar ve Yazınları: 1972-2022 / 153-180
Authors of Turkish Origin and Their Literatures according to German Cultural Policy: 1972-2022

Yayın İlkeleri / 181-196

Araştırma Makalesi / Research Article

Examining the Security Dimension of the Organization of Turkic States by Addressing Border Issues: Kyrgyz-Tajik Border Conflict*

Mehmet Emin Erendor**

Emre Çıtak***

Abstract

This study aims to evaluate the Organization of Turkic States' approach to security with a special focus on border issues in the region after the collapse of the Soviet Union. The emergence of independent states in the Caucasus and Central Asia led to border conflicts with neighbouring countries. While some of these disputes have been resolved through agreements, others persist. Given the potential for border issues to escalate into conflicts, achieving peaceful resolutions is crucial for regional stability and fostering interstate cooperation. Within this framework, 1999 Batken Events hold significant importance. These events not only epitomize the persistent border issues between Kyrgyzstan and Tajikistan but also bring regional border disputes into the forefront of attention. Today, border disputes present a significant challenge for the Organization of Turkic States, which is expanding its cooperation among member states and claims to pursue an effective security strategy. It can be argued that the

* Date of Arrival: 09 February 2024 – Date of Acceptance: 02 September 2024

You can refer to this article as follows:

Erendor, Mehmet Emin, and Emre Çıtak. "Examining the Security Dimension of the Organization of Turkic States by Addressing Border Issues: Kyrgyz-Tajik Border Conflict." *bilig*, no. 113, 2025, pp. 01-26, <https://doi.org/10.12995/bilig.7916>.

** Assoc. Prof. Dr., Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of International Relations – Adana/Türkiye
ORCID: 0000-0002-8467-0743
merendor@atu.edu.tr

*** Assoc. Prof. Dr., Hitit University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations – Çorum/Türkiye
ORCID: 0000-0002-8704-6495
emrecitak@hitit.edu.tr

OTS's efficiency in peacefully resolving border disputes, which are sensitive security matters, could directly affect the organization's future international standing.

Keywords

Organization of Turkic States, border issues/problems, Turkic World, Kyrgyz-Tajik border dispute, security, Batken Events.

Türk Devletleri Teşkilatının Güvenlik Boyutunun Sınır Sorunları Bağlamında İncelenmesi: Kırgızistan-Tacikistan Sınır Anlaşmazlığı*

Mehmet Emin Erendor**
Emre Çıtak***

Öz

Bu çalışma, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölgedeki sınır sorunlarına özel olarak odaklanarak Türk Devletleri Teşkilatının güvenlik yaklaşımını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Kafkasya ve Orta Asya'da bağımsız devletlerin ortaya çıkması komşu ülkelerle sınır çatışmalarına yol açtı. Bu anlaşmazlıkların bir kısmı anlaşmalarla çözümlenirken bir kısmı da devam etmektedir. Sınır sorunlarının çatışmalara dönüşme potansiyeli göz önüne alındığında, barışçıl çözümlere ulaşmak bölgesel istikrar ve devletler arası iş birliğinin desteklenmesi açısından hayati önem taşımaktadır. Bu çerçevede, 1999 yılında Batken'de yaşanan olaylar büyük önem taşımaktadır. Bu olaylar sadece Kırgızistan ve Tacikistan arasındaki süregelen sınır sorunlarını özetlemekle kalmamış, aynı zamanda bölgesel sınır anlaşmazlıklarını da ön plana çıkarmıştır. Günümüzde sınır anlaşmazlıkları, üye devletler arasındaki iş birliğini genişleten ve etkili bir güvenlik stratejisi izlediğini iddia eden Türk Devletleri

* Geliş Tarihi: 09 Şubat 2024 – Kabul Tarihi: 02 Eylül 2024

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Erendor, Mehmet Emin, ve Emre Çıtak. "Examining the Security Dimension of the Organization of Turkic States by Addressing Border Issues: Kyrgyz-Tajik Border Conflict." *bilig*, no. 113, 2025, ss. 01-26, <https://doi.org/10.12995/bilig.7916>.

** Doç. Dr., Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü – Adana/Türkiye
ORCID: 0000-0002-8467-0743
merendor@atu.edu.tr

*** Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü – Çorum/Türkiye
ORCID: 0000-0002-8704-6495
emrecitak@hitit.edu.tr

Teşkilatı için önemli bir zorluk teşkil etmektedir. Hassas güvenlik meseleleri olan sınır anlaşmazlıklarının barışçıl yollarla çözümünde örgütün etkinliğinin, örgütün gelecekteki uluslararası itibarını doğrudan etkileyebileceği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler

Türk Devletleri Teşkilatı, sınır sorunları/problemleri, Türk Dünyası, Kırgız-Tacik sınır anlaşmazlığı, güvenlik, Batken Olayları.

Introduction

The idea of Turkic World integration is based on cooperation between states and strengthening the ties between Turks spread all over the world. The Turkic World¹, whose geographical extent transcends the borders of the member states of the Organization of Turkic States (OTS), has experienced significant developments, particularly since the end of the Cold War. The potential for collaboration among the countries that gained independence from the Soviet Union (Azerbaijan, Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, and Turkmenistan) and Türkiye has presented a significant opportunity for the initiation of substantial projects.

The first and most prominent of these projects is the Turkish Speaking Countries Summit (its name was changed to the Turkic Speaking Countries Summit in 2001), constituted an annually held sharing platform since 1992 although it was interrupted from time to time. The Nakhchivan Agreement signed by Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Türkiye at the 9th Summit on October 3, 2009, enabled the formation of the Cooperation Council of Turkic Speaking Countries. Therefore, a highly valuable and concrete step has been taken towards the integration of the Turkic World with the structure also known as just the Turkic Council. While Uzbekistan became a full member of the Council in 2019, observer membership status was gained by Hungary in 2018, by Turkmenistan in 2021 and by the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) in 2022. In addition, at the summit held on November 3, 2023, the Economic Cooperation Organization (ECO) became the first non-state actor to participate as an observer member.

At the 8th Summit of the Council held in Istanbul on 12 November 2021, the name of the Turkic Council was changed to the OTS as a reflection of a common will, beyond being symbolic. At the meeting held with the theme of “Green Technologies and Smart Cities in the Digital Age”, the “Turkic World 2040 Vision Document” was also accepted, and it was decided to prepare the “2022-2026 Organization of Turkic States Strategic Road Map” for the implementation of the document. With the Samarkand (2022) and Astana (2023) Summits held in the following years, significant decisions were taken for the institutionalization of the OTS, and the areas of cooperation gradually diversified. Today, the OTS has become an

increasingly solid platform with its will to work together from tourism to migration, from agriculture to health.

The OTS, which is an official international organization with its founding agreement, legal personality, and institutional structure, can be categorized regional cooperation organization. However, the common will and the declarations announced after the summit meetings reveal that the OTS will exhibit a global approach beyond being regional (Baki 148; Erkiner and Eray 226–29). It should also be noted that the OTS is an umbrella organization as it includes organizations such as the International Organization of Turkic Culture (TURKSOY), the Parliamentary Assembly of Turkic States (TURKPA), the Turkic Academy, Turkic Culture and Heritage Foundation and the Union of Turkic Chamber of Commerce and Industry (TCCI). This reinforces the international attribute of the OTS, enhances its institutional structure, and expands the framework of its role (Terzioğlu 58).

Certainly, the OTS will define its future role based on the advancement of historical and cultural connections, the sustained commitment to political integration, and the measures aimed at addressing global challenges (Mustofaev 116–18). While common moral ties create invaluable opportunities for the integration of the Turkic World, political, economic and social relations have been developed especially thanks to the facilitation and encouragement of an institutional structure like the OTS (Kaygusuz 231–32; Tiyek and Balcı 828–30). It's crucial to stress that the enthusiasm generated at this point should be directed towards achieving multi-dimensional goals, grounded in the principle of mutual benefit and guided by rational comprehension. Given the numerous challenges and opportunities awaiting resolution within member states, their respective regions, and the Turkic World at large, the influence, guidance, coordination, and policy development capacity of the OTS as an umbrella organization will be paramount in this regard.

While the OTS is widely recognized as a fundamental cornerstone on the path towards Turkic World integration, significant curiosity has emerged regarding the specific issues and areas of cooperation through which member states will foster closer relations. Particularly, what kind of policy the OTS will follow on military and security-related issues is one of the most interesting issues. It's worth noting that a key factor that will bring states closer together

is their capacity to pursue common foreign and security policies, among other areas of collaboration. Since the collapse of the Soviet Union, the relations between Turkic states have experienced fluctuations, with periods of desired development as well as occasional disruptions and challenges. It's evident that the multidimensional relations established between Türkiye and Azerbaijan haven't been replicated at the same level among other Turkic states. Therefore, while developing a common policy in the military and security domains may be a long-term objective, it would be highly beneficial to prioritize establishing a shared understanding and fostering cooperation initially. Member and observer states, as well as the broader Turkic World, face various security challenges, including border disputes, radical movements, terrorism, instability in neighbouring regions and countries, and transnational crimes. While some of these issues are common among the states, others are unique to specific nations. Furthermore, international and regional developments also present challenges in terms of security. In this context, the approach of the OTS towards national, regional, and international security matters can significantly impact the maintenance of peace and security, particularly within the Turkic World.

Border issues, the primary focus of this study, have been a significant challenge among the states of the Turkic World. Internal border disputes and conflicts with neighbouring countries in the region, such as the Kyrgyzstan-Tajikistan conflict, have arisen periodically. It's important to recognize that the policies of the former Soviet Union contributed to the emergence of substantial border problems among regional states. While most states in the region have managed to resolve border disputes with China, thanks in part to China's military and political influence, internal border issues persist and remain unresolved to this day.

As an institutional and multi-purpose political organization, the OTS mentions its security-related objectives in both its founding agreement and summit declarations. The organization aims at striving to enhance the security and stability of Member States in alignment with their commitments under international agreements, specifically those pertaining to upholding and reinforcing sovereignty, territorial integrity, and the inviolability of internationally recognized borders. This commitment includes refraining from interference in internal affairs. Although security is a significant topic

in cooperation areas and strategic goals, the Organization does not have a military aspect. For this reason, political and moral support and solidarity initiatives come to the fore in the internal and external security problems faced by the members. It would not be surprising if the Organization is expected to take an active role in border issues between member states and their neighbours.

The primary objective of this research is to assess the security aspect of the OTS, a significant entity in the integration of the Turkic World, particularly concerning its approach to border issues. The study aims to investigate the actions taken, ongoing efforts, and potential measures by the organization, which aims to foster multi-dimensional relationships among its member states, to address border-related challenges between member states or with other nations. Although OTS is not primarily a military or security-oriented organization, it is believed that member states' collaboration in addressing security issues will contribute to stronger unity. As a case study, the research focuses on the Kyrgyz-Tajik border dispute, a well-known crisis, and explores the initiatives taken by OTS in resolving this conflict. Two main points require emphasis. Firstly, the subject's scope is significant, particularly concerning border issues within the Turkic World. Due to the specific scope of the article, it's impractical to cover all border problems comprehensively. Secondly, the focus of this study is specifically on the border issues between Kyrgyzstan and Tajikistan. This selection is justified by the timeliness and ongoing resolution efforts surrounding this particular issue.

For the study, key documents, summit declarations and press statements of the OTS since 2009 are examined in detail. Hence, the analysis is intended to be conducted based on official documents and statements. In the conclusion, a comprehensive assessment is conducted regarding the potential role that OTS can play in the peaceful resolution of border issues. The significance of addressing security concerns for the organization's future is underscored, particularly in light of the positive momentum generated by the Karabakh Victory in the Azerbaijan-Armenia War within the Turkic World. The study is anticipated to provide a special contribution to the field by exploring a distinct aspect of the OTS and advocating for the Organization to actively engage in addressing border disputes, which represent a potential obstacle to integration.

Security Dimension of the Organization of Turkic States

In the Nakhchivan Agreement, which constitutes the founding document of the Cooperation Council of Turkic Speaking Countries and its current name, the Organization of Turkic States, the parties are;

[...] desiring to jointly contribute to strengthening peace, ensuring security and stability, in the region and in the whole world as a whole, in terms of development of processes of political multipolarity, economic and informational globalization” and “reaffirming their adherence to purposes and principles of the United Nations and other universally recognized principles and norms of international law, including sovereign equality, territorial integrity and inviolability of internationally recognized borders of states, as well as those related to maintenance of international peace, security and development of good-neighbourly and friendly relations and cooperation among states (*Nakhchivan Agreement*).

expressions are mentioned. The Agreement also includes the following statements regarding security for purposes and tasks:

- Maintaining peace, strengthening security and confidence in the region and in the world as a whole,
- coordination of the actions to combat international terrorism and separatism, extremism, trafficking in human beings, drug trafficking, as well as the assistance to international policy on control over illicit traffic in narcotic drugs and psychotropic substances (*Nakhchivan Agreement*).

It is crucial to highlight that, alongside its numerous objectives and duties, the OTS has emerged as a political entity committed to bolstering the security and stability of its member states. Moreover, it aims to contribute to the promotion of regional and international peace, uphold international law and norms, and collaborate with other regional initiatives and actors. Beyond being a structure that serves a single purpose, the OTS is a general/multi-purpose organization that develops multi-dimensional relationships among its members and adopts a solution-oriented approach to various problem areas. Thus, even though it is not a military structure, the Organization has

expressed its stance on security issues in the Summit Declarations and other statements throughout the process.

“Cooperation on Foreign Policy and Security Issues” constitutes one of the main headings in the declarations published since the first summit of the OTS in 2011. In the introduction of the declarations, it is particularly underlined that the aim is to strengthen the stability and political and economic security of the member states, and to support principles such as territorial integrity, sovereignty, inviolability of borders and non-interference in internal affairs. For example, in the Final Declaration of the 8th Summit, where the name of the OTS referred to above was adopted, and the common will regarding security was put forward as follows:

Aiming at strengthening security and stability of the Member States in accordance with the generally recognized norms and principles of international law, in particular the respect of and support for the sovereignty, territorial integrity and inviolability of the internationally recognized borders, non-interference in internal affairs (*Istanbul Declaration of the 8th Summit* 2).

Undoubtedly, it is necessary to consider the security dimension of the OTS in three general contexts: national security problems of the member states, security problems in the regions where the member states are located, and security problems in the international arena that affects steady of the members. As the full and observer members of the OTS are located in a wide area from the central of Europe to the east of Asia, they face many risks, dangers and threats. Created on a strong and solid umbrella of unity idea, it is obvious that the OTS can achieve this goal by ensuring the stability and trust of its members. In other words, the role that members will play in institutionalizing and increasing the influence of the Organization depends on their success in solving their internal problems, handling their problems with their neighbours, and providing the ability to protect themselves from all kinds of threats. At this point, as an organization that shares many ties, the OTS will be deeply beneficial in terms of its reputation in ensuring the security of the member states and contributing to regional and international peace.

The establishment of strong cooperation among Turkic states will lead to a unity of regional interests, which will be highly beneficial for countries to

address both their individual and shared security challenges. The security community within the OTS can play a facilitating role in addressing issues that contribute to regional instability, such as the situation in Afghanistan, counterterrorism efforts, enhancing military capacity, and combating cross-border crimes (Sarı 150–57). Undoubtedly, the OTS was not established for security/military purposes like the North Atlantic Treaty Organization (NATO), the Commonwealth of Independent States (CIS) or the Collective Security Treaty Organization (CSTO). However, following a problem-solving, conciliatory, mediator and supportive strategy in solving security problems will provide an unquestionably valuable aspect to the Organization. It should not be forgotten that there are several security problems such as wars, civil conflicts, terrorist attacks, activities of cross-border criminal groups, irregular migration and cyber-attacks in both Eastern Europe, the Middle East, the Caucasus, and Asia. At this point, the OTS's development of cooperation and common struggle will have a positive impact on international relations.

The attitude of the OTS towards the security of Turkic World as well as the member countries is also essential. The definition of the Turkic World refers to a broad concept beyond the state borders, including neighbouring and kindred communities that speak Turkish and share common values (Purtaş 94). The term Turkic World encompasses a broad definition, as it includes Turkic communities residing in various locations worldwide, beyond the borders of the Turkic states. It is obvious there are plenty of similar or unique problems experienced by Turks living around the world. The role that the OTS could assume at this juncture will determine its future impact, and it's natural for Turkic communities to have such expectations over time.

The OTS is based on a multi-dimensional organizational mentality. At this point, it is clear that the development of security and military relations will play a decisive role in the future of the integration. For instance, sharing and cooperation established on the defence industry may create a situation that will complement other areas of cooperation (Emeklier et al. 97–98). The decision to hold the Meeting of The Heads of National Security Councils of Member and Observer Countries of the OTS on a regular basis at the Samarkand Summit, held on 29 June 2022, has been a significant development in the field of security. Article 19 of the declaration

published after the summit stated: “Instruct the continuation of security consultations within the OTS on a regular basis among the governments and state bodies of the Member States to ensure close coordination and cooperation on security issues of common interest; It is noteworthy that the phrase ‘and call for closer cooperation in the field of defence industry and military collaboration’” (*Samarkand Declaration of the Ninth Summit*). The second meeting was held in Tashkent on 19-20 October 2023. This situation can be described as a concrete initiative to develop a common security perspective (Özsoy 52).

Border Problems of Turkic States

Addressing the origin of border issues among Turkic states solely from the period of their independence overlooks the underlying roots of the problem. However, delving into this historical context may deviate from the primary focus of the study. Therefore, the developments post-1990 will be briefly assessed. As previously noted, the study’s main focus is on the OTS’s approach to border issues, thus border disputes between states will be discussed briefly.

As mentioned in the introduction, this study cannot delve into the border issues among Turkic World countries themselves and with China due to constraints in both word count and the study’s focus. While the Central Asia region exhibits multiple border challenges, the analysis refrains from including China to maintain coherence with the study’s core theme and word limit. It’s worth noting that China’s resolution of its border disputes predates those among other regional states. Consequently, it’s not suitable for analysis within the framework of this study. This decision is supported by the principle of upholding the status quo outlined in post-Soviet agreements such as the Minsk agreement of December 8, 1991, which dissolved the Soviet Union, and the Almaty Declaration signed on December 21, 1991, in Kazakhstan’s capital at the time, Almaty (Dadabaev 554–68).

In this context, while the countries in the region have expressed their desire to maintain sovereignty over the territories assigned to them during the Soviet Union era, they have also attempted to sideline unresolved issues. Despite attempts to overlook these problems, the presence of regions like

the Fergana Valley in this geographical area has highlighted the necessity of addressing these issues.

Border issues between Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Tajikistan, neighbouring the Fergana Valley, began to emerge nearly a decade after they gained independence. The need to address these border problems, which had been overlooked, became apparent following the Batken incidents in 1999 (Ceccarelli; Tashtemkhanova et al.)

In general, it can be said that there are seven different border problems in the Central Asia region. These are between Kazakhstan and Kyrgyzstan, Kazakhstan and Uzbekistan, Kazakhstan and Turkmenistan, Kyrgyzstan and Uzbekistan, Kyrgyzstan and Tajikistan, Uzbekistan and Tajikistan, Uzbekistan and Turkmenistan. Some of these problems were solved in time and some are in the process of solution. Furthermore, to maintain the integrity and originality of the study and to stay within necessary limits, a detailed examination will be conducted on the border issue between Kyrgyzstan and Tajikistan. These border disputes are of significant contemporary importance and are perceived to contribute to the resolution process of the broader 'Turkic World states' border issues.

The most challenging or unresolved area in the solution process pertains to the border disputes among the three states neighbouring the Fergana Valley. The main reason for this is that the location of the Fergana Valley is important both geopolitically, economically, religiously and historically (Kohl; Karimov et al.; Gulomjonovna and Sobirjonovna) and both Kyrgyzstan, Uzbekistan and Tajikistan are struggling to dominate this region. To grasp the primary reasons for this, it's essential to examine the natural resources of the countries. In the region, Kyrgyzstan and Tajikistan stand out as the two poorest countries in terms of natural resources. However, they possess significant potential in terms of water resources. Especially Tajikistan has small industries concentrated in hydroelectricity production (*Tacikistan Ülke Bülteni*). Likewise, Kyrgyzstan has a rich potential in terms of water resources. Unlike these two countries, Uzbekistan is not rich in water resources and needs the water resources of the Fergana Valley. In this context, it would be correct to link the main issue of dispute between the three countries to the control of water resources.

Kyrgyzstan and Uzbekistan share a 1395 km border and the demarcation of border works for 1170 km of these borders started in 2000 after the Barken clashes in 1999, and with the agreement signed in Bishkek on 5 September 2017, most of the border problems were tried to be eliminated (Joldoshov). Border problems between the two countries date back to the 1920s. Joldoshov states that the basis of the border problems between the two countries started from the period when the Russian Soviet Federative Socialist Republic and the Soviet Socialist Republic of Uzbekistan were organized in the form of an intra-country division in the summer months within the framework of ethnic-based census. Because, as Joldoshov expresses, the fact that the Kyrgyz still lead a nomadic life and accordingly were not in the village at the time of the census affected the borders determined as a result of the ethnic-based census framework and caused the Kyrgyz population in the villages to appear either small or non-existent (Joldoshov 314). For this reason, Uzbekistan argues that the borders of the two countries should be determined based on the 1924-1927 documents, while Kyrgyzstan claims that the 1955 documents should be taken into account (Dadabaev 561; Toktogulov 95; Megoran 478). When the problems between the two countries are analysed in general, it can be said that the problems stem mostly from the fact that both countries put forward different theses and more interestingly, the documents presented by the two sides contradict each other (Joldoshov 312).

Although the problems regarding the unresolved border problems between the two countries continue, with the agreement signed between the two countries in Bishkek on 5 September 2017, the problem was tried to be solved by reaching an agreement for 85% of the border problems, i.e. 1170 km (Toktogulov; Joldoshov; Dadabaev). It should be noted here that the main problematic issues, which are difficult to resolve between the two countries, could not be resolved in 2017. However, it is necessary to say that the relations between the two countries have improved especially with the Mirziyoyev period and the will to solve this problem has been emphasized (Mokrenko; Ailchiev).

On 26 March 2021, Chairman of the National Security Committee of Kyrgyzstan Kamchibek Tashiev stated at a press conference that the border problems between the two countries were completely resolved as a result of

the negotiations. He stated that a special protocol was signed as a result of the session of the delimitation and demarcation commission in Tashkent at the meetings held after 2017 to resolve the remaining 15% (Taşiev: Kırgız-Özbek). The latest development towards the resolution of border problems between the two countries took place with the visit of Uzbek President Mirziyoyev to Bishkek on 27 January 2023. In 2021, the protocols prepared as a result of the meetings, letters on the approved and signed agreements on the determination of the last disputed part of the border issues were exchanged and the border issues were finalized (Chekirov). To briefly state, the border problems that have lasted for 30 years were resolved between the two countries as of 2023.

Another prominent problem in the region, which is also the scene of conflicts from time to time, is the border problems between Kyrgyzstan and Tajikistan. Negotiations were initiated in 2002 for the solution of the border problems between the two countries, but this problem has not been resolved until today. According to Joldoshev, the primary reason for the ongoing issues between the two countries is the disparity in the dates of official documents, similar to the situation between Kyrgyzstan and Uzbekistan. According to him, while Tajikistan demands that the borders be determined according to 1924, Kyrgyzstan wants the borders to be resolved within the framework of documents dated 1958-1959 and 1989 (Joldoshev 316). From time to time, clashes between the two countries take place in the Batken region. In the last clashes in September 2022, many people were killed, and hundreds of people were injured. These clashes, especially in September, have also significantly affected the peace of people in the region (Abdyldaev and Ulukbek Uulu; Aliyev Tayfur).

In this context, the government delegations of Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan met in Batken on 25-29 April to discuss border problems and discuss solutions (PolitKlinika [PolitClinic]). As a result of these negotiations, the parties reached an agreement on the determination of the intersection point of the state borders of Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan (Adilov). When evaluated in this framework, it can be stated that there is a will to solve the problems between the two countries. The talks between the two countries continued on 2 October 2023 and it was decided to continue the understanding on the solution of border problems (“Büt Köyğöylördü Çeçet”; Abdyldaev and Ulukbek Uulu).

Another development towards the solution of border problems took place on 4 February when Kyrgyz Foreign Minister Jeenbek Kulubayev and Tajik President Emomali Rahman met. As a result of the ongoing negotiations, 196 km of border problems were resolved. The border between the two countries is 970 km long and it is stated that 90% of the problems have been resolved with the negotiations that started in 2022 (“Kırgızstan Menen Tajikistan”).

In summary, the conflicts that occurred in 2022 have been a turning point for the resolution of border issues between the two countries. The impact of these conflicts on both nations, as they strive to protect their territorial integrity, naturally influences their domestic political dynamics. Consequently, it is plausible that the Kyrgyz-Tajik border, where nearly 90% of the issues have been addressed, will see resolution in 2024.

Case Study: OTS’s Approach Towards the Kyrgyz-Tajik Border Issue

Firstly, it’s necessary to highlight that prior to the commencement of this study, it was expected that the OTS would exert significant influence in resolving border issues related to its members and actively participate in the process. However, the research findings indicated that this influence was either minimal or non-existent, which consequently impacted the study’s outcome.

At the Almaty summit held in 2011 as the first summit of the Organization, it was stated that OTS aimed to strengthen the economic and political security of states in terms of sovereignty, territorial integrity and inviolability of borders.

In article 20 of the declaration;

Reiterated their position on the inadmissibility of forcible change of the borders, noted their conviction that strengthening of the struggle of the international community against acts of aggression threatening peace and stability, sovereignty and territorial integrity of states, is a determining factor for the maintenance of global security (*Declaration of the First Summit*).

Even though the organization clearly stated its approach to border issues within the scope of this article, the member countries only emphasized Azerbaijan’s Nagorno-Karabakh problem in the declaration.

Although the principles of inviolability of borders, territorial integrity and non-interference in internal affairs were emphasized at the summit held in Bishkek in 2012, an approach was adopted only towards Azerbaijan's Nagorno-Karabakh problem, as stated in the 2011 Almaty Summit (*Declaration of the Second Summit*). These elements have been maintained in all summits up to 2019, and other border issues in the region have not been addressed in any way.

The Kyrgyz-Tajik war was mentioned, at least in part, at the Istanbul Summit, where the name of the organization was changed to the Organization of Turkic States. In this context, the organization stated in the Article 9 of the Declaration that it supports negotiations between the two countries to solve the problem (*Istanbul Declaration of the 8th Summit*).

Conflicts between the two countries in 2022 have been put on the agenda of the OTS. The declaration issued after the Samarkand summit reads as follows;

Express support to the efforts of the Kyrgyz Republic to find a peaceful solution to the situation at the Kyrgyz-Tajik border in line with the fundamental principles of international law, reiterate the importance of resolving disputes exclusively by political and diplomatic means; in this context express the readiness of the Member States to assist in the efforts of Kyrgyzstan for development and reconstruction of infrastructure in the Kyrgyz Republic (*Samarkand Declaration of the Ninth Summit*).

In line with the decision taken at the Istanbul Summit, the organization this time backed a political and diplomatic solution to the problem, while noting that Kyrgyzstan could be helped with infrastructure development and reconstruction.

At the Astana Summit in 2023, it can be seen that the focus was only on signing the Agreement on Friendship, Good Neighbourliness and Cooperation for the Development of Central Asia in the 21st Century between the Republic of Kazakhstan, the Kyrgyz Republic, the Republic of Tajikistan, the Republic of Turkmenistan and the Republic of Uzbekistan (*Declaration of the Tenth Summit*).

An examination of the OTS website shows that only four different pieces of information have been entered for the two border issues in question. This information relates to the Kyrgyz-Tajik border issue and was written by the Secretary General. The first statement was issued on 30 April 2021 and provided information on the peaceful resolution of the situation that had arisen at that time. It also expressed satisfaction with the ceasefire and the work done to reduce tensions (The Foreign Minister of the Kyrgyz Republic).

In another information issued on 30 April 2021, the Turkic Council expressed its concern over the escalation of the conflict between the two parties and its satisfaction with the start of negotiations between the foreign ministries of the parties, the rapid implementation of the ceasefire between the parties and the reduction of tensions. The key aspect of this statement is the Turkic Council's call for both parties to exercise caution and implement collaborative measures to stabilize the situation, refraining from actions that could exacerbate tensions further ("Statement by the Secretary General").

On 28 January 2022, the Secretary-General's statement expressed concern over the renewed Kyrgyz-Tajik conflict and called for a cessation of hostilities and a peaceful resolution of the conflict. This statement, in which the OTS condemns the use of weapons against civilians, calls on both sides to take the necessary measures ("Statement by the Secretary General").

Another statement issued on 16 September 2022 expressed concern about the ongoing conflict and again stressed that it should be resolved through diplomatic means. It is also important that the OTS condemned the attacks on civilians and public schools. It also supports the Kyrgyz Government's efforts to resolve the conflict peacefully ("Statement of the Secretary General").

In this context, it can be emphasized that the OTS has not carried out a comprehensive study on border problems and conflicts. It can be said that the OTS has not been able to put forward a complete policy on the Kyrgyz-Tajik border, which is the most influential and unresolved border problem on the agenda today, and that it has a limited impact on this issue in its final declarations and statements.

There could be various reasons behind this situation. Firstly, despite its waning influence, Russia historically held considerable sway over the countries in

the region. Russia sometimes utilizes regional events, particularly border disputes like the Kyrgyz-Tajik one, to further its own interests and convey messages to Central Asian nations. This can be interpreted as Russia asserting its influence as a dominant player in the region or signalling its enduring strength to regional countries. Additionally, the organization may opt not to directly challenge Russia within this context. Secondly, the organization is still evolving from a security standpoint, and its pronouncements on regional events could impact both its stability and the perceptions of other nations. Consequently, member states often endorse the peaceful resolution of their border disputes through restrained statements, mindful of the organization's development and regional dynamics. Lastly, recognizing the potential for border issues to escalate into conflicts, as seen throughout history, there's a collective emphasis on promoting peaceful resolutions to these problems. This entails a cautious approach within the organizational framework, aiming to avoid excessive entanglement in such events. Moreover, there's a concerted effort to prevent member countries from resolving disputes through coercion or external pressure, leveraging the organization's presence to facilitate peaceful solutions.

Conclusion

The study aimed to thoroughly examine the origins of border disputes, the variety of border issues, and the approach adopted by the OTS toward these matters. The research unequivocally demonstrates that despite any inclination among regional states to disregard looming border problems, the dynamic nature of the geographical landscape they inhabit, continually accommodating diverse structures, necessitates prompt resolution of these issues. Since the events of 1999, border issues in the region have garnered widespread attention, yet they remain unresolved despite the passage of many years, occasionally leading to conflicts between neighbouring states. While several factors contribute to the prolonged persistence of these problems, the primary obstacle stems from differing historical narratives among bordering nations. This thesis consistently emerges as a prominent factor, particularly evident in the border disputes between Kyrgyzstan and Tajikistan.

Although the main thesis of the study is that the OTS has an impact on the current solution of the border problems, as a result of the studies and

researches it was found that the role of the Organization is almost non-existent. While the primary argument of the research suggests that the OTS plays a pivotal role in addressing current border challenges, the outcomes of numerous studies indicate that the organization's influence is largely negligible. It is noteworthy to reiterate that the OTS's inclination towards assuming a central role in resolving regional border issues remains uncertain. Nevertheless, this stance can be attributed primarily to practical limitations and geopolitical intricacies impeding the organization's efficacy. Moreover, the lack of consensus among member states, particularly concerning historical agreements, and the absence of enforceable mechanisms within the organization further diminish its capacity to intervene effectively in border disputes. These findings highlight the complex array of factors constraining the OTS from fulfilling its intended mandate as the primary mediator in addressing border disputes in Central Asia.

The Nakhchivan Agreement, the founding agreement of the organization, states the aims and principles of the UN, but also emphasizes the protection of territorial integrity and internationally recognized borders of states, as well as international peace and security, and the development of good neighbourly and friendly relations and cooperation among states. In this context, the aim of the organization is to strengthen mutual trust, friendship and good neighbourliness between the parties (*Nakhchivan Agreement*). This is also clearly stated in Vision 2040 (*Turkic World Vision – 2040*).

As mentioned previously, there is an expectation for the Organization to operate more efficiently in a region where numerous challenges exist. However, upon examining the Charter of the Organization, the Summit Declarations, and statements made by the Secretary-General, it becomes evident that the Organization prefers not to delve too deeply into these issues. The primary reason for this is the organization's novelty and the lack of a clearly established environment of trust between member countries. On the other hand, it's worth noting that while the Organization may not be directly involved in on-the-ground actions, it appears to be fostering encouragement among the countries in the region. This is particularly evident in statements made by Azerbaijan following the victory in Nagorno-Karabakh, which emphasize the importance of promoting relations and trust among the countries.

While it should be noted that the founding agreement of the OTS dates back to 2009, it should be emphasized that it is still a new structure. Although they are connected to each other by many common ties, it has not been possible to establish a political unity among the Turkic states for many years. Many political, economic, social and security-related factors on a national, regional and global basis can be cited as the reasons for that. With this intellectual infrastructure, members of the OTS show the will to form a union more slowly and surely. Certainly, the advancement of this union hinges on the establishment of unified economic, security, and foreign policy frameworks. Among these, border issues, falling under the purview of security, emerge as particularly delicate matters. As extensively deliberated in the study, Turkic states contend with varying degrees of border disputes, ranging from minor to severe, both among themselves and with neighbouring nations. Thus far, OTS has adopted a reactive approach toward border issues, emphasizing the significance of peaceful negotiations.

As a developing organization that directs its members to closer cooperation, it seems to be a conscious choice for the OTS not to address border problems at its Summits, which are a harsh policy element that can cause serious disagreements among members, create debates and create divisions regarding regional problems. But undoubtedly, solving the border problems of the member states will enable them to focus on their political, economic and social development, and will also enable them to become stronger militarily. It is clear that members who are more developed, stronger and have resolved their problems with their neighbours will contribute more to the Organization in achieving its goals. The Turkic States' ability to resolve their border issues peacefully will be very decisive in terms of integration and seizing global opportunities for the Turkic World in general. Thus, it would not be wrong to expect the OTS to follow a more active policy, play a mediator role and contribute more to regional security on border sharing, solution of border problems and border security.

It's evident that the success and sustained existence of the OTS hold immense importance for the future of the Turkic world. It's also clear that the OTS faces various risks both presently and in the future. This study aimed to highlight the potential danger posed by any crises or conflicts among Turkic states themselves or with neighbouring countries in the

new context of Central Asia and the Caucasus following the Soviet legacy. Such situations could severely undermine decades of integration efforts. Therefore, it would be highly beneficial for the OTS, which lacks a military agenda or presence, to develop peaceful methods for resolving border disputes in regions where Turkic states are located. Assuming a mediating role grounded in principles of equity could help the OTS enhance its status as an internationally recognized and respected actor. Effectively addressing border issues among its members and neighbouring states by preventing conflicts, the OTS could establish itself as a pivotal actor, thereby avoiding potential crises in the future.

In conclusion, it is imperative for an organization that includes member states grappling with border issues to take a more proactive stance in resolving these disputes. It is essential to define whether the organization operates with a security, military, political, or economic framework, and to encourage more active engagement and transparent communication regarding these issues. Resolving border disputes in the region will not only contribute to political stability within the countries involved but also enhance the political and economic efficacy of the organization both regionally and globally.

Contribution Rate Statement

The authors' contribution rates in this study are equal.

Conflict of Interest Statement

There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of this study. There is no conflict of interest between the authors.

Notes

- 1 The concept of the Turkic World can be used in different meanings. In a narrow sense, it can define the countries that are members of the Organization of Turkic States, and in a broad sense, it describes a wide area within the Turkic World, which we can define as Kosovo, Montenegro, Hungary in the west, Mongolia or China in the east, and includes Türkiye, Turkish Republic of Northern Cyprus, Azerbaijan, Kazakhstan, Turkmenistan, Uzbekistan and Kyrgyzstan. It can refer to all independent Turkic states, semi-autonomous regions within Russia, and the territories of Turkic peoples living all over the world. For more information: (Bay et al. 58).

References

- Abdyldaev, Aibek, and Yrysbeek Ulukbek Uulu. “Kırgız-Tajik Çek Arasında Janjaldar Kantip Kurçugan? [How Did the Conflicts on the Kyrgyz-Tajik Border Escalate?].” *Azattyk Channel*, 3 Oct. 2022, <https://www.azattyk.org/a/kyrgyz-tazhik-chek-arasynda-zhangzhaldar-kantip-kurchugan-/32059011.html>.
- Adilov, Abdurakhman. “Kırgızstan, Tajikistan Jana Özbekstan Çek Ara Maselesi Talkuulandı [Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan Border Issues Discussed].” *Turkiston*, 1 May 2023, <https://kg.turkiston.biz/2023/05/01/kyrgyzstan-tazhikistan-zhana-zbekstan-chek-ara-maselesi-talkuulandy/>.
- Ailchiev, Sabyr. “Kırgızstan Menen Özbekstan Çek Ara Maselesi Boyunça Kanday Çeçimge Kelgeni Aytıldı [It Was Announced What Decision Kyrgyzstan and Uzbekistan Reached on the Border Issue].” *Sputnik Kırgızstan*, 17 Aug. 2017, <https://sputnik.kg/20170817/kr-menen-ozbekstan-chek-ara-maselesi-boyuncha-sujloshtu-103.475.4319.html>.
- Aliyev Tayfur, Nazir. “Kyrgyzstan Declares State of Emergency in Batken Region Bordering Tajikistan.” *Anadolu Ajansı*, 18 Sept. 2022, <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/kyrgyzstan-declares-state-of-emergency-in-batken-region-bordering-tajikistan/2687523>.
- Baki, Pelin Musabay. “Avrasya’da Bölgesel İşbirliği Sürecinden İşbirliği Mekanizmasına: Türk Konseyi.” *Bilge Strateji*, vol. 6, no. 11, Dec. 2014, pp. 133–62.
- Bay, Erdal, et al. “Türk Dünyası Birliği” Algısı”. *Gazi Akademik Bakış*, vol. 11, no. 21, 21, Dec. 2017, pp. 55–85, <https://doi.org/10.19060/gav.379576>.
- “Büt Köygöylördü Çeçet”. Kırgızstan-Tajikistan Çek Ara Süylöşүүлörü [“It Will Solve All Problems.” Kyrgyzstan-Tajikistan Border Talks].” *BBC News Kırgız Kızmatı [BBC News Kyrgyz Service]*, 3 Oct. 2023, <https://www.bbc.com/kyrgyz/articles/c3g38jg41j2o>.
- Ceccarelli, Alessandra. “Clans, Politics and Organized Crime in Central Asia.” *Trends in Organized Crime*, vol. 10, no. 3, Sept. 2007, pp. 19–36.
- Chekirov, Kubatbek. “Kırgızstan Menen Özbekstan Çek Ara Maselesine Çekit Koydu [Kyrgyzstan and Uzbekistan Put an End to the Border Issue].” *BBC News Kırgız Kızmatı [BBC News Kyrgyz Service]*, 27 Jan. 2023, <https://www.bbc.com/kyrgyz/kyrgyzstan-64424185>.
- Dadabaev, Timur. “Securing Central Asian Frontiers: Institutionalisation of Borders and Inter-State Relations.” *Strategic Analysis*, vol. 36, no. 4, July 2012, pp. 554–68.
- Declaration of the First Summit of The Cooperation Council of Turkic Speaking States*. Turkic States, 21 Nov. 2011, <https://www.turkicstates.org/u/d/basic-documents/first-summit-declaration-8-en.pdf>.

- Declaration of the Second Summit of the Turkic Council.* Turkic States, 23 Aug. 2012, https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/2nd-summit-declaration-9-en.pdf.
- Declaration of the Tenth Summit of the Organization of Turkic States.* Turkic States, 3 Nov. 2023, https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/tenth-summit-declaration-2023-21-en.pdf.
- Emeklier, Bilgehan, et al. “Türk Devletleri Teşkilatı: Bütünleşme Sürecine Nereden Başlamalı ve Ne Yapmalı?” *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Aug. 2022, pp. 73–107, <https://doi.org/10.17752/guvenlikstrjtj.1112874>.
- Erkiner, Hakkı Hakan, and İlayda Eray. “Uluslararası Hukuk Bakımından Bir Uluslararası Örgüt Olarak Türk Devletleri Teşkilatı.” *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Aug. 2022, pp. 217–50, <https://doi.org/10.17752/guvenlikstrjtj.1112918>.
- Gulomjonovna, Nazarova Nodira, and Madrahimova Mahbuba Sobirjonovna. “Peculiarities of Using Shrines in Fergana Valley for the Purpose of Tourism.” *International Journal on Integrated Education*, vol. 2, no. 6, 2019, pp. 1–4, <https://doi.org/10.31149/ijie.v2i6.100>.
- Istanbul Declaration of the 8th Summit of the Organization of Turkic States.* Organization of Turkic States, 12 Nov. 2021, <https://www.turkicstates.org/u/d/basic-documents/eighth-summit-declaration-15-en.pdf>.
- Joldoshev, Altınbek. “Kimlik ve Sınır: Orta Asya’da Sınır Sorunları.” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, vol. 19, no. 2, 2, Dec. 2019, pp. 303–26, <https://doi.org/10.32449/egetid.576578>.
- Karimov, A., et al. *Transboundary Aquifers of the Fergana Valley: Challenges and Opportunities*. 2010, https://hispagua.cedex.es/sites/default/files/hispagua_documento/documentacion/documentos/fergana.pdf.
- Kaygusuz, Yeşim. “Kuruluşunun 10. Yılında Türk Konseyi’nin Türkiye ile Diğer Üye Ülkeler Arasındaki Ticarete Etkileri.” *TESAM Akademi Dergisi*, vol. 8, no. 1, 1, Feb. 2021, pp. 199–236, <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.748658>.
- “Kırgızistan Menen Tajikistan Tarihî Kelişimdin Aldında Turuşat [Kyrgyzstan and Tajikistan on the Verge of a Historic Agreement].” *TRT Global*, 2022, <https://www.trt.net.tr/kyrgyz/turk-duinosu/2024/02/05/kyrgyzstan-mienien-tazhikistan-tarykhyi-kielishimdin-aldynda-turushat-2097791>.
- Kohl, Philip L. “Recent Research in Central Asia.” *American Antiquity*, vol. 50, no. 4, Oct. 1985, pp. 789–95, <https://doi.org/10.2307/280167>.
- Megoran, Nick. “Rethinking the Study of International Boundaries: A Biography of the Kyrgyzstan–Uzbekistan Boundary.” *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 102, no. 2, Mar. 2012, pp. 464–81.

- Mokrenko, Anastasia. “Özbekistan Menen Kırgızstan Çek Ara Maselesin Talkuuladı [Uzbekistan and Kyrgyzstan Discuss Border Issues].” *24.Kg*, 6 June 2017, https://24.kg/kyrgyzcha/53879_ozbekstan_menen_kyrgyzstan_chek_ara_maselesin_talkuuladyi/.
- Mustofaev, Murodjon. “The Organization of Turkic States: A New Approach to Global and Regional Challenges.” *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, vol. 27, no. 1, 1, July 2022, pp. 105–20.
- Nakhchivan Agreement*. 3 Oct. 2009, <https://www.turkicstates.org/u/d/basic-documents/nakhchivan-agreement-on-the-establishment-of-the-cooperation-council-of-turkic-speaking-states-1-en.pdf>.
- Özsoy, Bahar. “‘Türk Dünyası’ Söylemi İçinde Türk Devletleri Teşkilatı’nın Rolü ve Önemi.” *Anasay*, no. 25, 25, Aug. 2023, pp. 40–55, <https://doi.org/10.33404/anasay.1324953>.
- PolitKlinika [PolitClinic]. “Çek Ara Maselesi: Batkende Kırgızstan, Tajikistan, Özbekistan Delegatsiyaları Joluguştu [Border Issue: Delegations of Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan Meet in Batken].” *PolitKlinika [PolitClinic]*, 2023, <https://pk.kg/news/inner/chek-ara-maselesi-batkende-kyrgyzstan-tazhikstan-zbekstan-delegaciylary-choguldu/>.
- Purtaş, Fırat. “Cultural Diplomacy Initiatives of Turkic Republics.” *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, vol. 22, no. 1, 1, Apr. 2017, pp. 91–114.
- Samarkand Declaration of the Ninth Summit of the Organization of Turkic States*. Turkic States, 3 Nov. 2023, https://www.turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/ninth-summit-declarataion-16-en.pdf.
- Sarı, Buğra. “Security Aspect of the Integration in Turkic World under the Organization of Turkic States.” *Insight Turkey*, vol. 4, no. 25, Dec. 2023, pp. 139–61.
- “Statement by the Secretary General of the Organization of Turkic States on the Situation at the Kyrgyz-Tajik State Border.” *Türk Devletleri Teşkilatı*, 28 Jan. 2022, https://www.turkicstates.org/en/haberler/statement-by-the-secretary-general-of-the-organization-of-turkic-states-on-the-situation-at-the-kyrgyz-tajik-state-border_2444.
- “Statement by the Secretary General of the Turkic Council on the Situation on the Kyrgyz-Tajik State Border.” *Türk Devletleri Teşkilatı*, 30 Apr. 2021, https://www.turkicstates.org/en/haberler/statement-by-the-secretary-general-of-the-turkic-council-on-the-situation-on-the-kyrgyz-tajik-state-border_2239.
- “Statement of the Secretary General of the Organization of Turkic States on the Situation at the Kyrgyz-Tajik State Border.” *Organizations of Turkic States*, 16 Sept. 2022, <https://www.turkicstates.org/en/news/statement-of-the-secretary-general-of-the-organization-of-turkic-states-on-the-situation-at-the-kyrgyz-tajik-state-border>.

- Tacikistan Ülke Bülteni*. DEİK, 2012, <https://www.deik.org.tr/uploads/tacikistan-bulteni.pdf>.
- Tashtemkhanova, Raikhan, et al. "Territorial and Border Issues in Central Asia: Analysis of the Reasons, Current State and Perspectives." *The Anthropologist*, vol. 22, no. 3, Dec. 2015, pp. 518–25.
- "Taşiev: Kırgız-Özbek Çek Ara Maselesi 100% Çeçildi [Tashiev: Kyrgyz-Uzbek Border Issue 100% Resolved]." *Azattyk Channel*, 21 Mar. 2021. [www.azattyk.org](http://www.azattyk.org/a/31170920.html), <https://www.azattyk.org/a/31170920.html>.
- Terzioğlu, Süleyman Sırrı. "Uluslararası hukuk açısından Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi." *Uluslararası Hukuk ve Politika*, vol. 9, no. 36, 36, 2013, pp. 45–72.
- "The Foreign Minister of the Kyrgyz Republic and the Secretary General of the Turkic Council Had a Telephone Conversation". *Türk Devletleri Teşkilatı*, 30 Apr. 2021, https://www.turkicstates.org/en/haberler/the-foreign-minister-of-the-kyrgyz-republic-and-the-secretary-general-of-the-turkic-council-had-a-telephone-conversation_2240.
- Tiyek, Ramazan, and Bayram Balcı. "Türk Devletleri Teşkilatı'na Üye Ülkelerde Endüstri İlişkileri." *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, vol. 12, no. 2, 2, Apr. 2023, pp. 818–33, <https://doi.org/10.33206/mjss.1244262>.
- Toktogulov, Beishenbek. *The Failure of Settlement on Kyrgyz-Uzbek Border Issues: A Lack of Diplomacy?* Oct. 2018, pp. 85–106.
- Turkic World Vision – 2040*. Turkic States, 13 Nov. 2021, <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turkic-world-vision-2040-2396-97.pdf>.

Araştırma Makalesi / Research Article

Women's Representation and Participation in Politics in Uzbekistan from 1991 to 2023*

Meral Balcı**

Abstract

Uzbekistan enacted a new constitution and a series of laws after the proclamation of independence in 1991. The functioning of the new state in a democratic way was organized according to these laws. In this study, it was investigated whether the laws enacted had influence on women's participation and representation in politics along with democracy, and if so, in what ways they were applied. As the method of the study, a descriptive design with semi-structured interviews and document analyses was applied to obtain data for the triangulation of a mixed-method approach. The current situation and dynamics regarding women's participation and representation in politics were explored by analysing original governmental documents related to Uzbek Constitution and by conducting semi-structured interviews with nine Uzbek citizens. As the results exhibited, it was seen that women in Uzbekistan were represented in the politics as mentioned in the laws. However, as the data analysis indicated the so-called representation and participation of women in Uzbekistan remained on the surface level. Depending on the reported results, it could be stated that the representation and participation were limited and not efficient and actively implemented in the real-life context.

Keywords

Uzbekistan, constitution, law, women, representation, participation, politics.

* This research was supported by a Marie Skłodowska-Curie Research and Innovation Staff Exchange scheme within the H2020 Programme (grant acronym: Central Asian Law, no 870647).

Date of Arrival: 3 August 2023 – Date of Acceptance: 4 July 2024

You can refer to this article as follows:

Balcı, Meral. "Women's Representation and Participation in Politics in Uzbekistan from 1991 to 2023." *bilig*, no. 113, 2025, pp. 27-52, <https://doi.org/10.12995/bilig.11302>.

** Assoc. Prof. Dr., Marmara University, Faculty of Political Sciences – Istanbul/Türkiye
ORCID: 0000-0003-3638-5339
mbalcı@marmara.edu.tr

1991'den 2023'e Özbekistan'da Kadınların Siyasette Temsili ve Siyasete Katılımı*

Meral Balcı**

Öz

Özbekistan'ın 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesinin ardından yeni bir anayasa yapıldı ve bir dizi yasa çıkarıldı. Yeni devletin demokratik bir şekilde işleyişi bu yasalara göre örgütlendi. Bu çalışmada, çıkarılan yasaların kadınların demokrasiyle birlikte siyasete katılımı ve temsili üzerinde etkili olup olmadığı ve eğer öyleyse hangi yollarla uygulandığı araştırılmıştır. Çalışmanın yöntemi olarak, karma yöntem yaklaşımının üçgenleştirilmesi için veri elde etmek amacıyla yarı yapılandırılmış görüşmeler ve belge analizleri içeren tanımlayıcı bir tasarım uygulanmıştır. Kadınların siyasete katılımı ve temsil edilmesine ilişkin mevcut durum ve dinamikler, Özbek Anayasasına ilişkin orijinal hükûmet belgeleri analiz edilerek ve 9 Özbek vatandaşıyla yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılarak incelenmiştir. Sonuçlar ortaya çıktıkça, Özbekistan'daki kadınların yasalarda belirtildiği gibi siyasette temsil edildiği görülmüştür. Bununla birlikte, veri analizinde belirtildiği gibi, Özbekistan'da kadınların sözde temsili ve katılımı yüzey seviyesinde kalmıştır. Rapor edilen sonuçlara bağlı olarak sunum ve katılımın sınırlı olduğu, etkin olmadığı ve gerçek hayat bağlamında aktif olarak uygulandığı ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler

Özbekistan, anayasa, hukuk, kadın, temsiliyet, katılım, politika.

* Bu araştırma, H2020 Programı kapsamında Marie Skłodowska-Curie Araştırma ve İnovasyon Personel Değişim programı tarafından desteklenmiştir (Hibe kısaltması: Orta Asya Hukuku, no 870647).

Geliş Tarihi: 3 August 2023 – Kabul Tarihi: 4 July 2024

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Balcı, Meral. "Women's Representation and Participation in Politics in Uzbekistan from 1991 to 2023." *bilig*, no. 113, 2025, ss. 27-52, <https://doi.org/10.12995/bilig.11302>.

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi – İstanbul/Türkiye

ORCID: 0000-0003-3638-5339

mbalcı@marmara.edu.tr

Introduction

The representation of women in politics began to be emphasized all over the world. Uzbekistan is one of the countries that attach importance to women's representation and participation in politics. A series of reforms were enacted for the representation of women in politics democratically with the new Uzbek Constitution after being independent. The purpose of the study is to explore how the laws are implemented to establish the democratic ascendancy of women's representation in Uzbekistan and focuses on researching the role of women in politics. Therefore, the questions of the study are: 1) What are the constitutional laws related to women's representation and participation in politics? 2) How much are these laws implemented and practiced according to the reported answers? 3) Were the women reported that they were effective in politics?

This study is significant in many ways; after the collapse of the USSR, newly established liberated states adopted their own constitutions. In a democratic state, the laws written in constitutions are implemented in daily life in practice. Therefore, what is written in theory, here in the laws, must overlap practice. This study aims to investigate how much the laws are enforced in practice in Uzbekistan in particular since there are a few studies on this topic and this study is one of them.

Background to the Study

Women's participation, representation, and reaching opportunities and overall gender equality in every field have been measured and analyzed in the Global Gender Gap Report which was first published by the World Economic Forum in 2006. With a ratio of 25, political empowerment is the area where women are severely underrepresented around the world ("Global Gender"). Although there is no direct data about political empowerment in Uzbekistan in the mentioned report, Tursunova and Azizova (113), stated that Uzbek women had aimed to acquire equal rights for men and women.

Improving the political system is connected to processes of democratic innovation within society and necessitates a compact modernization and integration into a globalized world (Rakhimov 6). After the collapse of the Soviet Union, the socio-political condition in all former-Soviet countries in Central Asia and specifically in Uzbekistan was characterized by a gradual transformation in the path to establish democratic regimes.

To reach this goal, it was necessary to promulgate a new constitution. Therefore, the constitution of Uzbekistan was adopted on 8 December 1992, superseding the constitution of the Republic of Uzbekistan of 1978. The new constitution separated powers among a strong presidency, the legislature, Oliy Majlis, and a judiciary (Salimov 2). Since then, the President has become the head of state, granted supreme executive power by the constitution, and empowered to appoint a full cabinet of ministers. The President also has had the power to form and dissolve the parliament.

During the transition period, women's participation and representation in politics in Uzbekistan had fallen sharply from 36% to 6%. With the new constitution, women's rights pertaining to being represented and then participating in politics that had previously been implemented during the Soviet regime were enhanced. Although women's representation in politics dropped after the proclamation of Independence, it was rectified by presidential decrees following the enactment and promulgation of the new constitution. Women's participation in society is limited by gender perspectives, although in Uzbekistan, as in traditional societies that consider men as the main economic providers (Taşkın, "Political Representation" 165), there are official decrees favouring women's participation in politics ("Women's political"); Tursunova and Azizova 132).

This study aims to analyze how the representation and participation of women in politics in Uzbekistan within the constitution, and whether the law corresponds with practice. It also analyzes whether there is any gap between the theory and the practice.

Conceptual Framework

In this study, the laws related to the topic were examined to investigate how they were implemented. *Representation* is the key factor in this study as women were required to take part in the Parliament to enable their voices to be heard. The active involvement of women in politics can be realized and defined by *Participation*. As for the concept of *women's participation*, it is accepted as the process related to women's engagement in economic and political institutions by participating in policy-making bodies, bureaucracies, and representative organization. Based on this research,

Conway's (232) conceptual framework was taken into consideration. His definition of *political participation* of women as "... activities of citizens that attempt to influence the structure or government, the selection of government authorities, or the policies of government" was used as a base in the study.

Theoretical Framework

There have been a broad body of studies conducted in this field as in Taşkın ("Political Representation" 168), Mee (10), Prillaman (68), Kadir Khanova. A great deal of that is examined in this research. One of these in the literature which was briefly mentioned is Soledad Artiz Prillaman, who shows in her theoretical analysis that there is a relationship between women's representation in the domestic sphere and their representation in the political arena (Prillaman 70). Taşkın ("Political Representation" 165-67) argues that not only domestic institutional factors such as electoral and party system, women's grassroots movements and cultural norms have significant impact on female representation, but that country's adoption of international norms determines its gender policy (Taşkın, "Cherry-Picking" 134). In addition, as Kadir Khanova, noted the increasing influence of women in the political, economic and social spheres will be reflected in all fundamental aspects of society.

This study is far from being primarily theoretical. On the contrary, it firstly collects data and attempts to evaluate these data through empirical questions it poses. The most important criterion in this paper is essentially the fundamental constitutional framework drawn for women's participation in political life in Uzbekistan. In other words, rather than conducting an analysis based on normative aspirations based on existing theoretical frameworks such as feminism, this study questions to what extent laws and regulations regarding women's participation in the country are actually implemented in real life.

Review of the Related Literature

Women's representation and participation in politics have been studied by many academicians and politicians. Not only books or articles but country briefing papers, such as *Women and Men of Uzbekistan 2007-2010*, *Women's political participation and leadership*, and reports of NGO's have

been valuable source of the literature. Official documents released by Uzbek Government are other sources that contributed to this study. Therefore, primary sources used in this paper are official documents revealed from the government's websites, the national legislative database, secondary data from the State Statistics Committee, and data obtained from publications on this subject. One of the reports was written by Mee (15) on the status of Women in Uzbekistan. She analysed the percentage and effectiveness of women in Uzbek Parliament. Other articles dealing with the topic have investigated the role and effects of women in politics. In a similar context, Tursunova and Azizova (115) studied women's progress and their political participation in Uzbekistan. As the issue of *Women's representation and participation* had been discussed a lot, a number of books and articles were written on this topic. They were mostly written by academicians and authors in democratic countries. For instance, in Curtis's book country profile can be found; whereas Conway (232), wrote about "Women and Political Participation". In their article Bridging the gap between de jure and de facto parliamentary representation of women in Africa, Thabane and Buthelezi (178) pointed out the gap between the theory and reality. Equal representation and participation of men and women in policymaking are important for strengthening the democracy (Thabane and Buthelezi 178). Tursunova and Azizova (115) mentioned empowerment of women in their article named "Women's progress in Uzbekistan: Political Participation".

Background of the Status of Women

The basic principles and laws of a nation determine the duties of the government and guarantee certain rights to the people in constitutions. Following the independence, 1991 constitution was adopted in 1992 on the 11th session of the Supreme Council of Uzbekistan by replacing 1978 constitution. When Uzbekistan was a member of the Soviet Union, the name of the parliament was the Uzbek Supreme Soviet. Before gaining its independence in 1980, there were 510 members of the Uzbek Supreme Soviet and 35% of them were women; in 1985, there were again 510 members and 36% of them were women (Nohlen et al.). The last election in the Uzbek Supreme Soviet was held in 1990. There were 500 members and 9% of them were women, and the Communist Party of Uzbekistan

won the elections (Curtis). During the Soviet term, women's representation in the parliament was higher as it was a transformation period.

Following the independence in 1991, this proportion dropped drastically to 9%, and then 6% due to the change of the system of the government and the establishment of institutions of the new system. A year later, in independent Uzbekistan, İslam Karimov was elected as the first President of Uzbekistan in the same year. Then, series of changes in government institutions and administrations launched. Firstly, Uzbekistan declared 1991 as the "Year of Women". Emphasizing the importance of women's participation in politics and encouraging them to apply for leading positions are indicators of the construction of a democratic state. In 1994 the Supreme Soviet was replaced by the parliament and, in the elections held in the same year the number of members dropped to 250, which meant the percentage of women in parliament was only 6% (Nohlen et al.; "The Beijing"; "25 Years").

After Uzbekistan had chosen a democratic path of development, it confirmed its commitment to the ideals of democracy and recognized the priority of the universally accepted rules of international law ("Initial reports"). In 2002 referendum, a bicameral parliament consisting of a lower house (the Oliy Majlis), and an upper house (Senate) was set up. Two years later, in 2004 elections, the percentage of women in parliament increased to 17,50%, and 15% in the senate ("Elections to ... 2009").

Five years later, in the 2009 Parliamentary elections, the percentage of women in parliament increased to 19,80%, and 15% in the senate as it was in previous elections. As in the 2011 Report of the ADB, Uzbekistan had a higher proportion of women in politics than over 80% of the countries that have no quotas, considering that it has the lowest proportion of women in parliament with a legislated candidate quota in 2011. In addition, some presidential decrees were revealed in the following years. As a result of this, in the Statistical Bulletin of 2012, it was clearly stated that the percentage of women's representation in the Oliy Majlis from 2007 to 2010 had risen from 17.50% to 19.80% ("Women and men"). In the 2014 elections, while the percentage of women in parliament dropped to 16%, it increased by 17% in the Senate. The reason why this change happened was that the President's wish to give more chances to women in the parliament as it was in the Soviet term ("Elections to ... 2014"). In 2016, the first Uzbek president Karimov

died. Three months later, Shavkat Mirziyoyev was elected as the country's second president. One year later, Mirziyoyev changed most of Karimov's officials and employed *new, young people who love their country*, as he said, in the government and altered many of his predecessor's policies ("Message from").

Uzbekistan also adopted many international agreements and conventions that confirm women's rights, such as the Guarantees of Equal Rights and Opportunities for Women and Men in 2019 ("Women's political") and, the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women in 2000 ("Convention on"). One of the important step taken by the Uzbekistan government was the 30% quota of women in political parties, which provided equal conditions for candidates to participate in election campaigns (Article 20(2) of the Election..). Implementing a one-third quota helped more women be elected in Uzbekistan than it was before. Moreover, on the official site of the National Center for Human Rights of the Republic of Uzbekistan, women's rights are defined as *the Rights that strengthen the socio-economic, civil and political status of women*. (Women's rights.). Moreover, the institution called "Deputy Prime Minister of Women's Affairs" was established to improve the position of women. Moreover, a parliamentary commission was set up to speed up the implementation of gender-related policies in 2019 ("A committee on women"). In the last report of OCSE on Uzbekistan ("ODIHR Election Observation"), it was pointed out that women were underrepresented in public and political life. Only 16% of the outgoing legislative chamber and 17% of the Senate members were women. In the 2019 parliamentary elections, parties raised the proportion of women candidates from 32% in the 2014 parliamentary elections to 41% (310 women candidates), which showed a significant percentage increase (Figure 2) ("OSCE Project").

In 2020, the government launched a program to improve women's socio-economic lives which would provide grants for women to have vocational training and entrepreneurial skills ("On the state"). In this way, representations of a new *Uzbek woman* in the mass media, popular culture and art overcame existing stereotypes (Mee 25). Therefore, with President Mirziyoyev's desire to modernize the country, Uzbekistan has had improvements in not only the economic but political areas as well since

2017 (Salimov 3). Uzbekistan also took 45th place among the countries in the international ranking of the Inter-Parliamentary Union of the World in 2021 (“The role of women”). What’s more, in 2022, to improve the status of women, a national forum in Tashkent on the topic of the role of women parliamentarians in the development of Uzbekistan was held which released women’s representation and participation was equal to the UN recommendations by 32%.

Female Deputies in the Parliament

The underlying rationality of the reasons why particular parties were chosen was related to their continuity in taking part in elections and being able to enter the parliament. The political parties analyzed in this context were listed below (Table 1). Political parties in Uzbekistan have reserved a 30% national quota for female election candidates since 2004 (“Election Code”). Likewise, women’s proportion in parliament rose from 16% to 32% during 2016- 2020. The women’s percentage reached only 3.03% in ministerial positions in 2020. Contrary to the number of women in the parliament, there is still only one woman minister in the parliament, the Minister of Education in 2023 (“Election Code”).

Table 1

Rate of Female Deputies in the Parliament According to the Political Parties in Uzbekistan

Name of the Parties	2003	2005	2007	2010	2014	2019
Liberal Democratic Party of Uzbekistan	28,3	33,1	35,0	36,6	19,3	26,4
Democratic Party of Uzbekistan	40,0	45,6	36,8	47,5	16,7	14
Justice Social Democratic Party of Uzbekistan “Adolat”	30,0	38,0	43,6	48,6	10	54
People’s Democratic Party of Uzbekistan	32,2	34,2	40,0	40,7	18,6	50
Ecological Party of Uzbekistan	-	-	-	-	6,7	26,6

Source: The table is compiled by the author from the official site of the parliament (“Women and men of Uzbekistan”); (“Female Deputies”).

As is seen from the table above, the Justice Social Democratic Party of Uzbekistan has the highest rate of women deputies with a rate of 54% in 2019. The party with the lowest percentage is the National Revival Party with a rate of 14%. When it was asked to the woman deputy from the Justice Social Democratic Party, she said that their party, that they gave much more importance to the human, especially women's rights. We can conclude from these numbers in three elections that the percentage of women is increasing, especially in the parties on the left-wing, which give more chances to women than the right-wing parties. To sum up, not only the numbers in representation in policy but also women's participation in politics have been improving.

Content of the Laws Related to Women's Rights

It was vital to determine the relevant laws since the aim of this research was to analyze if the Laws related to women's representation and participation in politics coincided with the constitution. Thus, Laws in the constitution related to women, are listed in the table below.

Table 2
The Articles Related to Women and Equal Rights in the Uzbek Constitution

Number of the Law	Chapter	Article	Content of the Law
1	15	91	The number of women shall not be less than thirty percent of the total number of candidates for deputies of local Kengashes from political parties.
2	13	70	The number of women should be at least thirty percent of the total number of candidates nominated by a political party.
3	10	46	Women and men shall have equal rights .
4	8	41	All registered candidates shall have equal rights .
5	5	18	All citizens of the Republic of Uzbekistan shall have equal rights and freedoms, and shall be equal before law without discrimination by sex, race, nationality, language, religion, social origin, convictions, individual and social status.

6	3	22	Provide equal conditions for candidates to participate in election campaign
7	3	14	Provide equal conditions of participation at the elections for candidates to the President of the Republic of Uzbekistan and candidates to deputy of the Legislative Chamber
8	3	11	Election commissions take the necessary measures to ensure equal conditions for candidates and political parties to conduct the election campaign

Source: The table is compiled by the author from the official site of the parliament, ("Election Code"); ("Constitution of the Republic")

The table above revealed the chapters, articles, and content of the laws connected to the topic. Nearly all articles emphasized that the legislation of the Republic of Uzbekistan aims to ensure the principles of equal rights and equal opportunities for women as well as men. Firstly, as it is clearly seen in the table above, it was declared in Article 18(5) of the constitution of the Republic of Uzbekistan that "All citizens of the Republic of Uzbekistan shall have equal rights and freedoms and shall be equal before the law, without discrimination by sex, race, and ...," and in Article 46(10) of the constitution ("Constitution of the Republic"). Articles 14(3) and 41(8) of the Election Code of the Republic of Uzbekistan state that "all registered candidates shall have equal rights". It was also written in Articles 91(15) and 70(13) that "the number of women shall not be less than 30% of the total number of candidates for deputies of local kengashes" political parties to increase and improve women's role in society and politics ("Election Code"). To sum up, the words "women and equal rights" are seen in 8 articles, however, only articles 91 and 70 are about women's representation in politics. Therefore, only these 2 articles were related to our topic. Thus, this paper mostly focused on these articles and their implementations.

Method

The method of this study is descriptive at the first place, and employs qualitative techniques dominantly however, to compare the results for the reliability of the research, quantitative techniques were also employed. Therefore the method of the study can be described as a mixed-method approach which simply refers to answering research questions using qualitative and

quantitative data. Both qualitative and quantitative type of data has its shortcomings, and by using a mixed methods approach a researcher is able to generate a clearer overall picture. The reason why the study needed a mixed method is to find out how the laws related to the topic, and how they were implemented in practice and to what extent they were used. Furthermore, for researchers in the field, the process of gathering evidence to support the required data, whether quantitative or qualitative can differ in how they were designed and implemented (Leech et al. 30).

Data Collection Process

This research was conducted in Tashkent between March and August 2023. The obtained data were recorded by taking notes during the interviews. The research was built on in-depth semi-structured interviews, and data interpretation and analysis (Appendix A). Therefore, the study benefited from the data obtained from the interviews with some women politicians working for the Oliy Majlis in Uzbekistan and somehow involved in politics. At this point, establishing a trust-based conversation with the interviewees was crucial since they didn't want to be misunderstood and judged in their society later, which was the most important limitation of the study. Therefore, to give them a safe zone, it was promised that their names would be anonymized if they demanded. In this way, participants would give accurate answers and information to the questions. Although the questions were prepared before the interview, the pre-determined questions were not strictly followed, which changed the way the interview since it would mostly focus on *why and how* questions.

Participants

The participants in this study are 9 Uzbek politicians and academicians including 7 females and 2 males who were chosen through convenient sampling. They are approximately at the age of 45 and have at least masters degree. One of the most important indicators that shows most of the Uzbek female politicians' characteristic feature is that the level of their education. One interviewee pointed out and I have also found out that all female members of the parliament, have at least a bachelor's degree. Most of them also have master's degrees and doctorates and specialized in certain subjects. The interviewees were chosen among people who had the opportunity

to observe and monitor the policy in the country. The interviewees were representatives of different regions and parties in Uzbekistan. Therefore, they knew and experienced the difficulties that women faced both in politics and social life. The politicians were from Oliy Majlis and the Senate; academicians were studying Law and International Law; and an influential civil servant and a member of an NGO.

Table 3
Information of Participants

Participant	Gender	Education	Expert	Occupation
P1	F	PhD	Oriental Studies	Institute of Oriental Studies
P2	F	PhD	Lawyer	Member of the Faculty of Law
P3	F	PhD	Lawyer	Member of the Faculty of Law
P4	F	BA	Gender	Permanent member of the Committee on Women and Gender Equality at Oliy Majlis
P5	F	BA	Gender	Head of the Committee on Women and Gender Equality at Oliy Majlis
P6	F	MA	Gender	Advisor on Gender Issues, Chairperson of the Mass Media Foundation
P7	F	PhD	Gender	Member of the Legislative Chamber of Oliy Majlis
P8	M	PhD	Lawyer	Member of the Faculty of Law
P9	M	PhD	Lawyer	Member of the Faculty of Law

Source: The table is compiled by the author

Data Analysis

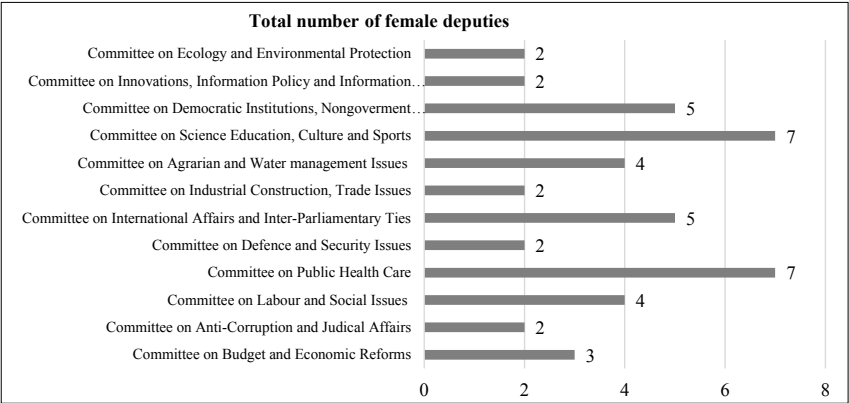
The manual data analysis was employed in this research. I first read the documents, then related words and key words were grouped. All of the words were categorized.

Findings

Findings from Documents

When analyzing the role of female in politics, it was seen that 100% of female senators have been working in the committees in the parliament as is seen in Figure 1 below.

Figure 1
Total Number of Female Senators Working on Different Committees in 2020

Source: The table is compiled by the author from the official site of the parliament (“Members of the Legislative”).

The interviewees stated that women politicians are mostly effective in the Committee on Women and Gender Equality in Oliy Majlis. Two interviewees were from these committees and told about their work to improve women’s position in society and that their suggestions had value in the government. However, these are not enough and convincing testimonials for an analysis to explain the effectiveness of women politicians. As Mee (10) stated, women’s level of representation and participation in political parties, in the Parliament, in the Cabinet of Ministers, in local authorities, and also in diplomatic institutions should be closely monitored to ensure that the staff in any institution is not less than 30%. Mee (10) also suggested that leadership programs and legal literacy programs were important in terms of women’s political participation.

Findings from Interviews

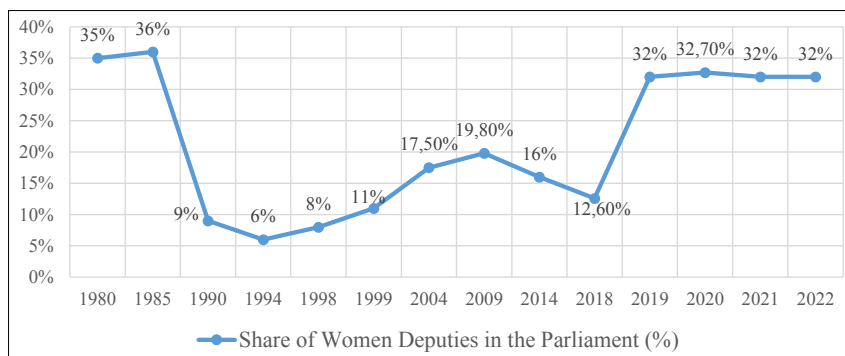
After completing the interviews, the data collected from the interviewees were grouped. As a result of these it was seen that women face unseen barriers to playing a role in politics whereas Uzbekistan has taken some very important strategic steps to develop women's role and position in politics. As most of the interviewees said, even though women took part in parliament, the most important tasks were appointed to men since the idea of women's first duty was at home. The answers given by the interviewees showed some similarities and differences on this subject (for the interview questions see Appendix A), such as; The question about the political participation of women (*Q1*) was answered as it was not easy to take part in politics as a woman; on the other hand, two interviewees who are senators' answered as opposite. The question about women politicians' role in politics in Uzbekistan (*Q2*) was again answered as in *Q1*. Nearly all answers given by the civil servant or members of the parliament were like official discourse. When they were asked about their duties in their parties (*Q3*) and if the number of women deputies of their political party in the Oliy Majlis increased/ decreased after 2000 (*Q4*), it was seen that their answers coincided with *Figure 1* (Total Number ...) and *Table 2* (Rate of Women Deputies ..). It should be noted that interviewees other than civil servants and members of the parliament explained exactly the opposite ideas. The answers given to other questions were the same. Another key factor that helped women's position to improve is the president's daughter, Saida Mirziyoyeva, who is called as "the voice of women" in gender issues, she had a huge influence on Uzbek policy for the adoption of some laws in favour of women (interviewee P3).

As in *Table 1*, women interviewees were chosen according to their status in the parliament, senate, and other governmental institutions since their thoughts and points of view were crucial. Therefore, as a woman and a politician if they face any difficulties because of their gender, how they are treated in the Majlis, and if their rights are granted under the law are important points which require further attention. At this point, the data could only be obtained from woman politicians. Therefore, when these questions were asked to high-educated, woman politicians experienced in gender issues, they replied using nearly the same words, which they had no limitations and barriers in participation and representation in politics.

Here it should be noted that as in other Turkic countries in Uzbekistan, women are appreciated as long as they are expected to cope with the overall house chores which were considered women's primary duty. However, when these questions were directed to highly educated, academics knowledgeable in Uzbek Law, said that even the government supported women to participate in politics and made law for this, a 30% quota, there was an unwritten rule which was about women's first responsibility was towards to their families as a wife and a mother, then politics, which refrain women from participating actively in politics. They added that most women did not become aware of the importance of their participation in the decision-making process. Most of them were used to accepting men as the representatives of their families and even did not attend any decision-making processes in their neighbourhoods. Mee (10), speaks of the need to give such women a higher profile to counter conservative tendencies that promote patriarchal gender structures that define women primarily as wives and mothers. She also pointed out that women with a career need to be made aware of the need to encourage young women to seek recognition and positions in public, political, and economic spheres. It was explained in Social Development Policy Briefs of ESCAP (Economic and Social Commission for Asia and the Pacific) that "...the traditional patriarchal context that prescribes rigid gender roles" is one of the reasons why women are rarely elected to parliament ("Women's political") When talking about the rates of women in the parliament, as is seen in the graph below, except for the term of being an independent country following the collapse of the Soviet Union, the percentage of women in the parliament declined sharply by 16% in 2014 and, 12,6% in 2018 from 19,8% in 2009 elections. However, it started increasing after 2019.

Figure 2

The Proportion of Women in the Legislative Chamber of the Oliy Majlis

Source: The table is compiled by the author from the official site of the parliament (“Elections to ... 2014”). The Proportion of seats held by women in national parliaments (%) – Uzbekistan (“Elections to ... 2009”); (“Social life”); Mee (10).

When the causes of this decrease were asked the interviewees, they listed the reasons as follows: First, quota system for women abolished in the 1980s, which caused a sharp decline in the number of women in Parliament and other decision-making positions. Then, the death of former President Karimov in 2016 affected the mechanism of the government. Three interviewees pointed out, the new government, new system, elections, and new candidates were the challenges that Uzbekistan came across. They also added that there must have been a lack of organization while altering new institutions in this transition period. More men were nominated during the elections. Another comment coming from interviewees was that Russian-educated women deputies gradually left the post, and nominating new candidates took time in this case. When the interviewees were asked about the dynamics of the increase in the percentage of women to 32% in the 2019 elections, they enumerated the reasons as follows: Woman politicians working for gender equality in Oliy Majlis and the Senate, and academicians studying Law at Uzbek Universities pointed to President Mirziyoyev’s policy of empowering women. Other interviewees shared the same ideas adding that women’s increased self-confidence also led to this increase.

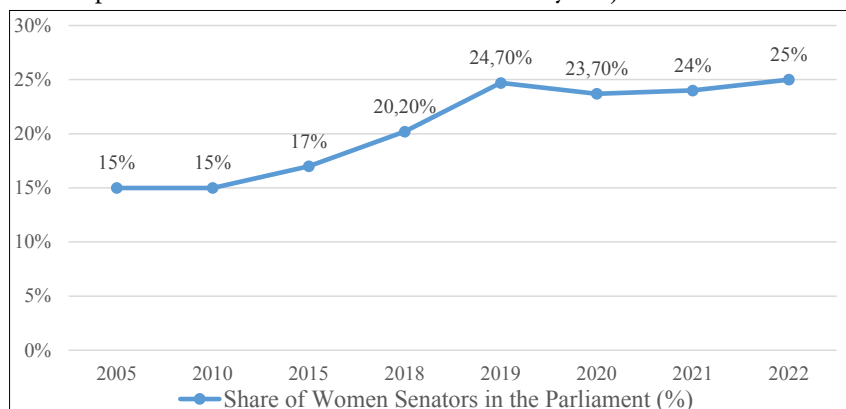
Women interviewees aged between 45 and 60 responded to the questions as if they were making the government’s official statement; *Women in*

Uzbekistan have been given more chance to be represented and encouraged to participate in politics than before (P4, P5). On the other hand, the younger one disagreed with them; it is just on paper, women in the Majlis just hold their hands to say yes to the proposals, that's all. She also added, what women politicians said are not taken seriously (P1). This limitation in practice shows while descriptive representation is increasing, the substantive side of women representative remained weak.

At the beginning, the new administration might have wanted to have a positive image and recognition among the other democratic countries in order to engage in the international arena since gender equality is one of the vital prerequisite factors to be accepted as a democratic country. Moreover, they might have wished for improving access to the international community and, wanted to change the image of Uzbekistan that there was no transparency. Another factor that the interviewees pointed out was that the more equal rights, the more democratic a country was. Therefore, becoming a member of international organizations might have been easier for Uzbekistan. The last reason mentioned in the interviews was that President Mirziyoyev's wife and daughter's effect. They are well-educated and active women in countless activities, especially on gender issues. They might have had a positive influence on the government to take some democratic steps including gender equality. In such an atmosphere, before the 2019 elections, President Mirziyoyev criticized all political parties for not nominating more women in the 2014 elections during the president's speech at the 20th plenary session of the Senate. Therefore, after the 2019 parliamentary elections, the proportion of women candidates increased to 41% from 32%.

Figure 3

The Proportion of Women in the Senate of the Oliy Majlis from 2005 to 2020

Source: The table is compiled by the author from the official site of the parliament (“Members of the Legislative”).

The number and proportion of women senators were the same between 2005-2010 (15%) whereas it started to rise to 17% in 2015 and 23,70% in 2020. The rate is 25% at the moment. The number of senators in the Senate was 100 and, 84 of them were elected, 16 of them were appointed by the President. However, with the new referendum on April 30, 2023, number of members was reduced to 65 from 100 to increase the effectiveness of the Senate by administrative reforms.

Conclusions

As the documents showed, women’s political participation is a fundamental prerequisite for genuine democracy. It facilitates women’s direct engagement in public decision-making. Uzbekistan has made progress in women’s representation and participation in political fields. Women’s representation in the parliament has been guaranteed with a quota by law and the constitution. Although the Uzbek government has implemented a number of policies that encouraged gender equality in all aspects of life, these policies have not always been effectively implemented or enforced. Before the quota was implemented, women were represented in parliament, but the percentage was not as high as it is now. Even in Soviet terms, women were represented in high ratios. Women are still underrepresented, and they

haven't reached the critical plurality of 30% representation yet, which is necessary for women to have an effective role in decision-making and in politics. Even with President Mirziyoyev's promising action to address the lack of women's rights in Uzbekistan, men have still dominated government positions for years.

It can be said that gender inequality in Uzbekistan is persistent, and changing attitude towards women in every aspect of life is quite difficult since it is not easy to change the cultural background of a country where women have not been given more or at least equal rights and freedom than men. Nevertheless, it should be noted that some steps on this issue have been taken in both the present and the new constitution.

It is confirmed in this study that the opportunities and processes of representation and participation in politics in Uzbekistan vary for women and men. That's why even though the percentage of female parliamentarians' representation has compiled with what is written in the constitution, in reality, they are not as powerful as male politicians. To illustrate, in the Uzbek Parliament, there is only one female minister, while the number of male ministers is 20. Therefore, it can be concluded that even the ratio of representation is high, the quality of the weight of representation is not. Although the right to political participation for women is provided by the national legislation of the Republic of Uzbekistan, there is no considerable growth in women's participation in formal political structures. Contrary to accomplished and experienced women who could be role models for younger women, the conservative and patriarchal structure of society and culture defines women primarily as wives and mothers, which keeps women from being recognized and accepted as powerful as men in politics.

In conclusion, Uzbekistan might have made progress toward women's political rights in percentage since 2016. However, an increase in percentage does not mean that women's representation and participation in politics, public life, and decision-making improved. As a result of this, women's representation at all levels of government, as stated in the constitution, was prompted to end gender-based discrimination in politics. However, there is still a gap between *de jure* and *de facto* in women's representation and participation in politics in practice.

Implications

This study was a limited-scale research and therefore it needs to be improved and generalized to a greater number of observations of women politicians and exploration of practices of law related to women participation to reach more accurate data and how much the theory was practised and, reveal more findings to compare the ones presented in this study. As a small-scale research, the study suggests some implications for researchers as follows:

1. Questioning is a highly prestigious research skill which requires a well planned inquiry. Therefore, a very careful planning is required if a great scale research is conducted this is quite significant. In planning stages, researchers can prepare questions that completely analyze the content of Laws and implementation in practice. 2. There should be a variety of questions to be used during the interviews. Researchers should integrate all types of questions as much as possible. 3. Interviewers should try to lead interviewees to higher-level answering processes and ask them as many demanding questions as possible to obtain accurate answers.

As indicated from this research, political participation has been achieved in terms of women's visibility. Therefore, the next steps could be more democratic and effective participation. If women take more roles in real terms, their competence and effectiveness will be higher.

Ethical approval and consent

An ethics approval letter was obtained from Westminster International University in Tashkent on April 5, 2023 (RO/06-01-0056) for the implementation of the interviews in accordance with the principles of qualitative research, and the study was carried out in accordance with the principles of social sciences. The written informed consent of the people we interviewed was obtained to record the information given in writing and to publish the information in the article, and they took part in the study by stating their names without specifying their surnames.

Conflict of Interest Statement

There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of this study.

APPENDIX A: The interview questions

- Q1. Do you think it is easy to take part in politics as a woman in your country?
- Q2. Do you think women politicians play an important role in Uzbekistan?
- Q3. What kind of duties do you have in your party?
- Q4. Did the number of women deputies of your political party in the Oliy Majlis increase or decrease after the 2000s? Can you explain why?
- Q5. What's your opinion about the women's branch in your political party? Do women parliamentarians explain their thoughts freely?
- Q6. Are there any written/unwritten rules/ norms for women in the majlis?
- Q7. What do you consider the biggest gap in the law (in theory) and the practice in participation and representation in politics?
- Q8. The Uzbek Constitution has a mandatory (rule) of a 30% quota for women deputies. Do you think this mandatory quota meeting contributes positively to women's participation in politics in Uzbekistan?
- Q9. What do you think about the government's attitude towards women's existence in politics?

References

Governmental Documents

- "25 Years after Beijing: A review of the UN system's support for the implementation of the Platform for Action, 2014-2019." *Inter-Agency Network on Women and Gender Equality. UN Women*, 2020, <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/IANWGE-Review-of-UN-system-support-for-implementation-of-Platform-for-Action-2014-2019-Summary-en.pdf>.
- "Constitution of the Republic of Uzbekistan." *The Government Portal of the Republic of Uzbekistan*, 2023, <https://www.gov.uz/en/constitution/english#%23>.
- "Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women: Initial Reports of States Parties." *United Nations*, 2000.
- "Election Code of the Republic of Uzbekistan." *National Database of Legislation of the Republic of Uzbekistan*, 2019, <https://saylov.uz/en/docs/ozbekiston-respublikasining-sajlov-kodeksi>.
- "Elections to the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, 2009." *Central Election Commission of the Republic of Uzbekistan*, 2021, <https://saylov.uz/en/docs/2009-jil-29-dekabr-ozbekiston-respublikasi-olij-mazhlisi-qonunchilik-palatasi-deputatligiga-sajlov>.
- "Elections to the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, 2014." *Central Election Commission of the Republic of*

- Uzbekistan*, 2021, <https://saylov.uz/oz/docs/2014-jil-21-dekabr-ozbekiston-respublikasi-olij-mazhlisi-qonunchilik-palatasi-deputatligiga-sajlov>.
- “Elections to the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, 2019.” *Central Election Commission of the Republic of Uzbekistan*, 2021, <https://saylov.uz/en/docs/2019-jil-22-dekabr-ozbekiston-respublikasi-olij-mazhlisi-qonunchilik-palatasi-deputatligiga-sajlov>.
- “Female Deputies, Gender Equality.” *Ozbekiston Respublikasi Markaziy Sajlov Komissiyasi*, 2015, <https://saylov.uz/en/gender-equality/female-deputies>.
- “Global Gender Gap Report 2020.” *World Economic Forum*, 2019, <https://www.weforum.org/reports/gender-gap-2020-report-100-years-pay-equality/in-full>.
- “Initial Reports of States Parties due in 1996.” *International Covenant on Civil and Political Rights*. United Nations, 2000, <https://digitallibrary.un.org/record/419044>.
- “Members of the Legislative Chamber.” *Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan*, 2023, <https://Parliament.Gov.Uz/En/Deputies>.
- “ODIHR Election Observation Mission Final Report (2020): Parliamentary Elections- 22 December 2019.” *OSCE. Organization for Security and Cooperation in Europe*, 2020, <https://www.osce.org/odihr/elections/uzbekistan/428690>.
- “On the State Program for the Implementation of the Action Strategy on the Five Priority Areas of Development of the Republic of Uzbekistan for 2017-2021 in the ‘Year of Science, Enlightenment and Digital Economy Development.’” *National Legislative Base of the Republic of Uzbekistan*, 2020, <https://lex.uz/ru/docs/-4751561>.
- “OSCE project coordinator in Uzbekistan trains judges on countering gender-based violence.” *OSCE. Organization for Security and Cooperation in Europe*, 2020, <https://www.osce.org/project-coordinator-in-uzbekistan/468573>.
- “The Proportion of seats held by women in national parliaments (%) – Uzbekistan.” *World Bank. Inter-Parliamentary Union*, 2021, <https://data.worldbank.org/indicator/SG.GEN.PARL.ZS?locations=UZ>.
- “The Beijing Declaration 1995, section 13.” *The Fourth World Conference on Women*, 1995, <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20E.pdf>.
- “Women and men of Uzbekistan 2007-2010: Statistical bulletin. State committee of the Republic of Uzbekistan on statistics.” *Asian Development Bank*, 2012, <https://www.adb.org/sites/default/files/project-documents/44067-012-tacr-04.pdf>.
- “Women’s political participation and leadership: Social Development Policy Briefs.” *United Nations, ESCAP*. 2019, https://www.unescap.org/sites/default/files/SDPB%202019-03_Political%20Participation_1.pdf.
- “Women’s rights.” *Official Site of National Center for Human Rights of the Republic of Uzbekistan*, 2023, <https://pravacheloveka.uz/en/menu/prava-zhenschin>.

Books and Articles

- "A committee on women and gender equality opened in the senate." *UzDaily*, 2019, <https://www.uzdaily.uz/en/post/51090>.
- Conway, M. Margaret. "Women and Political Participation." *PS: Political Science and Politics*, vol. 34, no. 2, 2001, pp. 231–33, <http://www.jstor.org/stable/1350210>.
- Curtis, Glenn E. *Uzbekistan. Kazakstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan: country studies*. Library of Congress, 1996.
- Kadirkhanova, Malika. "Gender and development." *Gender Equality Strategy Serves Stability and Growth in Uzbekistan*, 2023, https://uzbekembassy.com.my/eng/news_press/constitutional_reform/gender_equality_strategy_serves_stability_and_growth_in_uzbekistan.html.
- Leech, Nancy L., et al "Evaluating Mixed Research Studies: A Mixed Methods Approach." *Journal of Mixed Methods Research*, vol. 4, no. 1, 2010, pp. 17–31, <http://mmr.sagepub.com/cgi/content/abstract/4/1/17>.
- Mee, Wendy. "Country Briefing Paper: Women in the Republic of Uzbekistan." *Asian Development Bank*, February 2001, pp. 1–16, https://www.adb.org/sites/default/files/institutional-document/32604/women_uzbekistan.pdf.
- "Message from the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis." *The PRESIDENT, Republic of Uzbekistan*, 2017, <https://www.president.uz/ru/lists/view/1371>.
- Nohlen, Dieter, et al. (Eds.). "Elections in Asia." *A data handbook*, Volume I. Oxford University Press, 2001.
- Prillaman, Soledad A. "A Relational Theory of Women's Political Participation." *The Patriarchal Political Order: The Making and Unraveling of the Gendered Participation Gap in India*. 2023, pp. 61–86, <https://www.cambridge.org/core/books/abs/patriarchal-political-order/relational-theory-of-womens-political-participation/020B9376A06A399B1F4CF4EF7C89770A>.
- Rakhimov, Mirzokhid. "Post-Soviet transformations and The contemporary history of Uzbekistan." *Uzbekistan Initiative Papers*, no. 14, 2014, pp. 1–7.
- Salimov, Sherzod Y. "Socio-Economic Development of the Republic of Uzbekistan for Years of Independence." *Arch Appl Sci Res: AASR-104*, no. 1, 2018, pp. 1–5, DOI:10.29011/AASR-104.100004, https://www.gavinpublishers.com/assets/articles_pdf/154.087.7943article_pdf103.853.5694.pdf.
- "Social Life and Participation in Decision-making." *Statistics Agency under the President of the Republic of Uzbekistan. Gender Statistics*, 2023, <https://gender.stat.uz/en/additional-indicators/social-protection>.

- Taşkın, Burcu. "Political Representation of women in Turkey: Institutional Opportunities Versus Cultural Constraints." *Open Gender Journal*, no. 5, 2021, pp. 163-183.
- Taşkın, Burcu. "Cherry-Picking in Policymaking: The EU's Presumptive Roles on Gender Policymaking in Turkey." *Feminist Framing of Europeanisation: Gender Equality Policies in Turkey and the EU*, (eds.) Rahime Süleymanoğlu-Kürüm and Melis Cin. Palgrave Macmillan, 2021, pp. 131-155.
- Thabane, Tebello, and Michael Buthelezi. "Bridging the gap between de jure and de facto parliamentary representation of women in Africa." *Comparative and International Law Journal of Southern Africa*, vol. 41, no. 2, 2008, pp. 175-204.
- "The role of women parliamentarians in the development of Uzbekistan." *UzDaily*, 2022, <https://www.uzdaily.uz/en/post/72395>.
- Tursunova, Zulfiya, and Nodira Azizova. "Women's progress in Uzbekistan: Political Participation", *Gender Politics in Central Asia*, (eds.) Hammerle, C., et al. 2008, pp. 113-132.

Araştırma Makalesi / Research Article

Türk Dünyası Sözlü Şiir Geleneği İçinde Görme Engelli Söz Ustaları*

Oğuzhan Aydın**

Öz

Tarih boyunca bilimin ve sanatın çeşitli alanlarında körlerin önemli bir yeri olmuştur. Onların yaratıcılıklarının görme engelleriyle ilgisinin olup olmadığı konusu ise tartışılmaya devam etmektedir. Türk kültür tarihinde de görme engelli olduğu hâlde yaratıcılıklarıyla ve ürettikleri eserlerle toplumu aydınlatan bilim insanı ve sanatçıların sayısı kayda değerdir. Bunların arasında destan anlatıcıları ve halk şairleri de vardır. Makalede bu halk şairleri arasında ömrünün son yıllarında yaşlılığa dayalı olarak kör olanlar değil, doğuştan veya sanatlarının yaratıcılık dönemlerinin başlarında kör olanlar incelemeye dâhil edilmiştir. Hemen tamamının görme engellerinin yanı sıra çok yoksul bir hayat yaşamaları, okuma yazma bilmemelerine veya sonradan öğrenmelerine rağmen düşünce ve anlam bakımından zengin eserler üretmeleri ve içinde bulundukları geleneği yaşatıp ona yenilikler kazandırmaları ayrıca dikkate değerdir. Makalede, Anadolu, Azerbaycan, Yakutistan (Saha), Altay, Kazak, Kırgız, Türkmen sahalarındaki görme engelli âşıklar, destan anlatıcıları ve halk şairleri hakkında bilgiler verilmiştir. Böylelikle görme engelli olmakla ustalıkla söz söyleme arasındaki ilişki makalede adı geçen sözlü şiir temsilcileri bağlamında ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Türk dünyası, körlük, destan, âşık, halk şairi, sözlü şiir, gelenek.

* Geliş Tarihi: 8 Aralık 2023 – Kabul Tarihi: 22 Ağustos 2024

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Aydın, Oğuzhan. "Türk Dünyası Sözlü Şiir Geleneği İçinde Görme Engelli Söz Ustaları." *bilig*, no. 113, 2025, ss. 53-78, <https://doi.org/10.12995/bilig.11303>.

** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi – Ankara/Türkiye
ORCID: 0000-0002-0034-1396
o.aydin@gazi.edu.tr

Visually Impaired Wordsmiths in the Oral Poetry Tradition of the Turkish World*

Oğuzhan Aydın**

Abstract

Blind people have had important roles in various fields of science and art throughout the history. The issue of whether their creativity is related to their visual impairment continues to be discussed. In Turkish cultural history, the number of scientists and artists who enlightened the society with their creativity and works they produced despite being visually impaired is noteworthy. Among them are epic narrators and folk poets. In this article, among these folk poets, not those who were blind in the last years of their lives due to old age, but those who were blind from birth or at the beginning of the creative periods of their art were included in the analysis. It is also notable that almost all of them, in addition to their visual impairments, suffered from poverty, produced works rich in thought and meaning and kept their tradition alive and brought innovations to it, despite the fact that they were illiterate or learned to read and write in the later phases of their lives. In the article, information about visually impaired minstrels, epic narrators and folk poets in Anatolia, Azerbaijan, Yakutia (Saha), Altai, Kazakh, Kyrgyz, Turkmen areas is given. Thus, the relationship between being visually impaired and skillful speech is tried to be revealed in the context of the oral poetry representatives mentioned in the article.

Keywords

Turkic world, blindness, saga, minstrel, folk poet, oral poetry, tradition.

* Date of Arrival: 8 December 2023 – Date of Acceptance: 22 August 2024

You can refer to this article as follows:

Aydın, Oğuzhan. "Türk Dünyası Sözlü Şiir Geleneği İçinde Görme Engelli Söz Ustaları." *bilig*, no. 113, 2025, pp. 53-78, <https://doi.org/10.12995/bilig.11303>.

** Prof. Dr., Gazi University, Gazi Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education – Ankara/Türkiye

ORCID: 0000-0002-0034-1396

o.aydin@gazi.edu.tr

Giriş

Diğer engelli olma durumlarının dışında körlük, birçok kültürde bilgelik ve içsel kavrayışla ilişkilendirilen eski bir tema olmuştur. Peygamberlerden ozanlara, destan anlatıcılara kadar birçok figür, körlük üzerinden anlam arayışına ve varoluş biçimine dair derin konuları ele almıştır. Bu, Antik Yunan mitolojisinden Çin'e kadar çeşitli kültürlerde karşılaştığımız bir motif olarak öne çıkmaktadır. Peygamberler, kâhinler, destan anlatıcıları ve ozanlar arasında yer alan kör figürler, sıkça kalp veya gönül gözüne vurgu yaparak önemli bir sembolizm taşımışlardır (Bucuka 95). Bu, gözleri görmeyen birinin, fiziksel görme yetisinden çok daha derin bir iç görüye sahip olabileceği fikrine dayanmaktadır. Körlük, bilgelik arayışıyla içsel bir bağ kurularak hayatın temel bir gerçeği olarak kabul edilmiştir. Eski kültürler arasında körlerin sayısının fazla olduğu ve bu kişilerin bilgi ve teknik birikime yüksek düzeyde sahip olduklarına dair inançlar bulunmaktadır. Hesiodos'un "körler ülkesi" olarak adlandırdığı Mısır gibi toplumlarda, körlerin özel bir statüye sahip olduğuna inanılmıştır. Antik Yunan mitolojisinde körler, şairler ve kâhinler olarak öne çıkarlar. Teiresias gibi tanrıların sırlarını açıklayan kâhinler, kendileri kör olmalarına rağmen geleceği görebilme yeteneği ile saygı görmüşlerdir. Homeros, dünyanın en ünlü kör ozanı olarak tanınır; körlüğüne rağmen, duygusal ve entelektüel anlamda derin eserler yaratmıştır. Kelt kültüründe körlük, kehanet veya şiirsel bir bakışın simgesi olarak kabul edilir (Bucuka 95-96). Farklı örneklerle konu daha da detaylandırılabilir ancak bu çalışmada Türk destan ve aşıklık geleneği içinde yer alan, her iki gözü de kör olan, doğuştan ya da küçük yaşlarından itibaren olmasa bile yaratıcılık dönemlerinin büyük kısmını kör olarak geçiren, her biri Türklerin Homeros'u sayılabilecek destan anlatıcıları ve âşıklar incelemeye dâhil edilmiştir.

Körlüğü anlamlandırma çabası içinde olanların bir kısmı bu durumu mitolojiyle ilişkilendirmeye de çalışmışlardır. Yunan mitolojisinde körlük en belirgin hâliyle servet tanrısı Plutos ile karşımıza çıkar. Türk mitolojisinde de körlükle ilgili birtakım unsurlar mevcuttur. Çin kaynaklarında adı geçen Göktürk dönemi mitik unsurlarından An Lu-shan'ın hakkındaki rivayetlerden bazılarında hastalanarak kör olması ve düşmanları tarafından öldürülmesi anlatılır. Bu yüzden bazı bilim insanları onu Köroğlu ile karşılaştırır. Yakut mitolojisindeki *Oyun* (Şaman) *Aan Argıl Toyon*'un ölülere

diriltecek ve körlerin görmesini sağlayacak güce sahip olduğuna inanılır. Başkurt mitolojisindeki *Arba*, arpacık hastalığının iyisi olup sarı saçlı, kısa boylu, kör bir kadın olarak tasvir edilir. Adına *Arba iyehe* denir. Tatar mitolojisinde rüzgâr iyisi, Kaf Dağı'nın ardında yaşayan ihtiyar ve kör bir kadın olarak tasvir edilir. Teleüt mitolojisindeki *Kör Ene*'nin (Kör Ana) Maygıl'dan/Talay Kaan'dan ayrıldığı anlatılır. Gözlerinden rahatsızlanan çocuklar için ona dua ederler. Ama daha çok Talay Kaan'ın hizmetçisi olduğu ve kızamık, çiçek hastalıklarıyla ilişkisi olduğuna inanılır. Hakas mitolojisinde ise *Sıgr*'ın tek tek gözlü kör bir dev olduğu anlatılır. Altay destanlarında adı geçen *Sokor Şulmuş*'un Erlik'in oğlu olup ve *sokor* (kör) olduğu anlatılır. Türk mitolojisinde körlükle ilişkilendirilen en önemli mitik figürlerden biri "Körmös"tür (Dilek 542). "Görmeyen, kör" anlamlarına gelen ve genel anlamda bütün kötü ruhlarla şeytanları karşılayan Körmös kelimesi özellikle Erlik, oğulları ve yardımcıları için bir sıfat olarak kullanılır: *Sokor Körmös* (Kör Şeytan), *Sokor Şulmuş* (Kör Şeytan, Kör Mel'un)... Benzer kullanım Altay destanlarında da görülür. Kahramanların düşmanlarının adları bazen *Sokor* (Kör) olur: Altay destanlarından Er Samır'da kahramanın düşmanlarından birinin adı *Sokor-kaan* (Kör Kağan), Ak Tayçı destanında kahramanın savaştığı olumsuz bahadırlardan birinin adı *Sokor-kara* (Kör Kara), Kökin Erkey destanında ise olumsuz mitik figürün adı *Celbis Sokor-kaan* (Şeytan Kör Kağan)'dır.

Türk düşünce ve kültür tarihine yön veren körler arasında Atabetül-Hakayık'ın yazarı Edip Ahmet Yükeki'nin (12. yy.), Yunus Emre'nin müşşidi ve hocası Taptuk Emre'nin (13. yy.), Erzurumlu Darir'in (14. yy.), Taşköprülüzâde İsmüddin Ahmet Efendi'nin (16. yy.), Âmâ Kadri Çelebi'nin (17. yy.), İbrahim Çelebi'nin (17. yy.), Âmâ Sadık Efendi'nin (18. yy.), Kemancı Corci'nin (18. yy.), Enderunlu Fazıl'ın (18. yy.), Osman Kemali Efendi'nin (19. yy.), Arman Aram'ın (19. yy.), Hüseyin Hüsnü Sonat'ın (19. yy.), Nazım Bey'in (20. yy.), Âşık Veysel'in (20. yy.)... (bk. Demirci) isimleri bilinmektedir. Biz bu yazımızda Âşık Veysel'in isminin yanına Türk Dünyası destancılık geleneğiyle Anadolu'daki âşıklık geleneğinden yeni isimlere dikkat çekeceğiz. Muazzam bir belleğe ve yeteneğe sahip olan bu isimlerin kör olma sebepleri farklıdır: 1. Doğuştan kör olanlar (Olonhohut Semen Prokopyeviç Vasilyev, Çovdur Kör, Kör Hasan, Sadık Doğanay) 2. Kaza yoluyla kör olanlar (Âşık Mevlüt İhsanî, Âşık Ruhanî) 3. Hastalık nedeniyle kör olanlar (Nikolay Ulagaşeviç Ulagaşev, Barpı Alıkulov, Kör

Nesip, Ata Salih, Kör Molla, Âşık Tüccarî, Âşık Hanîfî, Âşık Fehmi Gür, Şöce Karcavbayulı) 4. Hem hastalık hem kaza nedeniyle kör olanlar (Âşık Veyssel). Bu dört gruba elimizde tek örneği olmasına karşın beşinciye ilave etmek mümkündür. 5. Yaşadığı zor hayat şartları nedeniyle ağlamaktan gözleri kör olanlar (Âşık Beşti/Kör Beşti). Gözlerini herhangi bir nedenle kaybetmiş Türk halk şairlerinin günlük hayatlarında elbette herhangi görme engelli bir insanın yaşadığı zorlukları yaşamış olmakla birlikte zaman içinde bu zorlukları sanatçı yönlerini geliştirmek suretiyle aştıkları görülür.

Her biri yoksulluğun ve yaşadıkları hayat koşullarının olumsuzluğu nedeniyle kör olan isimlerin içinde körlükleri nedeniyle destan anlatıcılığı veya âşıklığa yönelmeleri/ yönlendirilmeleri hususunda ailelerin çocuklarının engeline yönelik tutumları izledikleri yolları da farklılık arz eder. Altay destan anlatıcısı Nikolay Ulagaşeviç Ulagaşev'e kayçılığı (destan anlatma sanatını) öğreten kendisi de aynı zamanda kayçı (destan anlatıcısı) olan babası olmuştur. Aynı şekilde Âşık Veyssel'in babası oğlunun körlüğü nedeniyle oyalanması için saz getirip hediye ederek onu âşıklığa teşvik etmiştir. Bunlara karşın, Âşık Ruhanî'nin babası, oğlunun saz çalmasını ve şiir söyleyerek âşık gibi tanınmasını istemez. O, Mustafa'nın (Âşık Ruhanî) duygu seline kapılarak, başıboş bir hayat yaşamamasından korkar. Akraba ve komşuların ısrarı ile ikna edilir. Sonuçta kişi her ne şekilde destan anlatıcısı ya da âşık olmuşsa olsun bu isimlerin hemen tamamı hayatları boyunca geçimlerini sanatları yoluyla temin etmişlerdir. Aynı zamanda hepsi yoksul, köylü ve toplumun en alt kesimine ait olan kör destan anlatıcıları ve âşıkların ortak yönlerinden biri de toplumsal sorunlara ve siyasî olaylara karşı duyarlı olmalarıdır. Altay destan anlatıcısı Nikolay Ulagaşeviç Ulagaşev'den Sovyet sisteminin destek ve teşvikleriyle derlemeler yapılır; çok yoksul bir hayat süren Barpı Alıkulov (Kırgız) ve Ata Salih (Türkmen) Sovyet sistemini sevinçle karşılayıp, ona övgüler dizmişlerdir; buna karşılık Kör Nesip, Sovyetlerin Azerbaycan'a hâkim olmasını eleştirir, Sovyet sistemini yerer; Âşık Veyssel ise Cumhuriyet'i ve Mustafa Kemal Atatürk'ü öven şiirler yazar... Onların görme engelli olmaları dış dünyayla ilgilerini kesmez, toplumsal sorunlara duyarlı olmalarını engelleyemez. Aksine toplumsal sorun ve olaylar, onların şiirlerini oluştururken beslendikleri mühim kaynaklardan olmuştur. Görme engelli destan anlatıcıları ve âşıkların bir diğer ortak özelliği ise sanatsal yaratmalarındaki canlı tabiat tasvirleridir.

Görme engelli âşıklar yaşadıkları çevredeki mevsimleri, çiçekleri, hayvanları, yaylaları, çobanları, ağaçları ve ormanları eserlerine işleyip tabiatı ve tabiatın güzelliklerini anlatmışlardır. Görme engelli âşıkların, tabiatı, anlama ve aktarma konusunda iki farklı durum ortaya çıkmıştır. Kalender Sezer gibi doğuştan görme engelli ya da Fehmi Gür gibi dış dünyayı algılayamayacak kadar küçük yaşta görme engelli olan âşıklar hayal dünyalarındaki ve gelenek içerisinde öğrendikleri tabiatı anlatırken Mehmet Budak, Deryanî gibi sonradan görme engelli olan âşıklar daha önceden gördüklerini ve zihinlerine kodladıkları tabiatı anlatmışlardır. Bir diğer husus ise hayatının bir döneminde gören âşıklar tabiatı ve tabiat unsurlarını en ufak ayrıntısına kadar eserlerine işlerken Kalender Sezer gibi doğuştan görme engelli âşıklar daha genel ifadelerle ve daha tabiatın daha somut özelliklerini kullanarak tabiatı anlatmaya çalışmışlardır. Aşağıda üzerinde durulan destan anlatıcıları ve âşıkları için kör oluşları, sanatkârlıklarını doğurmuştur denilebilir. (Doykun, “Görme Engelli Âşıklar” 29)

Şüphesiz, görme engelli destan anlatıcıları ve âşıkların sadece fiziksel engelleri sanatkâr olmalarında birincil etken değildir; yetenekleri, aileleri ve sosyal çevreleriyle birlikte devlet destekleri de önemli olmuştur. Türk destan anlatıcıları ve âşıkları araştırmacılar tarafından bugüne kadar çeşitli şekillerde tasnif edilmişlerdir. Aşağıda sadece fiziksel engelleri körlük olan halk şairleri bir araya getirilerek gruplandırılarak değerlendirmeye tabi tutulmuşlardır. Türk destancılık ve âşıklık geleneğindeki görme engelli sanatçıların tamamına bu çalışma içinde yer vermek mümkün olmadığından Türk dünyasının belli coğrafyalarındaki destancılık ve âşıklık geleneğini temsil kabiliyetine sahip olanlar hakkında bilgi verilmiştir. Görme engelli âşıklarla ilgili Türkiye’de ilk öncü çalışmalardan birinde Özarlan (“Yaşnâmeleri” 105-106) âmâliğin, sanatçı kişiliklerde tanrısal bir iradeyi tetiklediğini, sanatçı kişiliğin var olan tanrısal bir yetenek ve ilhamla eserini gerçekleştirmenin bilinen bir husus olduğunu, bununla birlikte *âmâliğin müzikal gelişime katkısı olduğu düşüncesinin* de eski olduğunu vurgulamaktadır. Yine Özarlan’a göre pek çok kültürde, hatta âmâların müziğe katkılarının sınırlı olduğu kültürlerde bile âmâ müzisyenlerin imajı önemli bir yapı taşıdır. Türk sözlü ve yazılı şiir geleneği içinde de Kadı Mustafa Darir’den Âşık Veysel’e kadar âmâlıklarıyla bilinen şairler ve âşıklar ve şöhreti mahallî seviyeden millî seviye ulaşmış

sanatçıların varlığı bilinen bir husustur. Wolfram Eberhard (12), Güney Doğu Anadolu bölgesindeki araştırmalarında Kör Ömer lakaplı Hâfız Ömer'den söz eder. Kuyuluk'ta hikâye derlemelerinde tanıdığı Kör Ömer'i; anlatıcıların sözlerini sık sık kesmesiyle, bildiği hikâyelerle, türkü yakmasıyla, bildiği dinî türkülerle tanıdığını belirten Eberhard, eski bir güreşçi olan ve sinirli mizacıyla tanınan Kör Ömer'in iyi âşık olup olmamasından ziyade, âmaların iyi bir âşık olacağı görüşü ve *âmâlığından* dolayı ona toplumda farklı bir konum sağlandığı üzerinde durur (Özarslan, "Yaşnâmeleri" 106).

Yakut Destancılık Geleneğinin Âmâ Destancıları ve Olonhohut Semen Prokopyeviç Vasilyev

Sayıları çok fazla olmamakla birlikte Yakut destancılık geleneğinde âmâ destan anlatıcılarının olduğu bilinmektedir. Bu yönde kayda geçmiş üç isim vardır: Iria Çırıkay, Naum Solovyev ve Semen Prokopyeviç Vasilyev. Bu isimler arasında sonuncusu bu yazının da konusu olan âmâ destan anlatıcılarından biridir. Iria Çırıkay (1867-1942) Yakut Destan geleneğinin kadın destan anlatıcılarındanıdır. Hayatının son dönemlerinde iki gözü de kör olup görme kabiliyetini yitirmiştir. Fakat kendisinin üretkenlik dönemi kör olmadığı dönemlerde geçmiştir. Yakut destancılık geleneğinde körlüğüyle tanınmış bir diğer *olonhohut* (destan anlatıcısı) 19. asrın sonunda ve 20. asrın başında yaşamış olan Naum Solovyev'dir. Gelenekte "*Kör Solovyev*" mahlasıyla tanınmaktadır. Uus-Aldan destancılık mektebine mensup olan ve hakkında fazlaca malumata erişemediğimiz Solovyev, orta seviyede bir olonhohut olarak bilinmektedir. Yakut destancılık geleneğinde tam anlamıyla kör destan anlatıcısı olan isim olonhohut Semen Prokopyeviç Vasilyev'dir. 1810-1820 yılları arasında doğduğu 1910-1915 yılları arasında öldüğü ve yaklaşık 90 yıl yaşadığı tahmin edilmektedir. İki gözü kör olan Semen hiç evlenmemiş ve geçimini halk sağlamıştır. Olonho (destan) dinlemek isteyen aileler, onu evlerine götürüp hem karnını doyururlar hem de olonholarını dinlerlermiş. Olonhohut Semen'in o kadar gür sesi varmış ki yaşlılığında bile azalmamış. Sesinin gürlüğünden kendisi abartarak şöyle bahsedermiş: "Gençken kendi sesimden kendim bayılırdım. Gürlüğünden kulaklarımı kapatıp şarkılarımı öyle söylerdim." Semen, gür ve kalın sesiyle olonho söyleyince raflarda duran tabaklar şangırdar; özellikle Abaahı oğlunu anlattığı bölümlerinde kadın ve çocukların korkudan kanı çekilirmiş. Usta olonhohutlardan biri olarak kabul edilen Semen, şarkılar seslendirmekle

birlikte usta bir hikâyeciymiş. Bununla birlikte onun kaç olonho, şarkı ve hikâye bildiği belli değildir (Ergun 320, 357, 372). Yakut destan geleneğinin son iki yüzyıldaki temsilcileri arasında kör bir anlatıcı olarak Olonhohut Semen'in yetişmiş olması, halkın onun geçimini sağlamakta gösterdiği iyi niyetli yaklaşım ve sahiplenme duyguları önceki dönemlerde de kör anlatıcıların olduğu çıkarımını yapmamızı kolaylaştırmaktadır. Sovyet sisteminin 20. yüzyılda Türk şamanlığı ve Türk sözlü şiir geleneğiyle bu geleneğin temsilcilerine karşı uyguladıkları baskı politikaları nedeniyle Yakut destancılık geleneği zayıflamaya ve özünden uzaklaşmaya başlamıştır. Bu yüzyılda SSCB'deki bütün halkların folklor ürünleri ve Türk folkloru Sovyet ideolojisini yaymanın bir aracı olarak kullanılmaya ve harmonize metinler oluşturma yoluna gidilmiştir. Uygulanan politikalardan kaçınılmaz şekilde Yakut destancılık geleneği de olumsuz şekilde etkilendiğinden Olonhohut Semen'in 19. yüzyılda yetişmiş olması bu geleneğinin canlı tutulması bakımından önemlidir.

Altay Destancılık Geleneğinin Âmâ Hazinedarı Nikolay Ulagaşeviç Ulagaşev

Nikolay Ulagaşeviç Ulagaşev Altay destancılık geleneğinin 20. yüzyılda yetiştirdiği en önemli destan anlatıcılarından biridir. Ulagaşev, ilk ustası babası olmakla birlikte ikinci ustası kendisi gibi kör bir destancı olan Sabak Boçonov'dur. Ulagaşev, hayatı, sanatı ve repertuarı hususunda çok fazla malumat elde edemediğimiz Boçonov'dan Ak-biy, Altın-bilek ve Temenekoo destanları başta olmak üzere başka bazı destanları da anlatmayı ve *topşuur* çalmayı öğrenmiştir. Kör destan anlatıcısı (kayçı) Boçonov, Yakut kör destan anlatıcısı (olonhohut) Semen gibi bütün hayatı boyunca geçimini destan anlatmakla sağlamıştır. 1877 yılında on altı yaşlarındayken Komdoş sööğünden Mamak adlı biriyle evlendirilen Nikolay, aynı yıllarda Altay'da yaşanan salgın hastalıktan fevkalade etkilenir ve trahomaya duçar olur. Bu hastalıktan ötürü gözlerini kaybeder (Dilek 356). Öldüğü tarih olan 1946'ya kadar 69 yıl boyunca karanlık bir dünyanın içinde kalır. 1930 yılından sonra kendisinden destan ve masal derlenmeye başlanan Ulagaşev, Altay destan ve masal repertuarına en çok katkı yapan anlatıcı olmuştur. Ustası kör Boçonov gibi Ulagaşev de geçimini destan anlatarak temin etmiştir. Ulagaşev'in yetiştirdiği öğrencilerden olan destan anlatıcısı O. Alekseyev,

Ulağışev hakkında şunları söyler: “*Kayçı Ulağışev bizim köyümüzde uzun süre kaldı. O destan söylerken, onu dinleyenler gözyaşlarını tutamıyordu.*”

1937 yılından itibaren Altay folkloristlerle iş birliğine giren Ulağışev’in çabaları, Moskova’nın dikkatini çeker. 1939 yılında Moskova’ya davet edilerek “Znak Poçeta” ödülüne layık görülür. Moskova’dayken Kremlin’e çağırılan Ulağışev, üst düzey Rus yetkililerinden M.İ. Kalinin’le bir araya gelir. Kalinin, Ulağışev’e destanlar hakkında bilgi düzeyinin ne kadar olduğunu sorar. Ulağışev, “Hepsini kaylamaya iki yıl yetmez” şeklinde cevap verir. Bu yanıt karşısında Kalinin, ülke gençlerinin ve gelecek yeni nesillerin bu destanları bilmeleri gerektiğini vurgular ve Ulağışev’e destanları derlemek amacıyla uzmanları göndermeyi planladıklarını, derlenen destanları kitap hâline getirip yayımlayacaklarını ifade eder (Dilek 357). Çeşitli araştırmacılar Ulağışev’den, Alıp Manaş, Altay Buuçay, Malçı Mergen, Şime Sudurçı, Ak Tayçı, Közüyke, Kozın Erkeş, Er Samır, Boydoñ Kökşi, Şokşıl Mergen... destanlarını derlemişlerdir. Bu destanlar Altay destancılık geleneğinin en önemli metinleridir ve görme engelli destancının hazine değerindeki bu metinlerin gün yüzüne çıkmasında çok büyük katkıları olmuştur. Ulağışev’in anlattığı destanlar müstakil olarak yayımlandığı gibi *Altay Baatırlar* adlı destan antolojisinin muhtelif ciltlerinde de yer almışlardır. Altay folkloru hakkında çalışan bilim insanlarının pek çoğu Altay destancılık geleneğiyle birlikte metinlere hâkimiyeti ve görme engelli olması nedeniyle Ulağışev’i Altay Türklerinin Homeros’u olarak kabul ederler. Modern Altay edebiyatının son dönem temsilcilerinden Cıbaş (Semen) Börükoviç Kainçin, Ulağışev’in destancılığı, yeni nesiller üzerindeki etkisi ve geleneğe katkısını *Kayçı* (Destancı) adlı uzun hikâyesinde ele alıp işlemiştir (Kainçin). Adı geçen hikâyesinde Kainçin, Ulağışev’i doğrudan Homeros’la bir tutar ve ona gerekli değer verilmediğinden kendisini de suçlayarak şöyle yakınır:

Başka milletler kendi destan anlatıcılarını, masalcılarını, Manasçılarını, Cangarçılarını, Olonhohutlarını *bütün dünyaya tanıttıp yücelttiler*. Halbuki bizim halkımız (Altay Türkleri) maalesef, kendi Homeros’umuzu tanımıyor, bilgeliğini anlamıyor ve önemsemiyor. İçimizden hiçbiri Kayçı’nın bir destanını bile kayda geçirmedir... Ya ben?.. Elbette ben de suçluyum... (Kainçin 86).

Kırgız Akınlarından Barpı Alıkulov

Barpı Alıkulov, 1884 yılında Oş'un Suzak kasabasındaki Açık köyünde dünyaya gelmiştir. Zorlu geçen çocukluk yıllarında, genç yaşlardan itibaren varlıklı ailelerde hizmetkârlık yaparak geçimini sağlamıştır. Hayatının büyük bir kısmında maddi sıkıntılarla boğuşan bu şair, odunculuk ve hayvan bakıcılığı gibi çeşitli işlerde çalışmıştır. Otuz yaşından sonra iki gözünü kaybetmesi sonucu kör olmuştur. Barpı Alıkulov, Sovyet dönemini sevinçle karşılayanlardan olmuştur. Yeni dönemin güzelliklerini ülke halkları arasında yaymak amacıyla çaba harcamıştır. Şairlik yeteneği, on beş yaşından itibaren katıldığı atışmalarda ortaya çıkmıştır. Atalarından öğrendiği akınlık geleneği ile ilk atışmasını Nazarbay ile gerçekleştirmiştir. Kendi kendine öğrendiği çalgısıyla şiirlerini seslendiren Barpı Alıkulov'un eserleri geniş bir konu yelpazesine sahiptir. Okuma yazma bilmemesine rağmen fevkalade bir kültürel birikimine sahip olan şair, halk rivayetleri, sancıralar, örf-âdetler ve dinî bilgilerle dolu bir dağarcığa sahipti. Doğu'ya ait halk edebiyatının önemli eserlerinin varyantlarını çok iyi biliyordu. Barpı Alıkulov'un ilk şiir kitabı olan "Seçilmiş Şiirler", 1949'da neşredilmiştir. 1947 yılında Kırgız Yazarlar Birliği üyesi olan şairin, adı yörede iskân alanlarına, okullara ve sokaklara verilmiştir. Barpı Alıkulov, 9 Kasım 1949 tarihinde vefat etmiştir. (Kayıpov 345; Güngör 31-32).

Alıkulov'un otuzlu yaşlarında bir gözünü, ardından ikinci gözünü de kaybetmesine karşın, karanlık dünyasına olan tutkusu ve sanat sevgisi hiç azalmamıştır. Barpı Alıkulov, ömrünün büyük bir kısmını kör olarak geçirmiş olup, altmış beş yaşında hayata veda etmiştir. Şair, on beş yaşında başladığı şiir yolculuğunda neredeyse otuz beş yılını kör bir birey olarak sürdürmüştür. Barpı Alıkulov'un eserlerindeki konu çeşitliliği dikkat çekicidir. Zorlu bir çocukluk geçirmesine, kör olmasına ve okuma yazma bilmemesine rağmen, eserlerinde özellikle zenginliğin olumsuz yanlarına vurgu yapmıştır. Yoksul bir ailenin evladı olarak büyüyen şair, sosyalist bir akın olarak tanınmış ve eserlerinde toplumsal adaletsizliklere, eşitsizliklere ve güçsüzlere duyarlılığı dile getirmiştir. Barpı Alıkulov, sanatı aracılığıyla, kendi tecrübelerinden hareketle toplumsal eleştiride bulunmuş ve halkını bilinçlendirme amacını gütmüştür (Çalışkan ve Göher Vural 48-49).

Kazak-Kırgız Âmâ Akınlarından Şöce Karcavbayulı

Kazak sözlü edebiyatının en çok tanınan görme engelli akını Şöce Karcavbayulı olmakla birlikte Sokır Ajar (Kör Ajar) olarak da bilinen Ajar Jurtıbaykızı (1865-?) ile Iriskeldi de görme engelli akınlar arasındadırlar. Ajar Jurtıbaykızı yedi yaşında geçirdiği sara hastalığı neticesinde iki gözünü de kaybetmiştir. 1884 yılında ünlü Kazak şairi Abay ile tanışan Ajar, onun takdirini kazanmış ve gezip dolaştığı her yerde Abay'ın şiirlerini de okuyarak onun tanınmasına büyük katkı sağlamıştır ("Ajar"). 19. yüzyılda *Sokır akın* (kör halk şairi) olarak da tanınan Iriskeldi de on üç yaşında iken geçirdiği çiçek hastalığı nedeniyle iki gözü kör olmuştur. Akın, şiirlerinin birinde nasıl kör olduğunu, kör olmuş olsa bile dilinin, sözünün yalana ve yanlışla dönmediğini şöyle anlatır:

<i>On uşke şıkkan jılı sokır bolıp,</i>	On üç yaşıma girdiğim yıl kör oldum
<i>Atkan tañ, şıkkan kündi körmey ettim.</i>	Ne atan tanı ne de doğan güneşi göremedim.
<i>Demeñder akşa uşın el maktadı,</i>	Halk beni para için övdü demeyin,
<i>Ört bolıp özegimdi şer kaptadı.</i>	İçim ateşle kaplandı.
<i>Kelgende on üş jaska şeşek çıgıp,</i>	On üç yaşımda çiçek hastalığına yakalanıp
<i>Sorlatıp eki közdi şel kaptadı.</i>	İki gözüme perde inip, kör oldum.
<i>Köz sokır, sözden tilim jañılmadı.</i>	Gözüm kör olsa da dilim yalan söze dönmedi

("Sokır").

Ünlü aytıs akını Şöce'nin doğum ve ölüm tarihleri hususunda kesin bir bilgiye ulaşılamamış; bazı kaynaklar 1808-1895, diğerleri ise 1803-1884 olarak belirtir. Kırgız Türklerinden olan Şöce'nin ataları, belirsiz bir nedenden dolayı Kazaklar arasında kaynaşır. Şöce, çocukluk yıllarında geçirdiği hastalığın neticesinde yukarıda adları geçen iki Kazak halk şairi gibi görme yeteneğini kaybetmiştir. Ancak bu talihsiz olay onu akın olmaktan alıkoymamıştır. İki gözünü kaybetmiş olmasına karşın dombıra çalmayı öğrenmiş ve "suvırıp salma" geleneğinin en başarılı temsilcilerinden biri olmuştur. Şöce, küçük yaşlarda başladığı aytıs geleneğinde de büyük başarı elde etmiştir. Tolgav ve öleñde de etkileyici eserlere imza atmıştır. Şöce, epik akın olarak tanımlanır ve Kazak destanlarını oldukça iyi bilmektedir. Dombıra çalarak uzun zamanlar destanları söylemiştir. Şöce'nin tolgavları aslında hitap türündeki şiirlerdir. Bu tolgavlarda şair, insanlık âlemini ve insan sevgisini dile getirir. Adaletli, merhametli ve alçakgönüllü olmalarını istediği zengin ve yönetici sınıfa seslenir. Pişmanlığı, doğru ve gerekli bir

duygu olarak görmeyen Şöce, umut ile geleceğe bakarken halkının da aynı şekilde kendi gibi düşünmesini arzular. Varlıklı insanların cimriliklerini, Şöce'nin şiirlerinde sıkça karşılaşılan bir tema olarak işlenir. (Derbîselin 380-398; Arıkan 219-220).

Türkmenistan'ın Âmâ Bahşıları

Türkmen bahşılarında Çovdur Bahşı veya Çovdur Kör doğuştan âmâ olan bir bahşıdır. Durdiyev, bu bahşının Türkmen folklor araştırmacısı Uspenskiy ile tanışmasını şöyle anlatır: *“Emek verersen, sonuca ulaşırsın” dedikleri gibi Uspenskiy nihayet Çovdur Bahşı ile Çeleken’de buluştu. Bahşının gözleri doğuştan kör olsa da bu durum yakışıklılığına gölge düşürmüyordu. Uspenskiy ona türkü söyleyip, dutar çaldırıp, konuşmalarını dinledikçe kendinden geçti. Doğrusu bu güzellikler, onu görebilmek için çektiği zorluklara değdi* (Durdiyev 82-106; Kalenderoğlu 239). Türkmen bahşıları üzerinde çalışan İhsan Kalenderoğlu, Çovdur Kör ile Fekeli Âşık Kör Ali arasında benzerlik bulur: *Türkmen halk sanatçılarından gördükten sonra, Adana’nın Fekeli ilçesinde görüp tanıdığımız Kör Ali’yi hatırladık. Kemani, kemençe gibi çalarak Karacaoğlan okuyan Kör Ali, çalgısından bu gıycakın sesini çıkartır ve âdeta Türkmenistanlı bahşılardan okuduğu biçimde okurdu. Burada, Türkmenistan’da yaşayan bir bahşı ile Toroslarda yaşayan Türkmen Âşık Kör Ali’nin yarattıkları sanat arasındaki büyük benzerliğe dikkat çekmek isteriz* (Kalenderoğlu 140-141). Kalenderoğlu’nun kurmak istediği benzerlik, bu makalede ele alınan bütün destan anlatıcıları ve âşıklar için geçerlidir. Çovdur Kör’ün dışında bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla iki kör Türkmen bahşısı daha vardır: Kör Molla (1876-1934) ve Ata Salih (1908-1964). Daşhovuz şehrinde dünyaya gelen Bahşı Kör Molla Suhanverdi’nin, 19. asrın son döneminde 20. asrın ilk çeyreğinde hayat süren ve kendine mahsus özel bir üslupla tebarüz etmiş olan bir Türkmen bahşısı olduğu hakikattir. Gençlik yıllarında gözlerini kaybetmiştir. Kaynaklar gözlerini kaybetme nedenini kaydetmemiş olsalar da geçirdiği hastalık nedeniyle kör kaldığını tahmin ettiğimiz bahşıya bu nedenle “Kör Molla” denmiştir. Halkın geleneksel hayatına vakıf olan Kör Molla şiirlerinde halk hayatının eksik ve aksayan yönlerini tenkit etmiştir. Sosyal konulu şiirlerinin yanı sıra lirik tarzda söylediği eserleri de vardır. Halk arasında gezmiş, toylara ve meclislere katılmış, katıldığı toplantılarda halk destanlarını anlattığı gibi kendi şiirlerini de söylemiştir (Cumayev ve diğerleri 62). Seçilmiş eserleri 1967 yılında “Saylangan Eserler” adıyla

yayımlanmıştır (Oraztaganov 3-6). Türkmenistan’ın diğer kör bahşılarından biri Marı’ya bağlı Şordepe’de dünyaya gelen Ata Salih’tir. Genç yaşta gözlerini kaybetmiştir. Kaynaklar onun da Kör Molla gibi gözlerini kaybetme nedenini açıklamaz. Fakat genç yaşta iki gözünü de kaybettiğinden hastalık nedeniyle olduğu tahmin edilebilir. Onun da seçilmiş eserleri 1951 yılında yayımlanmıştır. Ata Salih’in nasıl kör olduğunu kesin olarak bilememize rağmen 1938 yılında Aşkaba’ta düzenlenen “Bahşı ve Şairlerin I. Cumhuriyet Toplantısı” adlı toplantıda yaptığı konuşmada körlüğüyle ilgili duygularını dile getirdiği görülür. Kalenderoğlu Ata Salih’in konuşmasını şu şekilde nakleder:

Bu toplantıya katılan Türkmenlerin meşhur halk şairlerinden, tıpkı Âşık Veysel gibi gözlerini küçük yaşta kaybetmiş, Ata Salih yaptığı konuşmasında genel olarak devrim öncesini eleştirmiş, devrimden sonra Türkmenistan ve Türkmen halkının çok mutlu olduğunu ifade etmiştir. Salih konuşmasının sonunda:

“Komünist Parti’nin bize gösterdiği yönde ilerleyerek ben siyasi bilimsizliğimi yok ettim. Benim gözüüm âmâ (kör) hiçbir şey görmüyorum. Ancak kulağım çok iyi. Benim 12 yaşında bir oğlum var. O bana gazeteleri, dergileri sürekli okuyor. Ben onların her bir satırına çok önem veriyorum. Dünyaya bakışım değişiyor, gelişiyor. Ben, Alman, Japon faşistlerine karşı olup, yalnız kan dökmek ve emekçi halkımızı zehirli bombalarla zehirlemek isteyenlere karşı da koşma yazıyorum. Ben bizim üstünlüğümüz için de şüphesiz, koşmalar yazıyorum. Şimdi sizlere bahşı ve şairler toplantısı için yazdığım şiiri okumama izin veriniz.” diyerek;

*Şatlıklı vatanmın sazandaları,
Sazı gola alşınıza guvanyan,
Yere yegsan atdik mugthorları,
Şatlanıp gülşinize guvanyan.*

*Partiyamız bizi çıkardı yaza,
Gurluşığımız ösyär tazededen-täze,
Pugta üns beryäs ayduma, saza,
Şatlıklı heñ çalışınıza guvanyan.* (Kalenderoğlu 52)

dörtlükleriyle başlayan ve Sovyet rejimini öven “Guvanyan” adlı şiirini okur. Sovyet döneminin bütün sanatçılar üzerinde karşı konulamaz bir baskı uyguladığı gerçeği göz önüne alındığında engelleri olmayan diğer bireylere nazaran Ata Salih ve onun gibi engelli halk şairlerinin de bu baskılara karşı koymak bir yana sistemin yanında yer almaları hatta siteme ve yöneticilerine övgü şiirleri yazmalarının anlaşılır sebepleri vardır. Âmâlık [körlük] ile ilgili olarak yapılan “*Tarih boyunca âmâlık [körlük] ise, daha çok karanlıkla denk tutuluyor, tehlike ve güvende olmama anlamına geliyordu. Âmâ olan kişi verimli bir şekilde avlanamıyor, silah kullanamıyor ve hayattan geride kalıyordu.*” (Özarslan, “Yaşnâmeleri” 104) ifadesi de dikkate alındığında hayatlarını devam ettirebilmek için önemli yetilerinden birini kaybetmiş olan halk şairlerinin bu eksikliklerini telafi etmek için bir desteğe ihtiyaç duymaları ve bu desteği de mevcut şartlar içinde yaşadıkları yönetim sisteminden almayı tercih etmeleri daha iyi anlaşılacaktır.

Ağlamaktan Gözleri Kör Olan Azerbaycanlı Kadın Âşık: Âşık Beşti (Kör Beşti)

19. yüzyılın önemli kadın âşıklarından biri olan Âşık Beşti, yaklaşık olarak 1836 yılında Azerbaycan’ın Kelbecer bölgesine bağlı Lev köyünde dünyaya gelmiştir. Hiçbir resmi eğitim almadan yetişmesine rağmen, zekâsı ve hazır cevaplı oluşuyla tanınmıştır. Âşık Elesker ve Ağdabanlı Âşık Kurban gibi büyük âşıkların meclislerine katılan Beşti, aynı zamanda birçok çırağın yetişmesine de öncülük etmiştir. Âşık Beşti’nin şiirlerinde bayatı, geraylı, koşma, ağıt gibi farklı türleri ustalıkla işlediği bilinmektedir. Ancak görme engelli her halk şairinin olduğu gibi onun hayatı da zorluklarla geçmiştir. 17-18 yaşlarında bir çobana âşık olmuş, ancak bu aşk, çobanın beyler tarafından öldürülmesiyle vuslata ermeden sona ermiştir. Bu acı olayın ardından ailesi evlenmesi için baskı yapmış, ancak Âşık Beşti bu tekliflere olumsuz yanıt vermiştir. Âşık Beşti’nin şiirlerinin temel konularını haksızlıklardan şikâyet etme, zulme karşı isyan ve adaletsizliklere karşı durma oluşturmuştur. Rivayete göre, ağlamaktan gözlerini kaybetmiş olan âşık, halk arasında “Kör Beşti” olarak anılmıştır. Uzun yıllar Basarkeçer, Daşkesen, Gedebeş gibi yerlerde âşıklık geleneğini sürdüren Kör Beşti, ömrünün son dönemlerinde köyüne dönmüş ve 1936 yılında burada hayata veda etmiştir (“Aşıq Beşti”).

Azerbaycan-Anadolu Sahasının Ünlü Âşığı Âma Nesip

Akbaba-Çıldır âşık muhitinin önde gelen ustalarından biri olan Kör Nesip (1870-1944), Anadolu bölgesi ve Azerbaycan yörelerinin âşık geleneklerini sanat, saz ve söz yönleriyle birleştiren son Azerbaycan âşıklarından biridir. Akbaba-Çıldır âşık muhiti, büyük Türk âşık edebiyatının gelişmiş kollarından biri olarak zengin bir birikime ve köklü bir geçmişe sahiptir. Bu muhit, adından da anlaşıldığı gibi, Türkiye sınırları içindeki Çıldır ilçesi ile şu anda Türkiye sınırları dışında kalmış olan Akbaba ilçesini kapsamaktadır. Nesip, çocukluk yıllarında geçirdiği çiçek hastalığından sonra maalesef, görme yeteneğini yitirmiştir. Bu zorlu durum, onun yaşamı boyunca bir acı kaynağı olmuş, ancak sanatına derin bir dokunuş yapmış, halk ve sanat çevrelerinde “Kör Nesip” olarak anılmasına neden olmuştur. Âşık Nesip, gözleri görmemesine karşın resmî bir eğitim alamamıştır; ancak olağanüstü belleği ve zekâsı sayesinde kendi başına oldukça bilgili bir kişi hâline gelmiştir. Nesip’in yaşadığı topluluktaki politik gerginlikler, özellikle katliamlar, Sovyet egemenliğinin başlamasıyla ortaya çıkan Ermeni mezalimi, yerli Türklere yönelik Rus-Ermeni iş birliği, Türklerin göçe zorlanması gibi olaylar, onun yaratıcılığında temel bir yer tutmuştur. Âşık Nesip, Lenin’i ve komünist partiyi asla övmemiş, aksine, halkın zor durumda olmasını Sovyetlerin şovenist politikasına bağlamıştır (Asker 9-14):

*Sura gelip, dert yetirip bizlere,
Kör talihe, kara bahta ne deyim?
Müslümanın pejmürdedir ehvalı,
Kan kusuruz lahta lahta, ne deyim?* (Asker 11)

Anadolu Âşıklık Geleneğinin Âmâ Ustaları

Samet Doykun, Cumhuriyet döneminde Anadolu’da yaşayan 48 görme engelli âşığı incelemiştir. Bu âşıklardan 11’i doğuştan, 37’si ise sonradan görme yetilerini kaybetmiştir (Doykun, *Cumhuriyet Dönemi*). Bu araştırma, Türkiye’nin âşık geleneğinde görme engelli sanatçıların önemli bir oranda olduğuna işaret etmektedir. Âşık kültürü içinde, görmeyen âşıkların da kayda değer bir yerinin bulunduğunu gösteren bu çalışma, bu özel yeteneklere sahip sanatçıları tanımamıza katkıda bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında tespit edilen görme engelli âşıklar arasında Âşık Tüccarî, Şah Turna, Âşık Mah Turna, Âşık Fehmi Gür, Âşık Behramî, Âşık Hanifi (Ünver), Kör Hasan, Kör Ali...

gibi isimler bulunmaktadır. Bu âşıklar, Anadolu'daki âşıklık geleneğinin içinde öne çıkan önemli ustalardır. Görme engelli olmalarına karşın, sazları ve sözleriyle duygu yüklü eserler ortaya koyarak, âşıklık geleneğine katkıda bulunmuşlardır. Doykun'un araştırması (*Cumhuriyet Dönemi*), bu âşıkların sadece görsel algıya dayalı olmayan, zengin bir duyuşsal deneyimle şekillenen âşık sanatını temsil ettiğini vurgular. Türk halk müziği ve âşıklık geleneği içinde bu sanatı icra eden görme engelli âşıkların varlığı, sanatın sınırlarını aşabilme yeteneklerini gösteren önemli bir örnektir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise başta Âşık Veysel olmak üzere görme engelli âşıklar, âşıklık geleneğinin temsilcisi olmanın ötesine geçerek görme engellilerin bir mecliste toplanmasını sağlayan unsur hâline gelmişlerdir.

Anadolu'nun âşıklık geleneğini icra etmiş olan mühim şahsiyetlerden biri olan Âşık Tüccarî (Ticarî), Kuzeydoğu Anadolu'nun sınır şehri Kars'ta doğmuştur. Döneminde önde gelen usta âşıklardan biri olarak kabul edilen Tüccarî, 1720 yılında Selim ilçesine bağlı, günümüzde Büyükdere olarak bilinen Tiknis köyünde dünyaya gelmiş ve 1805 yılında vefat etmiştir. Âşık Tüccarî'nin hayatı, sadece sanatıyla değil, aynı zamanda yaşadığı olaylarla da zenginleşmiştir. 1744 yılında, Kars Kalesi'nin kuşatıldığı sırada, Nadir Şah ordusundan ayrılan ve Kars köylerini yağmalayan İran akıncıları, Âşık Tüccarî'nin Tiknis köyündeki evini de yağmalayarak genç ve güzel eşini esir alır. Nadir Şah'ın sarayına alınan karısını kurtarmak için kendisinin Hak Aşığı olduğunu ispatlaması amacıyla, bir hafta süresince her gece bir türkölü hikâye söylemeye karar verir. Bu usta âşık, çabalarının sonucunda karısını kurtarır. Ancak dönüş yolunda salgın çiçek hastalığına yakalanır. Bu hastalıktan iki gözünü de kaybeder ve kör olur. Âşık Tüccarî, divanları, tecnisleri, destanları ve hikâyeleri ile tanınmış bir sanatçıdır. Gözlerinden tedavi için Ahıska'ya giderken yolda Seyahat Destanı ve birçok koşma yazmıştır. Âşık Tüccarî'nin yaşamı, trajik olayları ve sanatındaki derinliği, onu âşık geleneğinin önemli bir figürü haline getirmiştir (Küçük). Esefle belirtelim ki şiirlerini ekseriyeti günümüze ulaşmamıştır. Kör Hasan mahlaslı Hasan Çıtak, 1913 yılında Çorum'da doğmuştur. Doğuştan görme engelli olan âşık, çevresinde "Kör Âşık" namıyla tanınır ve hiç eğitim görmemiştir (Ortakçı). Yoksul bir hayat sürdüğü kaynaklarda belirtilse de ölüm tarihi hakkında 1975 yılı kaydedilmiştir. Kaynaklarda Kör Hasan'ın, pek çok âşığın deyişlerini ezbere bildiği ve irticali söyleyişinin kuvvetli olduğu dile getirilir (Taşlıova 524; Ercan 424). Âşık Hanifi Ünver, 1948 yılında Malatya'nın

Doğanşehir ilçesinde hayata gözlerini açmıştır. Ailesinin en küçük çocuğu olarak doğan Âşık Hanifi, henüz altı aylıkken geçirdiği bir hastalık sonucu gözlerini kaybetmiş ve eğitim alma şansını kaybetmiştir. Ancak bu zorlu duruma rağmen müziğe olan ilgisiyle dikkat çekmiş, sadece altı yaşlarına geldiği vakit, kaval çalmaya darbuka ile ritmik melodiler icra etmeye başlamıştır. Bağlama çalmaya olan yeteneğini keşfettiği 1965 yılından itibaren ilk türkülerini icra etmeye başlamıştır. Aynı zamanda 1966 yılında Kuran kursuna giderek hafızlık unvanını elde etmiştir. Âşık Hanifi, kendisi gibi görme engeli bulunan ünlü âşık Veysel'i örnek alarak, onun izinden gitmeye karar vermiştir. Âşık Veysel'in ölümü üzerine hislerini hayranlık duygusunu "Veysel'e Ağıt" adlı bir şiirle dile getirmiştir. Usta âşık Veysel'in izinden gitmek, onun geleneğini sürdürmek için çaba sarf etmiştir. Çıraklık eğitimi alamamış olmasına karşın, kendisi gibi görme engelli Âşık Behramî, ya da Çıldırly Behramî olarak bilinen Behram Aktemur ile tanışması, onun için bir rehberlik niteliği taşımıştır. Âşık Hanifi, Behramî'ye şiir ve bağlama konusunda rehberlik ederek, ona ustalık yapmıştır. 1979 yılında tanıştığı Âşık Behramî'ye sağladığı rehberlikle, Behramî'nin sanatını geliştirerek görme engeline rağmen müzik ve şiir alanında etkileyici bir kariyere sahip olmasına vesile olmuştur (Kurt 81-89). Âşık Fehmi Gür, Malatya'nın Arapgir ilçesine bağlı Bostancık köyünde 1914'te dünyaya gelmiştir. Fehmi Gür, üç yaşında geçirdiği çiçek hastalığı nedeniyle gözlerini kaybeder. Görmeye engelli olduğu için tahsil görmemiştir. Çocukluğunda köy odalarında, Arapgir kahvelerinde okunan kitapları, masal ve hikâyeleri, köye gelen âşıkların saz ve sözlerini, radyo programlarını dinleyerek kendisini yetiştirmiştir (Yazar). Âşık, geçimini destanlarını birer sayfa hâlinde bastırıp satarak ve hemşerilerinin yardımlarıyla sağlamıştır (Çiftlikçi 14; Yardımcı 236). 1933-1979 yılları arasında yaşayan Sadık Doğanay ise doğuştan iki gözü de kör olan bir âşık olup saz ve keman çalabilen ve gönül gözü ile bakıp gönüllere hitap eden Zile'de yetişen âşıkların son ustalarındandır (Yardımcı 238). Âşıklık geleneğindeki görme engelli bu isimlerin yanında 20. yüzyılda geleneğin görme engelli âşıkları içerisinde üç önemli zirve ismi vardır: Âşık Veysel, Âşık Mevlüt İhsanî ve Âşık Ruhanî. Şüphesiz bu isimlerin ustalıklarında yaratılışlarından kaynaklanan sanatçı özelliklerinin yanında bu özelliklerini üst seviyeye çıkaran bir diğer unsur görme engelli oluşlarıdır. Zira bir dezavantaj olan görme engelleri bu âşıkların algılayabildikleri her şeyi gönül gözleriyle görmelerine ve iç dünyalarının zenginleşmesine vesile olmuştur.

Âşık Veysel

Anadolu âşıklık geleneğinin 20. yüzyıldaki en önemli temsilcilerinden biri olan Âşık Veysel (Şatıroğlu) takvimler 1894 yılını gösterirken Sivas iline bağlı Şarkışla ilçesinin Sivrialan (Söbüalan) köyünde doğmuştur. Sol gözünü yedi yaşında yakalandığı çiçek hastalığı neticesinde kaybeden Veysel, sağ gözünün kapanması olarak “Değişler” adlı kitabında; “... Sağ gözümde de solun zorundan olacak, perde indi. O gün bugündür dünya başıma zindan” der. Fakat Veysel, sağ gözünün kapanmasıyla ilgili olarak;

“... Bir gün ahırda hayvanlar ile meşgul olurken, öküzlerden biri, ani bir hareketle başını sol tarafa çevirdi. Boynuzu sağ gözümü oydu. Ben feryatla dışarı fırladım. Babam ve etraftan sesimi duyanlar yanıma geldiler. Konuşmalardan anladım ki, sağ gözümü de ebediyen kaybetmiştim. O vakte kadar on iki yaşına gelmiş bulunuyordum” (Kaya 2-3).

Veysel’in iki gözünün de kör olmasını oğlu Bahri Şatıroğlu, hemşerisi ve Veysel sevdalısı Kutlu Özen’e Veysel’in dilinden şöyle anlatır:

“Yedi yaşında (1901) çiçek hastalığına yakalandım. Çok zor günler yaşadım. Canımı zor kurtardım. Çiçek hastalığı yüzünden sağ gözümü tamamen kaybettim; sol gözüme ise perde indi. Babam beni Akdağmadeni’ndeki bir sağlıkçıya götürüp, sol gözümdeki perdeyi aldırmaq istiyordu. Bir gün ağabeyim ile ahıra gittim. Ağabeyim hayvanların altını çalıyor / süpürüyor ben de musuru temizliyordum. Saman artıklarını dökmek için yere eğildim. Eğilmemle birlikte çitak öküzün boynuzu gözüme saplandı. Bayılıp kalmışım... Gözüm de akıp gitmiş...” (Alptekin 19).

Âşık Veysel, “Genç Yaşımda Felek Vurdu Başıma” şiirinde iki gözünün de kör olmasıyla ilgili duygularını şöyle dile getirir:

*Genç yaşımda felek vurdu başıma
Aldırdım elimden iki gözümü
Yeni değişmiş idim yedi yaşıma
Kayıp ettim baharımı yazımı*

Çocukluk yaşlarındayken iki gözünü birden kaybeden âşığımız, vakitlerini babasının aldığı üç telli saz ile Ortaköy’deki Mustafa Abdal tekkesinde geçirmeye

başlar. Babası, Veysel’e sazi; “*Oğlanın gözü görmüyor, köyün uçaklarıyla oyun moyun oynayamıyor. Hiç değilse bu sazla oyalansın. Çalmayı bellere, düğüne derneğe götürürler, insan içinde itibarı artar*” düşüncesiyle vermiştir. Önceleri acemilik çeker, kendini başarısız hisseder. Ustalar gibi saz çalamadığı için şevki kırılır, ancak babası ısrarcı olur ve kendisi gayret eder, saza hâkimiyet sağlar, sonraki yıllarda iyi saz ustası olur. 21 Mart 1973’te vefat eder (Kaya 4). Hem Âşık Veysel hem de onun gibi görme engelli halk şairlerinin engelleri ve bu engele bağlı olarak küçük yaşta müzik aleti sahibi olmaları sanatçı olmaları yolunda kendilerini gerçekleştirmelerinin ilk adımı olmuştur.

Şiir yazmaya geç yaşlarda başlayan ve 40 yaşına kadar Karacaoğlan, Emrah, Dertli, Pir Sultan’ın demelerini söyleyen Veysel, Erdoğan Alkan ile günler süren sohbetinde hayatını şöyle özetlemiştir: “*Ben kör olmasaydım Sivrialan’da çoban olurdum, kör oldum Veysel oldum.*” Veysel, bu ifadesiyle yalnız hayatını özetlemekle kalmamış, körlüğünün sanat yaratıcılığındaki mühim etkisini de dillendirmiştir. Âşık Veysel, “*Saklarım gözümde güzelliğini*” adlı şiirinde görmeyen gözlerinde vaktiyle gördüğü bir güzelliği sakladığını anlatır. Yüzeysel okumada şiirin ilk iki kıtasında Veysel’in “sakladığı güzellik” in bir sevgiliye ait olduğu düşünülse de şiir ilerledikçe saklanan güzelliğin “Yaratıcı” olduğu ortaya çıkar. Veysel bu şiirinde “saklamak” fiiliyle körlüğüne gönderme yaparak, vaktiyle kendilerinde Yaratıcıyı gördüğü unsurları dile getirir:

*Çeşitli çiçekler, yeşil yapraklar
Renklerin içinde nakşını saklar.
Karanlık geceler, aydın şafaklar
Uyanır cüml’alem sen varsın orda.*

*Mevcudatta olan kudreti kuvvet
Senden hâsıl oldu sen verdin hayat.
Yoktur senden başka ilanîhayet
İnanıp, kanmışım, sen varsın orda.*

20. yüzyılda Âşık Veysel’in dışında Anadolu’daki âşıklık geleneğinin görme engelli iki önemli temsilcisi Âşık Mevlüt İhsanî ve Âşık Mustafa Ruhanî’dir. Metin Özarslan (“Yaşnâmeleri”) bu iki usta âşığın yaşnâmeleri üzerinden sanatlarına yönelmeleri ve sanat yolculukları üzerinde durmuştur. Özarslan’ın tespitlerine göre, her iki âşık hemen hemen aynı yaşlarda arazide buldukları patlamamış birer bomba kapsülünün ellerinde patlamasıyla gözlerini

kaybetmiştir. Bu vahim olay hayatlarının sonraki safhalarında da benzer tercihleri seçmelerine sebep olmuş ve onlar bu benzer safhaları geleneğin diliyle anlattıkları şiirler yazmışlardır. Özarslan, doktora çalışmasında âşıklığa yönelik sebepleri olarak sıraladığı altı madde içinde görme engelliliğinin de başlıca etken olduğunu belirterek bunu; “*kazayla veya doğuştan körlükten âşıklığa yönelme*” (Erzurum Âşıklık Geleneği 116) şeklinde tasnifine dâhil eder.

Âşık Mevlüt İhsanî

Erzurum yöresi âşıklarından olan Âşık Mevlüt İhsanî; takvimler 1928 yılını gösterirken, Erzurum-Şenkaya ilçesine bağlı Gaziler (Bardız) bucağının Çermik (Kaynak) köyünde dünyaya gelmiştir. Çocukluğu yoksulluk ve sıkıntı içinde geçmiştir. İlkokula başladığı yıllarda sokakta oynadığı sırada savaş yıllarından arta kalan bir bomba kapsülü ile oynayınca elinde patlar. Bu patlamanın neticesinde Mevlüt İhsanî gözlerini yitirir ve elinin üç parmağı da bombanın etkisiyle parçalanır. Ailesi onun gözlerini kaybettiğinin farkına bile varamaz. Durum fark edildiğinde yoksulluk ve bilgisizlikten aile İhsanî’yi doktora götüremez. Şüphesiz, İhsanî’nin gerekli tedaviyi olamamasında o yıllarda ülkenin içinde bulunduğu şartların ve tıptaki seviyenin de etkisi vardır. Gözlerinin görmesi için muma biraz göktaş (şap) karıştırılmak suretiyle yapılan geleneksel tedavi yöntemleri de fayda etmediği gibi gözlerin açılma ihtimalini tamamen ortadan kaldırarak kör eder. Mevlüt İhsanî yaşadığı bu durumu şöyle dillendirir: “*Her ne kadar küçüksem de bu hâlimin bana güçlük çıkaracağını idrâk ediyordum. Hiçbir güçle eş gelmeyen vücudumun padişahı gözlerimi kaybetmiştim.*” Daha sonra babası onu Sarıkamış’ta doktora götürse de geç kalınmıştır. Gözlerini kaybetmesini dokuz kıtalık Yaşnâmesinin altıncı kıtasında şöyle dile getirir:

*Anam kayalara çaldı özünü
Feryad etti, tutan yoktu sözünü
Ay geçmeden ağ bürüdü gözümü
On yaşında zindan ettim yolumu.*

Marangoz Kerim Usta’nın yanına çırac verilen Mevlüt İhsanî 13-14 yaşlarında saz çalıp türkü söylemeye başlar. 1945 yılında İzmir’deki körler okuluna girmeye hak kazanır. Bu hakkı kazanmak için dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye yazdığı mektubunda görme engelini şöyle dile getirir:

*Görmez Mevlüt diyorlar görenler bana
Bu hâlimle niye geldim cihana
Millî Şef İnönü yardım et bana
Bir vatan genciyim aman efendim.*

Fakat İzmir'e geldiğinde evrakları olmadığı için okula kaydı yapılamaz ve köyüne geri döner (Altun ve Gürsu 7-19; Düzgün, *Âşık Mevlüt İhsanî* 11-27). Bundan sonra hayatının geri kalan kısmında âşıklık yapan İhsanî'nin irticalen şiir söyleme yeteneği, iyi bir hikâye musannifi ve anlatıcısı olduğu konusunda bilimsel araştırma yapan akademik çevreler görüş birliğindedir. Mevlüt İhsanî: *"Beni âşık eden önce gözlerimi kaybetmiş olmamdır"* diyerek Âşık Veysel gibi âşıklığa yönelişini körlüğüne bağlar. Fakat diğer taraftan körlüğünün âşıklığını daha ileri düzeylere taşımasına da engel olduğunu belirtir. İhsanî: *"Âşık Veysel ve Âşık Ruhanî ile aynı kaderi paylaştığını, gözleri görmeyen âşıkların ekmeklerini taştan çıkardıklarını söyler. Ona göre, âşıkları âşık eden fakirlikleridir; fakat asıl kör oluşlarıdır"* der (Altun ve Gürsu 38).

Âşık Mustafa Ruhanî

Mustafa Temel'in âşıklık geleneğindeki adı Âşık Mustafa Ruhanî olarak bilinir. 1931 yılında Erzurum'un Tortum ilçesine bağlı Aşağı Sivri köyünde doğmuştur. Ancak köyünde eğitim alabileceği bir okul bulunmadığı için ilkokula gidememiştir. Okumayı yeni harflerle ve arkadaşlarının yardımıyla öğrenir. 1941 yılında henüz on yaşındayken eline aldığı dinamit kapsülü ile oynarken kapsülün patlaması sonucu sol gözünü kaybeder. Bir süre hastanede tedavi görse de fayda etmez. Bu olaydan iki yıl sonra 1943 yılında sağ gözünde az da olsa var olan görme kabiliyetini de maalesef kaybeder. Hiç değilse ışığı hissettiği sağ gözünü ise 1955 yılından itibaren tamamen kaybeder. Bunun üzerine Âşık Ruhanî:

*Tül, perde zannettim ilk bakışında
Bir örümcek penceremi ağlarken*

dizeleriyle başlayan şiirini söyler.

Âşık Mustafa Ruhanî'nin kör olmasıyla Âşık Mevlüt İhsanî'nin kör olma sebepleri neredeyse aynıdır: Ruhanî elinde bomba kapsülünün, İhsanî ise dinamit kapsülünün elinde patlamasıyla gözlerinden olmuştur.

Fiziksel olarak gözleri kapalı olmasına karşın, Âşık Mustafa Ruhanî'nin dış dünya ile kurduğu bağ hiçbir şekilde zayıf değildir. Aksine, bu durum onun ideal insan modelini arayışına bir vesile olur. Saz çalma ve irticalen şiir söyleme yeteneği oldukça güçlü olan Ruhanî, aynı zamanda usta bir hikâye yaratıcısı ve anlatıcısıdır. Kendi tasnifine sahip olduğu eserleri arasında Nergis Hanım, Yetim Esma, Yusuf Çavuş ve Zülbiye Hatun gibi hikâyeler bulunmaktadır. Âşık Mustafa Ruhanî, sadece kendi eserlerini değil, aynı zamanda klasik halk hikâyelerinden birkaçını ve zamanla ortaya çıkan hikâyelerden bazılarını da bilmektedir. Bu, onun sadece kendi yaratıcılığını değil, aynı zamanda geleneksel halk anlatı geleneğini de benimsemesini gösterir. Engeline rağmen âşıklık geleneğine büyük bir katkı sağlayan Âşık Mustafa Ruhanî'nin sanatı, hikâye anlatımındaki ustalığı ve zengin kültürel birikimiyle ön plana çıkmaktadır (Düzgün, *Âşık Mustafa Ruhanî* 11-27).

M. Özarslan'a göre, görme engelli her halk şairi gibi Mustafa Ruhanî de şiirlerinde kendisini çile ile yoğrulmuş biri olarak takdim eder ve bunu büyük ölçüde gözlerini kaybetmesi gibi bir nedene bağlar. Fiziksel anlamda karanlık içinde olmaktan büyük üzüntü duyar ve bunu bir şiirine şöyle yansıtır:

*Hayatım karanlık dünyam zulumat
Güneş doğmuş güneş aşmış bana ne
Madem ben her şeye kalmışım hasret
Âlem arzusuna koşmuş bana ne*

*Dünya ışığını kaybettim çoktan
Ne daldan zevk aldım ne de yapraktan
Şirin tabiattan sudan topraktan
Bereket fışkırmış taşmış bana ne* (Özarslan, "Yaşnâmeleri" 110).

Gözleri görmeyen insanların hissiyatlarındaki kuvveti, dil ve ezber konusundaki yeteneklerin gelişmişliğini Mevlüt İhsanî ve Mustafa Ruhanî'nin zihin levhasında yer alan sayısız şiirden, hikâyelerden, hikâyelerin muhtevasına ait türkülerden anlamak mümkündür. Mevlüt İhsanî ve Mustafa Ruhanî'nin "âmâ" oluşları, "aşk"larını, aşkları da "âşık"lıklarını doğurmuştur. Bu âşıkların Tanrı vergisi ilhamına bir de âmâ oluş eklenince, bu durum onları ister istemez âşıklık sanatında seçkin birer temsilci yapmıştır (Özarslan, "Yaşnâmeleri" 112). Özarslan'ın Mevlüt İhsanî ve Mustafa Ruhanî özelinde yaptığı bu tespitler görme engelli bütün halk

şairleri için geçerlidir. Onların her biri değişik Türk boy ve topluluklarında ortak kökene dayanan sözlü şiir geleneklerine karanlık dünyalarından katkılar yapmışlardır.

Sonuç

Görme engelli âşıklar ve destan anlatıcıları Türk destan anlatıcılığı ve halk şairliğine önemli katkılar yapmış, bütün Türk dünyasında sözlü şiir geleneğinin zayıflamaya başladığı (özellikle 20. yy) dönemlerde yeni bir soluk olmalarının yanı sıra geleneğe yeni söyleyiş tarzları ve ifadeler kazandırmışlardır. Özellikle destan geleneğinin güçlü olarak yaşatıldığı Türk boy ve topluluklarında (belki de görme engellerinden kaynaklanan) güçlü hafızaları nedeniyle Yakut Olonhohut Semen (19. yy.) ve Altay Türklerinden Kayçı Ulağaşev (20. yy.) gibi görme engelli destan anlatıcılarının pek çok destan metnini hafızalarında muhafaza ederek bu metinlerin kendilerinden sonraki zamanlara aktarılmasına vesile olarak önemli görevi yerine getirmişlerdir. Bu halk şairleri için görme engelleri günlük hayatlarında büyük sıkıntılara sebep olmasına rağmen onlar, engellerinden kaynaklanan sıkıntılarını kabullenmiş ve tevekkül içinde şiirlerinde çeşitli şekillerde dile getirmişlerdir. Hayatlarının bir döneminde görmüş olan halk şairlerinin görme yetilerini küçük yaşlarda kaybetmiş olsalar bile dış dünyayı şiirlerinde ayrıntılı bir şekilde dile getirdikleri görülürken doğuştan görme engelli halk şairlerinin yakın çevrelerinin tarifleri üzerine zihinlerinde canlandırdıkları dış dünyayı daha genel ifadelerle anlatmaya çalıştıkları görülmektedir. Biyografilerine bakıldığında görme engelli halk şairlerinin büyük kısmının aileleri, yakın çevreleri ve içine doğup yaşadıkları topluluk tarafından destek aldıkları görülmektedir. Küçük yaşta görme engelli olanların bir kısmı âşık olmaları için aileleri tarafından teşvik edilmiştir. Bu teşviğin amacı başlangıçta çocuğun hoşça vakit geçirmesine yönelikken zaman içinde sanatçı olmasını sağlamıştır. Bu isimlerin her biri her ne şekilde destan anlatıcısı ya da âşık olmuşlarsa olsunlar hemen tamamı geçimlerini sanatları yoluyla temin etmişlerdir. Dolayısıyla doğuştan veya sonradan görme yetisini kaybetme âşıklığa yönelişte başlıca etmenlerden biri olmuştur. Âşık Ömer gibi âmâ âşıklar, âmâlıklarından dolayı toplumda farklı bir konuma sahip olmuşlardır. Burada hiç şüphesiz, toplumun âmâ halk şairlerine engellerinden dolayı sahip çıkıp desteklemelerinin ve duygularının yanında sanatlarına gösterdikleri saygının da önemi vardır. Görme engelli destan anlatıcıları ve

âşıkların ortak yönlerinden biri de toplumsal sorunlara ve siyasî olaylara karşı duyarlı olmalarıdır. Görme engelli olmalarının dış dünyayla ilgilerini kesmediği, toplumsal sorunlara duyarlı olmalarını engelleyemediği, aksine toplumsal sorun ve olayların onların şiirini besleyen önemli kaynaklardan biri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- “Ajar (Sokır Ajar) Jurtıbaykızı.” *Wikipedia*, 26.01.2024, [https://kk.wikipedia.org/wiki/Ажар_\(Соқыр_Ажар\)_Жұртыбайқызы](https://kk.wikipedia.org/wiki/Ажар_(Соқыр_Ажар)_Жұртыбайқызы).
- Alptekin, Ali Berat. *Âşık Veysel Türkün Çığırırız*. Akçağ Yayınları, 2004.
- Altun, Işıl, ve Yasemin Gürsu. *Âşık Mevlüt İhsanî Gizli Defterim*. Kocaeli Belediyesi Yayınları, 2010.
- Arıkan, Metin. *Başlangıçtan 20. Yüzyıla Kazak Jırav ve Akınları*. Gece Kitaplığı, 2014.
- Asker, Naile. “Ünlü Azeri Âşık Kör Nesip.” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, vol. IX, no. 1, 2009, ss. 9-14.
- “Aşık Beşti.” *Azerbaycan Edebiyatı*, 12 Aralık 2023, <https://sites.google.com/site/azerbaycanturkedebiyati/azerbaycan-asik-edebiyati/asiq-besti>.
- Bucuka, Yunus. “Körlük ve Bilgelik.” *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, vol. 7, no. 7, 2023, ss. 95-110.
- Cumayev, K. ve diğerleri. (Red. Aşır Orazov). *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Türkmenistan Türk Edebiyatı*. C. 11, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2005.
- Çalışkan, Ayşenur Begüm, ve Feyzan Göher Vural. “Karanlık Dünyalarından Işık Olan İki Âşık: Âşık Veysel ve Barpı Alıkulov.” *Uluslararası Halkbilim Araştırmaları Dergisi*, vol. 2, no. 3, 2019, ss. 40-83.
- Çiftlikçi, Ramazan. *Arapgirli Halk Şairi Fehmi Gür Hayatı-Sanatı-Bütün Şiirleri I-II*. Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, 2000.
- Demirci, Mehmet Emin. *Homeros’tan Âşık Veysel’e Tarihçe ve Toplum Yaşamında Kökler*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2005.
- Derbiselin, Enver. *Destur Jane Jalgastık*, 2-Tom, Devir-Kitap Yayınları, 2018.
- Dilek, İbrahim. *Türk Mitoloji Sözlüğü*. TDK Yayınları, 2021.
- Doykun, Samet. “Görme Engelli Âşıklar ve Tabiat Algısı.” *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, no. 59, 2023, ss. 16-30.

- Doykun, Samet. *Cumhuriyet Dönemi Anadolu Sahasında Görme Engelli Âşıklar – Naratif Bir İnceleme*. Doktora Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2022.
- Durdiyev, Hidayberdi. *Dutar Dillenende*. Türkmenistan Neşriyatı, 1967.
- Düzgün, Dilaver. *Âşık Mevlüt İhsanî Hayatı-Sanatı ve Şiirlerinden Seçmeler*. Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1997.
- Düzgün, Dilaver. *Âşık Mustafa Ruhani Hayatı-Sanatı ve Şiirlerinden Seçmeler*. Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1997.
- Eberhard, Wolfram. *Güneydoğu Anadolu'dan Âşık Hikâyeleri*. Çev. Müfide Kocaoğlu Van Der Hoeven, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002.
- Ercan, Abdullah. *14. Yüzyıldan Günümüze Çorumlu Şairler*, Hitit Festivali Komitesi, 1991.
- Ergun, Metin. *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh*. TDK Yayınları, 2013.
- Güngör, Sonuç. “Kırgız Akanlık Geleneği Üzerine Türkiye Türkçesiyle Yapılmış Çalışmalar.” *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, vol. 5, no. 5, 2015, ss. 27-38.
- Kainçin, Cıbaş. *Tuular Baştay Kıyğı*, Gorno-Altaysk, 2006.
- Kalenderoğlu, İhsan. *Türkmen Bahşılık Geleneği*. Gazi Kitabevi, 2011.
- Kaya, Doğan. *Âşık Veyse*. Sivas Valiliği Yayınları, 2004.
- Kayıpov, Süleyman. *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi/Kırgız Edebiyatı* 31. Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, 2005.
- Kurt, Begüm. “Can Gözü Kör, Gönül Gözü Açık Bir Âşık: Malatyalı Hanifi Ünver.” *Uluslararası Halkbilim Araştırmaları Dergisi*, vol. 2, no. 2, 2019, ss. 81-89.
- Küçük, Sait. “Âşıklar Sultanı Âşık Tüccari,” *Türkü Sitesi*, 02.12.2023, https://www.turkuler.com/yazi/asiklar_sultani.asp.
- Oraztaganov, A. *Kör Molla Saylangan Eserler*. 1967.
- Ortakçı, Altuğ. “Kör Hasan,” *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 02 Ocak 2029, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kor-hasan-hasan-citak>.
- Özarslan, Metin. *Erzurum Âşıklık Geleneği*. Akçağ Yayınları, 2001.
- Özarslan, Metin. “Yaşnâmeleri Bağlamında İki Âmâ Âşığın Sanat Yolculuğu - The Artistic Journey of Two Blind Minstrels in the Context of Their Yaşnâmes.” *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, no. 48, 2012, ss. 103-116.
- “Sokır Akın İrskeldi.” *Abai.kz*, 26.01.2024, <https://abai.kz/post/177365>.
- Taşlıova, Mete. *Çorum Halk Şiiri Antolojisi Sözlü ve Yazılı Kaynaklarla Âşıklar, Ozanlar, Şairler*. Çorum Valiliği Yayınları, 2008.
- Yardımcı, Mehmet. “Arapgirli Âşık Fehmi Gür Hayatı-Sanatı Şiirlerinden Örnekler.” *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 2, 1996, ss. 235-242.
- Yazar, Sevtap. “Fehmî,” *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 16 Aralık 2018, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fehmi-fehmi-gur>.

Araştırma Makalesi / Research Article

Altın Köl I (E 28) Yazıtında Geçen *Umay Beg* İfadesi Üzerine*

Nükhet Okutan Davletov**

Timur B. Davletov***

Öz

Türklerin geleneksel inanç sisteminde ilk olarak Türk runik metinleriyle tanıklanan Umay, sıklıkla hamile ve lohusa kadınları koruyan, insan ve hayvan yavrularının doğması için gerekli *kut* yani ruhu verip onları koruyan dişi bir kutsal olarak tanımlanmaktadır. Etnografik dönem ve günümüz kayıtları da Umay'ı bu doğrultuda değerlendirmeye olanak veren bilgilerle doludur. Bu sebeple Yenisey bölgesi epitaflarından E 28 numaralı Altın Köl I yazıtında geçen *umay beg* ifadesinin anlamı üzerinde bir fikir birliğine varılamadığı; yetki sahası hamilelik, doğum ve lohusalık üçgeninde görülen dişi bir kutsal varlık ile eril bir ünvan olduğu düşünülen *beg* yani bey unvanının yan yana gelmesinin kontekste uymadığı görüşünden yola çıkılarak yapılan okumaların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ise Yenisey sahası epitafik runik yazıtlarından E 28 numaralı Altın Köl I yazıtında geçen tartışmalı *umay beg* ifadesi hakkında Kormuşin'in okuma ve anlamlandırması desteklenmekle birlikte Umay'a *beg* denmesinin potansiyel sebebi daha önce yapılmamış bir şekilde Sibiry Türklerinin inançları ve mitolojisi üzerinden açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Umay, Şamanizm, Hakas, Eski Türkler, Runik yazıtlar.

* Geliş Tarihi: 20 Temmuz 2023 – Kabul Tarihi: 04 Aralık 2023

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Okutan Davletov, Nükhet, ve Timur B. Davletov. "Altın Köl I (E 28) Yazıtında Geçen Umay Beg İfadesi Üzerine." *bilig*, no. 113, 2025, ss. 79-100, <https://doi.org/10.12995/bilig.7537>.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kapadokya Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Kültürel Çalışmalar Programı – Nevşehir/Türkiye
ORCID: 0000-0001-9312-8385
nukhetdavletov@gmail.com

*** Dr. Öğretim Üyesi, Kapadokya Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Kültürel Çalışmalar Programı – Nevşehir/Türkiye
ORCID: 0000-0002-7767-4797
aronxakas@yahoo.com

On the Expression of *Umay Beg* in the Inscription of (E 28) Altın Kol I*

Nükhet Okutan Davletov**

Timur B. Davletov***

Abstract

The place of Umai (Umay) in the traditional belief system of the Turks is first seen in the Turkic runic texts, and Umai is often described as a female divine being who protects pregnant and postpartum women, gives the *kut*, that is the spirit, necessary for the birth of human and animal babies, and protects them. The ethnographic period and today's records are also full of information that allows evaluating Umai in this direction. For this reason, it is seen that a consensus could not be reached on the meaning of the expression *umay beg* in the (E 28) Altın Kol I inscription. In addition, the majority of the readings are based on the view that the juxtaposition of a female sacred being, which is seen to be responsible for the triangle of pregnancy, birth and postpartum, and the title *beg*, which is thought to be a masculine title, does not fit the context. In this study, Kormushin's reading and interpretation of the controversial expression *umay beg* in the E 28 Altın Kol I inscription, one of the epitaphic runic inscriptions from Yenisei region, is supported. In addition, the potential reason for mentioning Umai with the title of *beg* is explained through the beliefs and mythology of Siberian Turks in a way that has not been done before.

Keywords

Umai, Shamanism, Khakas, Ancient Turks, Runic inscriptions.

* Date of Arrival: 20 July 2023 – Date of Acceptance: 04 December 2023

You can refer to this article as follows:

Okutan Davletov, Nükhet, and Timur B. Davletov. "Altın Köl I (E 28) Yazıtında Geçen Umay Beg İfadeşi Üzerine." *bilig*, no. 113, 2025, pp. 79-100, <https://doi.org/10.12995/bilig.7537>.

** Asst. Prof., Cappadocia University, Cappadocia University Graduate Education and Research Institute, Cultural Studies – Nevşehir/Türkiye
ORCID: 0000-0001-9312-8385
nukhetdavletov@gmail.com

*** Asst. Prof., Cappadocia University, Cappadocia University Graduate Education and Research Institute, Cultural Studies – Nevşehir/Türkiye
ORCID: 0000-0002-7767-4797
aronxakas@yahoo.com

Giriş

Türklerin geleneksel inanç sistemindeki yeri ilk olarak runik metinlerle tespit edilen ve Köktürk kağanı Bilge Kağan'ın annesini benzettği Umay, sıklıkla hamile ve lohusa kadınları koruyan, insan ve hayvan yavrularının doğması için gerekli *kut* yani ruhu veren dişi bir kutsal varlık olarak tanımlanmaktadır. Tarihî metinler ile etnografik dönem ve günümüz kayıtları da Umay'ı bu doğrultuda değerlendirmeye olanak veren bilgilerle doludur. Örneğin *Divânu Lugâti't-Türk*'te açıkça belirtildiği gibi Türkler arasında XI. yüzyılda da Umay'a çocuk sahibi olmak için başvurulmaktaydı. Kaşgarlı bu güçlü inancı şu atasözü ile açıklamaktadır: *Umayqa tapınsa ogul bulur* “Umay'a tapan kimse çocuk sahibi olur” (Kaşgarlı Mahmut 621).

Bu inanış ve uygulamalar, runik metinlerin dikildiği tarihten yaklaşık 1500, *Divânu Lugâti't-Türk*'ten ise 1000 yıl sonra sadece Şamanizmi yaşatan Türk halkları arasında, özellikle de hâlâ bu yazıtın konusu olan Altın Köl I yazıtının dikildiği yerde yaşayan ve Yenisey Kırgızlarının hem kültürel hem genetik mirasçıları olan Hakaslar arasında tespit edilebilmektedir. Nitekim Hakasların Umay'a toplu olarak kurbanlar eşliğinde yaptıkları ibadete *Imay tayığ*, çocuk sahibi olmak için gereken çocuk ruhunu tanrıça Umay'ın tapınağının bulunduğu inanılan *Imay Tağ*dan (Umay Dağı) çağırma ayinine ise *Imay tastañ Imay tartçañ* denmektedir (Butanayev, *Hakassko-Russko* 230).

Kaşgarlı ayrıca *umay* kelimesinin bir de “plasenta” anlamına geldiğini ifade etmektedir (Kaşgarlı Mahmut 621) Dikkat çekicidir ki Hakas geleneklerine göre çocuğun doğumundan sonraki üçüncü günde *kın toy* adlı bir tören düzenlenmekteydi. Bu tören sırasında *pala inezi* “balanın (çocuğun) annesi” adı verilen plasenta, Hakasların *ib* dedikleri geleneksel evin içinde toprağa gömülmekteydi. Anne karnındaki fetüsü koruduğuna inanılan plasenta gömülürken etrafına kutsal huş (kayın) ağacı kabuğu koyulmakta; böylece koni şeklinde bir mezar-ev inşa edilmekteydi. Töreni gerçekleştirecek olan ebe ise plasentanın üzerine mutlaka kutsal otlarla tütsü yapıp tahlil ve tütün saçısı yapmaktaydı. Bu ibadeti yerine getirirken de “tütün iç, ye, iç nine! Çocuğun tok ve sağlıklı olsun!” diye dua etmekteydi. Sonra plasentanın üstü beyaz ve sıcak tutacak bir bezle kapatılmakta; ağaç kabuğunun parçaları ile bu beyaz örtünün plasentayı kötü ruhlardan koruyacağı düşünülmekteydi. Plasenta bu şekilde Şaman geleneklerine uygun olarak gömüldükten sonra ebe, doğum yapan kadını güneş yönünde yani saat yönünde üç kez bu

plasenta mezarının etrafında dolaştırmaktaydı. Doğum yapmış olan kadın her tur tamamlandığında küçük mezara basarak “Umay ana, çocuklarını koru! Çocuğumun annesi (*pala inezil*/plasenta), çocukların sağlıklı olsun. Çocuğumun anası, bana güç ver!” diye dua etmekteydi (Butanayev vd. 7). *Hakasça-Rusça Tarihi Etnografik Sözlük*’te ise çocuğu tanrıça Umay gibi koruduğu için plasentaya *pala inezil* dışında *pala imaynı* yani “bala (çocuk) umayı” da dendiği ifade edilmektedir (Butanayev, *Hakassko-Russko* 230).

Hakaslar ayrıca anne sütü alma dönemindeki çocuğun ruhuna da yetişkin insandaki *ku’* dönüşmeden önce tanrıça Umay ile devam eden bağı sebebiyle *imay* demektedirler. Hatta bu bağlamda zaman zaman kötü niyetli Şamanların *imaynı talırğa* “umayını dağıtmak, dalamak” (çocuğun ruhunu çalmak) uygulamasına başvurdıkları bilinmektedir. Bu durumda Butanayev’in şu ifadeye yer vermesi dikkat çekicidir: *Tadar umayın ayadım, hazah umayın taladım* “Hakas çocuğun ruhuna acıdım/dokunmadım, Rus çocuğun ruhunu çaldım”¹ (Butanayev, *Hakassko-Russko* 230).

Hakaslar arasında çocuğun ruhunun bedeninden uzaklaşması sebebiyle hastalandığı durumlarda *imaynı öörlebışken* “umayı yukarı (göğe) çıktı”; çocuğun sağlıklı olduğu durumlarda ise *imayladı* ya da *imaybışhan* (umayladı) ifadesi kullanılmaktadır (Butanayev, *Hakassko-Russko* 230). Ayrıca bir çocuk uyurken sebepsiz yere gülüyorsa Umay’ın çocuğu ziyaret ettiğine inanılmakta ve *pala Imay içezine külinçe* (çocuk, Umay anasına gülümsüyor) denmektedir (“Imay” 1040). Görüldüğü üzere Kaşgarlı’nın XI. yüzyılda belirttiği, Umay’ın insanları çocuk sahibi kılabilme ve doğan çocuğu koruma gücünün yanı sıra plasenta anlamı da yine Hakaslar arasında korunmuştur.

Hakas Cumhuriyeti’nde tarafımızca yürütülen alan araştırması sırasında 57 yaşında olan öğretmen Klara Karamaşeva (Hakasların Sağay boyu, Hobiy aşireti) ile yapılan kişisel görüşmede oldukça dikkat çekici bir ifade tespit edilmiştir. Katılımcı, içinde bulunduğumuz bu zamanda *İrlig Han*’a (Erlik Han) inanmasa da Tanrıça (Rus. boginya) *Imay*’a inandığını belirtmiştir (Okutan Davletov 97). Bu mülakatlarda, katılımcıların tamamının Umay’ı bildikleri ve hatta Umay için yapılan ibadetleri detaylıca anlattıkları fark edilmiştir. Örneğin görüşme yapıldığı sırada 54 yaşında olan geleneksel Hakas çalgıları ustası Peter Topoyev (Sağay boyu Hobiy aşireti), “Çayaanlarla (yaratanlarla) mesela Umay’la konuşmak için de ateş yakılır” bilgisini paylaşmıştır (Okutan Davletov 228).

Umay'ın yazılı metinlerde tespit edilen ve alan araştırmalarında kaydedilen bu dişil özellikleri sebebiyle Yenisey bölgesi epitaflarından E 28 numaralı Altın Köl I yazıtında geçen *umay beg* ifadesinin anlamı üzerinde bir fikir birliğine varılamadığı görülmektedir. Yetki sahası hamilelik, doğum ve lohusalık üçgeninde görülen bir kutsal varlık ile eril bir ünvan olduğu düşünülen *beg* yani bey ünvanının yan yana gelmesinin kontekste uymadığı görüşünden yola çıkılarak yapılan okumalar çoğunluktadır. Bu çalışmada ise Moğolistan yazıtlarına ek olarak literatür taraması ve Güney Sibirya'da yürütülen alan araştırması verilerine de dayanılmaktadır. Bu sayede söz konusu tartışmalı *umay beg* ifadesi hakkında Kormuşın'ın okuma ve anlamlandırması desteklenmekle birlikte Umay'a *beg* denmesinin potansiyel sebebi daha önce yapılmamış bir şekilde Sibirya Türklerinin inançları ve mitolojisi üzerinden açıklanmaktadır.

Eski Türk Döneminde Umay

Eski Türklerin inandığı “üç büyük tanrı” (Klyāštorniy ve Sultanov 161) arasında sayılan Umay, etnografik dönemde yukarıda saydığımız örneklerde olduğundan daha geniş bir yetki sahasına sahip olmalıdır. Nitekim Klyāštorniy, Tonyukuk yazıtına atıfta bulunarak Umay'ın Tengri ile birlikte savaşçıları koruduğunu ifade etmektedir (“Mifolojiçeskie syujeti” 133). Bu örnek Potapov tarafından da verilmiştir:

Tonyukuk yazıtından da anlaşıldığı üzere bu dişi tanrı, eski Türkler arasında yalnızca çocukların hamisi değildi. Yazıtta Türklerin başarılı geçen bir seferiyle ilgili şunlar anlatılmaktadır: “Gök, (tanrıça) Umay, kutsal vatan (Yer-Su) bize zafer bahşettiler”. Sonuç olarak ilgili savaşa katılanların tanrısal koruyucuları arasında Tengri ve Yer-Su gibi ilahlar ile birlikte Umay da zikredildiği için Umay yetişkinlerin de tanrısı olarak karşımıza çıkmaktadır. (Potapov 269)

Tonyukuk yazıtında geçen ve yukarıda Klyāštorniy ile Potapov'un yorumlamaları verilen *tengri umay iduk yir sub basa birti erinç* ifadesini Akar, “(Galiba) Tanrı Umay, kutsal yer ve su (ruhları bizim için) onları basmış olmalı.” (107); Tekin, “(Galiba) Tanrı Umay, kutsal Yer ve Su (ruhları bize) yardımcı oluverdiler.” (*Tunyukuk Yazıtı* 16-17) ve Aydın da “Kutsal Umay (ve) kutsal yer su (ruhları) yardım etti, elbette.” (*Orhon Yazıtları* 115) olarak günümüz Türkçesine aktarmıştır. Yukarıdaki örneklerde *Tengri*, Umay'ın

sıfatı olarak değerlendirilmiş ve Tanrı Umay ya da kutsal Umay şeklinde aktarılmıştır. Ancak Türk runik metinlerinde kağanların ya da önemli kişilerin eylemlerini ya da karşılaşılan çeşitli durumları inandıkları kutsal varlıkların iradesine bağlamaları sık karşılaşılan bir davranıştır. Örneğin Şine Usu yazıtının doğu yüzü 1-2. satırlarında Uygur kağanı Moyan Çor, *tengri yir ayu birti anta sançdım* “gök (ve) yer buyruk verdi, orada mızrakladım” (Aydın, *Uygur Yazıtları* 54-55) derken düşmanlarına saldırmasının sebebini dindar² bir kimsenin yapacağı şekilde *Tengri* ve *Yer*’in öyle uygun görmesiyle açıklamaktadır. Nasıl ki bu cümlede *Tengri*, *Yer*’in sıfatı değilse, yani “kutsal Yer buyruk verdi” yerine “*Tengri* ve *Yer* buyruk verdi” olarak aktarılıyorsa, Tonyukuk yazıtındaki ifadede de *Tengri*, Umay’ın sıfatı olmamalı, ayrıca zikredilmiş olmalıdır.³

Yukarıda da belirtildiği gibi Köktürk ve Uygur kağanlık yazıtlarından anlaşıldığı üzere bir kişinin kağan olarak tahta oturması, düşman gruplara saldırı emri vermesi ya da bir halkın itaatsizlik ettiği için yok olması veya yeniden güçlenmek üzere örgütlenmesi hep ilahların iradesiyle gerçekleşmektedir. Bunun gerekçelendirmesi ise genellikle *Tengri* ve *Yir* ya da *Yir sub*’un, bazen de Bilge Kağan yazıtında olduğu gibi ata ruhlarının ya da Tonyukuk yazıtında olduğu gibi Umay’ın bir şeyi buyururken, gerçekleştirirken veya onaylamazken birlikte zikredilmesiyle yapılmaktadır. Kağanlar bu sayede aynı ilahlara inanan halkın gözünde eylemlerini meşrulaştırmakta, otoritelerini sağlamlaştırmaktadırlar. Örneğin, Bilge Kağan yazıtının kuzey yüzü 10. satırında *üze tengri asra yer yarlıkaduk üçün* “yukarıda gök ve aşağıda da yer lütettiği için” (Tekin, *Orhon Yazıtları* 46-47); Kül Tigin yazıtının doğu yüzü 10. satırında *üze türük tengrisi asra türük iduk yiri subı ança etmiş* (Tekin, *Orhon Yazıtları* 26-27), “Yukarıda Türk (ebedi) göğü (ve) kutsal yer su (ruhları) öylece örgütlemiş” (Aydın, *Orhon Yazıtları* 54); Taryat yazıtı batı yüzü 3. satırında *üze kök tengri yarlıkaduk üçün, asra yağız yir igitdük üçün* “Yukarıda mavi gök buyurduğu için aşağıda yağız yer beslediği için” (Aydın, *Uygur Yazıtları* 45) ve yine Bilge Kağan doğu yüzü 35. satırda da *üze tengri iduk yer sub eçim kagan kutı taplamadı erinç* “Yukarıdaki (ebedi) gök, kutsal yer su (ruhları), amcam kağanın ruhu onaylamadı elbette” (Tekin, *Orhon Yazıtları* 62-63; Aydın, *Orhon Yazıtları* 93) ifadeleri yer almaktadır.

Tüm bu sebeplerle Tonyukuk yazıtında Köktürklerin lehine davranıp düşmanı basıverdiği söylenen kutsal varlıklar yalnızca *Umay* ve *Yir sub* değil,

canlı yaşamının sürdüğü orta dünyada insanların sık sık muhatap oldukları üç büyük tanrının üçü birden olmalıdır. Bu durum savaş alanında taraf tutarak Türk askerlerine zafer bahşeden Umay'ın, *Tengri*'ye denk olduğunun da bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Nitekim Şirin de bu konuda Kül Tigin yazıtı doğu yüzü 31. satırındaki *umay teg ögüm katun kutıña inim kül tigin er at bultı* “Umay misali annem hatunun kutu sayesinde, kardeşim Kül Tigin erkeklik adını elde etti” (Tekin, *Orhon Yazıtları* 32-33) cümlesine atıfta bulunarak *Tengri*'nin yalnız kağana değil, hatuna da kut verdiğini ve kağanların *tengri teg* olarak nitelenmesi ile hatunların *umay teg*liğinin bir denklik göstergesi olduğunu ileri sürmüştür (Şirin User 65).

Bizim burada eklemek istediğimiz husus ise neredeyse tüm araştırmacıların hatunun sahipliği konusunda hemfikir oldukları *kut*'un, *Tengri*'den değil Umay'dan geliyor olabileceği ile ilgilidir. Kut, Sibiry Türklerinden Hakaslar arasında Bilge Kağan yazıtından da anlaşıldığı üzere eski Türk döneminde olduğu gibi günümüzde de karizma, şans, baht, mutluluk dışında canlı insanda bulunan bir ruh türü olarak algılanmakta ve Umay tarafından verildiğine inanılmaktadır. Dolayısıyla esasında Umay'ın insana kut vermesi inancı olağan kabul edilebilecek bir durum olduğu için *umay teg* nitelenen hatundaki kut da *Tengri*'den değil, Umay'dan geliyor olmalıdır.

Eski Türk yazıtlarında tespit edilen ve günümüze ulaşan pek çok inançsal motifin mevcudiyeti, bu konudaki tahminimizi güçlendirmektedir.⁴ Bu inançsal devamlılık örneklerinden biri de Umay gibi *Erklik*'dir. Altın Köl I yazıtında geçen *bizni erklig adırtı*⁵ “bizi Erklig (alt dünyanın efendisi) ayırdı” (Kormuşin 80-81) ifadesinde de görüldüğü üzere Güney Sibiry'da yaşayan eski Türkler için ölüm, *Erklig*'in emri ile gerçekleşmekteydi. Dikkat çekicidir ki Türk halklarından çıkan ilk Türkolog N. F. Katanov da XX. yüzyıl başlarında Hakaslar arasında biri vefat ettiğinde ölü defnedilmeden önce Şaman çağırıldığını ve Şamanın, ölümün *İrlig*'in (Erklig/Erlik) iradesiyle gerçekleştiğini söylediğini kaydetmiştir. Aynı şekilde içinde bulunduğumuz XXI. yüzyılda da ölümün *İrlig*'den geldiği inancını koruyan Hakaslar vardır. Alan araştırması sırasında 40 yaşındaki müze çalışanı Tatyana Kobelkova (Sağay boyu, Pürüt aşireti), gerçekleştirdiğimiz kişisel görüşmede bu inancı şöyle ifade etmiştir: “İrlig Han alt dünyanın hanıdır ve isterse kişilerin ruhlarını alabilir” (Okutan Davletov 84). Bir psikolog olmasının yanı sıra aktif biçimde Şamanlık görevini de yürüten 71 yaşındaki Tatyana Kapiçnikova (Sağay

boyu, Hobiy aşireti) da gerek olduğunda ya da direkt *İrlig* kendisine bir soru sorduğunda iletişime geçtiklerini belirtmiştir (Okutan Davletov 86). Aynı şekilde 64 yaşındaki öğretmen Vladimir Erkibeyev (Şor boyu, Hobiy aşireti) de yine Askiz bölgesindeki Poltakov köyünde yaptığımız mülakatta ölenlerin ruhlarının alt dünyaya *İrlig'e* gittiklerini söylemiştir (Okutan Davletov 95).

Umay teg ögüm katun kutıña inim kül tigin er at bultı (KT D31) ifadesine dönülecek olursa hatuna kut vermiş olduğunu düşündüğümüz Umay'ın, Kül Tigin'in *er at* kazanmasında da etkili olduğu görülmektedir. Türk tarihine patriyarkal bakış açısıyla yaklaşılmasından hareketle, Bilge Kağan'ın usta bir savaşçı olan erkek kardeşinin, eski Türk toplumunda büyük önem verilen *er at* yani yetişkinlik adı kazanmasının *tengri teg* olarak nitelenen kağandaki kut sayesinde olması beklenebilir. Ancak kağan, kardeşi Kül Tigin'in Umay'a benzeyen annesindeki kut sayesinde bu önemli basamağı atlayabildiğini ifade etmekte bir sakınca görmemektedir.

Aynı şekilde Bilge Tonyukuk da zor şartlara rağmen savaşmak için askerlerine yaptığı motivasyon konuşmasında “*Tengri, Umay ve Yir Sub* düşmanı bizim için basıverdi, niye kaçıyoruz? Çoklar diye niye korkuyoruz?” dedikten sonra Türk askerlerinin iman gücü, cesaret ve güvenle doldukları, *tegdimiz yuludımız* “saldırdık, talan ettik” (Akar 107) ifadesinden anlaşılmaktadır. Eğer Umay eski Türk döneminde de yalnızca hamile ve lohusa kadınlar ile çocukların tanrısı olsaydı muhtemelen Tonyukuk savaştan önce askerlerin moralini yükseltebilmek için Umay'ın desteğinden bahsetmeyecekti. Bu durumda savaş alanında Umay'ın adı geçtiğinde askerler cephesinde bunun bir karşılık bulduğu anlaşılmalıdır. Nitekim Odabaşı'nın ifadesiyle “dinsel dil yani sembol ve mit dili, inanlar cemaatinde üretilmiştir ve bu cemaat dışında anlaşılmaz” (137).

Tüm bu sebeplerle Türklere askerî zafer bahsedebilecek güçte olduğuna inanılan, hatuna kut veren ve bu dişil kut'un bir erkek savaşçının yetişkinlik adı almasını sağladığı anlatılan Umay'ın, eski Türk dönemindeki yetki sahasının etnografik dönemde ve günümüzde olduğundan çok daha geniş olabileceğini ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Kendisinden bey olarak bahsetmeye izin verecek bu geniş yetki sahasının izleri ise günümüz Şaman dualarında tespit edilebilmektedir. Örneğin Butanayev, Umay'ın tapınağının bulunduğu inanılan kutsal Umay Dağı'na girmek için izin isteyen bir Şamanın, tanrıçaya “tüm karabaşlı halkın koruyucusu” diye seslendiğini kaydetmiştir (Butanayev, “Kult bogini” 97).

Altın Köl I Yazıtında Umay

Resim 1. E 28 numaralı Altın Köl I yazıtında 𐰚𐰆𐰇𐰏𐰐𐰑𐰒 *umybgbz* ifadesi
(Fotoğraf: Nükhet Okutan Davletov, Minusinsk Martyanov Müzesi,
03.08.2019)

Günümüzde Minusinsk Martyanov Müzesi'nde muhafaza edilen ve kimi araştırmacılar tarafından Kırgız kağanı Bars Beg'e ait kabul edilen Altın Köl I'deki 𐰉𐰺𐰽𐰚𐰚𐰚𐰚 *umybgbz* ifadesini Malov (53), *Umai beg biz* "Bu bizim adımız, Umay beg"; Klyāstorniy ("Steli Zolotogo ozera" 261), *umaj begmiz* "Biz Umay beg'iz" ve Gombocz (423) da *Umai beg-biz* "Biz Umay beg'iz" şeklinde okumuşlardır. Radloff da bu yazıttaki örneğe dayanarak Umay için "bir erkek adı" tanımını yapmıştır (Potapov 268). Görüldüğü gibi Umay, *beg* ünvanıyla birlikte yazıldığı için yukarıda zikredilen araştırmacılar, burada eski Türk panteonundaki Umay'dan bahsedilmiş olamayacağını, bunun aynı adlı bir erkeğe işaret etmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Mokrinin ise bu konuda daha farklı bir yorumda bulunmaktadır:

Bars Beg'in soyundan gelenlerin tanrıça Umay Ene'nin özel koruması altında olduğuna inanılıyordu, bu sebeple *Umay Beg* gibi oldukça nadir bir ünvan taşıyorlardı, hatta Kırgızların lideri olan *aco*'nun bu tanrıça ile ilgili bir tür rahiplik⁶ işlevine sahip olması da mümkündü. (Mokrinin)

Diğer yandan Aydın bu ifadeyi *umay begimiz* "Umay (ve) beyimiz" (*Sibirya'da Türk İzleri* 104-105) olarak iki ayrı kişiye yani tanrıça Umay'a ve bir beye işaret edecek şekilde daha farklı okurken, Kormuşin (80-81) ise *umay begimiz* "Umay hanımımız/efendimiz" (*gospaĵa naşa Umai*) olarak okuyarak *beg* yani bey ünvanını Umay'a ait kabul etmiştir. Yukarıdaki diğer örneklerin aksine Aydın ve Kormuşin, 𐰉𐰺 – *biz* ekini kişi eki yerine iyelik eki olarak görmüşlerdir.

Bu çalışmada ise Kormuşin'in okuma ve anlamlandırması desteklenmekle birlikte Umay'a *beg* denmesinin potansiyel sebebi daha önce yapılmamış bir şekilde Sibiry Türk Şamanizmi ve mitolojisi üzerinden açıklanmaktadır. Öncelikle belirtilmelidir ki Kırgız Kağanlığı döneminde Umay kültünden bahseden araştırmalarda sıklıkla Altın Köl I yazıtına atıfta bulunmaktadır.⁷ Örneğin Çebodayeva (19), köylü Ye. F. Korçakov tarafından 1877'de Altın Köl'de bulunan bu yazıt sayesinde Kırgız Kağanlığı döneminde (VII-IX yüzyıllar) Umay'ın bir savaş tanrıçası olarak tapınım gördüğünün ve Kırgız savaşçılarının koruyucusu sayıldığının ileri sürülebileceğini ifade etmektedir.⁸ Butanayev de Hakas topraklarında *Imay Tas* (Umay Taş) olarak da bilinen Umay Dağı'nda tanrıçanın doğal bir tapınağının bulunması sebebiyle bu kültün ilk ortaya çıktığı bölgenin Sayan-Altay bölgesi olabileceğini

belirtmektedir (*Burhanizm* 187). Bu bilgiler ışığında eski Türk döneminde kağanlık kurmuş olan Yenisey Kırğızları arasında Umay kültürünün mevcut olduğunu ileri sürmek mümkündür (Davletov, *Sibirya'dan Anadolu'ya* 183). Ancak yazıtlar üzerinden daha detaylı bilgi elde edilememesi sebebiyle hâlâ bu coğrafyada yaşayan ve eski Türk yazıtlarında adı geçen kutsal varlıklarla ilgili inanış ve uygulamaları sürdüren Hakasların sözlü kültür ürünlerine ve bölgede gerçekleştirilen alan araştırması bulgularına başvurma gerekliliği doğmaktadır.

Bu noktada Sapir-Whorf⁹ hipotezinden bahsederek konuyu farklı bir sahaya çekmeden, dünya görüşünün dili şekillendirdiği görüşünde olduğumuzu belirtmek yerinde olacaktır. Altay halklarının geleneksel dünya görüşünü meydana getiren Şamanik felsefe, varlıklar arasında eşitlik esasına dayandığı için bu kültür dairesi içerisinde değerlendirilen Türk halklarının dillerinde de gramatikal cinsiyet bulunmadığı ileri sürülebilir. Bu sebeple kimi araştırmacıların sağlamlık belirten *bek* (Donuk 7) kelimesiyle ilişkili gördükleri *beg*'in de herhangi bir cinsiyet belirtmediğini ileri sürmek mümkündür.¹⁰

Bununla birlikte eski Türk dönemini takip eden birkaç yüzyıl içerisinde dinî açıdan hızlı ve yoğun bir değişim yaşanması sebebiyle patriyarkanın hâkim olduğu ortamda bu ünvan erkekler için kullanılır hâle gelmiş olmalıdır. Ortadoğu kökenli Semitik dinlerin etkisine çok daha geç maruz kaldıkları için geleneksel din Şamanizmi korumuş olan Türk halklarının sözlü kültür ürünlerinde ise matriyarkal dönemin izlerini taşıyan örnekler çoktur. Bu sebeple Türk mitolojisi konusunda zengin motifler barındıran ve Türk dünyasındaki diğer destanlara göre daha arkaik kabul edilen Sibirya Türk destanları, Türkoloji için en az runik metinler kadar önemlidir. Nitekim Hakas destanlarının önemli bir bölümünde protagonist kadındır ve bu kadın karakterler aynı zamanda destanda anlatılan toplumun savaşçı kağanları olarak karşımıza çıkmaktadırlar.¹¹ Ancak başkahramanı erkek olan Hakas destanlarında da kadınların aynı şekilde alp niteliklerine sahip olmaları, devlete ve orduya liderlik etmeleri, okuryazar olmaları, evlenme ve evlenmeme haklarını ellerinde tutmaları dikkat çekicidir. Söz konusu destanların bu çalışma için önemi ise kadın kahramanlardan han ve bey olarak bahsedilmesidir. Örneğin Hakas destan kahramanı Kün Sarığ'a bir kadın olmasına rağmen destan boyunca erkek yöneticilere karşı olduğu gibi

xanıbıs-pigibıs yani “hanımız ve beyimiz” diye hitap etmektedirler (Okutan Davletov ve Davletov, *Kün Sarığ Han* 52, 166). Aynı şekilde *Huban Arığ* destanında da diğer karakterler kadın kahraman Huban Arığ’dan “kağanım, beğim” şeklinde söz etmektedirler (Davletov, *Huban Arığ* 102). Başkahramanı kadın olan bir başka Hakas destanı *Ah Çibek Arığ*’da da Ay Hucın adlı kadın kahraman kendisini şöyle anlatmaktadır (Davletov, *Ah Çibek Arığ* 50):

<i>Xadarğan malnıñ eezı polğanoxpın,</i>	Güdülen malın iyesiydim,
<i>Xalıx çonnıñ xanı-pigı polğam,</i>	Yerli halkın hanı beyi idim,
<i>At ködirbes Ay Xucın xıs polğabın.</i>	At kaldıramaz Ay Hucın kız idim.

Altın Köl I yazıtında *Umay*’a bey denmesinin mümkün olmadığına dair görüşlerin, kavramın eril görülmesi sebebiyle çoğunlukta olduğu yukarıda ifade edilmiştir. Bu perspektife bir diğer örnek de *arıbeyi*dir. Akalın, kovandaki tek dişi arı olan kraliçe arıya Türkçede neden arıbeyi dendiğini sorguladığı makalesinde kelimenin orijinalinin yazılı bir örneği tespit edilemese de *arı böyi* olması gerektiğini; ancak böcek ile ilişkilendirilen *böy* kavramı eskidikçe kraliçe arı dişi olmasına rağmen kelimenin daha yaygın olarak bilinen *bey* ile güncellendiğini ileri sürmektedir (17-19). Ancak Akalın makalenin başında “kraliçe arı” ya da “ana arı” tabirlerinin İngilizceden anlam alıntısı (*calque*) olduğunu ve en eski Türkçe sözlüklerde bu dişi arılar için kullanılan tek ismin *arı beyi* olduğunu kendisi ifade etmektedir (16). Bu konudaki en eski kaynakların Mustafa el-Karahisarî (1545), Mütercim Asım Efendi (1814), Ahmed Vefik Paşa (1876), Ebüzziya Tefik (1888), *Kamus-ı Türki* 1900 ve Ali Seydi (1908) olduğunu belirten Akalın, ilgili kaynaklarda kavramın *arınun begi*, *arılarnın begi*, *beğ arı*, *arı beği* olarak geçtiğini belirtirken, bunların İngilizce çevirisini “male ruler of the bees” (arıların erkek hükümdarı/yöneticisi) şeklinde yapmaktadır (16). Ancak Şamanik felsefenin hâkim olduğu ortamda kadın yöneticiler ile dişi tanrıların bey ünvanını kullandıkları bilindiği takdirde kavramın eril olduğuna dair bu kadar keskin bir tutum tercih edilmeyecek ve arıların yöneticisine de arı dişi olsa dahi bey denebileceği fark edilecektir.

Destanlarda kadınların eril olduğu zannedilen han ve bey gibi ünvanlarla anıldığı dizeler çoğaltılabilir; ancak *Umay*’a da pekâlâ *beg* ünvanıyla seslenilebileceğine dair görüşümüzü destekleyen daha somut ve güncel örnekler de mevcuttur. Bunun için Hakasların *Umay* gibi ilahlara ettikleri

dualara bakmak yeterli olacaktır. Örneğin alan araştırmaları sırasında ibadet eden Hakaslardan kaydedilmiş Şaman dualarında ateşin, ocağın ve evin yani mikrokozmosun koruyucusu olan ve bir kadın olarak tasvir edilen *Ot Eezi*’ne (Od İyesi) han ve bey olarak seslenildiği görülmektedir (Butanayev, *Burhanizm* 233):

<i>Otis tistig Ot İnem!</i>	Otuz dişli Od Anam!
<i>Hırh tistig Hıs İnem!</i>	Kırk dişli Kız Anam!
<i>Kölbeygeniñ üstünde</i>	Devinenin (yerin) üstünde
<i>Kögergenñ altında</i>	Göğerenin (göğün) altında
<i>Sinneñ uluğ nime çoğıl!</i>	Senden ulu şey yoktur!
<i>Sinneñ uluğ han çoğıl!</i>	Senden ulu han yoktur!
<i>Sinneñ uluğ pig çoğıl!</i>	Senden ulu bey yoktur!
<i>Tooza nimeni sin köredirziñ!</i>	Her şeyi sen görürsün!
<i>Pray nimeni sin piledirziñ!</i>	Her şeyi sen bilirsin!

Bu noktada Hakasların *Ot Eezi*’ni, adını eski Türk döneminden itibaren bildiğimiz Umay’ın “kız kardeşi” olarak gördüklerini belirtmek gerekmektedir (Butanayev, “Kult bogini” 97). Söz konusu ilişki aşağıdaki Şaman duasında da anlatılmaktadır:

<i>Otis tistig Ot İnem!</i>	Otuz dişli Od Anam!
<i>İmay icem hayrahan!</i>	Umay anam tanrım!
<i>Sırer iki pice polğazar!</i>	Siz iki kız kardeşsiniz!
<i>Hırh tistig Hıs İnem!</i>	Kırk dişli Kız Anam!
<i>İmay icem hayrahannañ</i>	Umay anam tanrıyla
<i>Pir tilligzer!</i>	Bir dillisiniz! (Butanayev, <i>Burhanizm</i> 239)

Bu sebeple Sibiryâ’da yaşayan eski Türklerin Umay’a bey demeleri ile bugünkü Hakasların Umay’ın kardeşi kabul ettikleri *Ot Eezi*’ne bey demeleri ilişkili olsa gerektir. Butanayev’in 1974’te ünlü kadın *haycı* (destancı) Obdo Kulagaşeva’dan kaydettiği bir duada da benzer bir durum görülmektedir. 1895’te Okunev köyünde doğan ve Hakasların Kaçın (*Haas*) boyuna mensup olan haycı Kulagaşeva ise bu duayı yine bir kadından, Şaman Soko Kotojekova’dan dinlemiştir. Kotojekova ayinde *İnem han* “Anam Han” adlı bir dişi tanrıyı yardıma çağırmaktadır (Butanayev, *Traditsionny Şamanizm* 188). Butanayev SSCB Bilimler Akademisi Sibiryâ Şubesi’nin 1989’daki Folklor Ekspedisyonu sırasında Hakasların Tom aşiretine mensup 1924

doğumlu ünlü kadın Şaman Sargo Moynagaşeva'dan da derlemeler yapmıştır. Şaman Sargo, dedesinin babası olan Keçuk Moynagaşev'den devraldığını söylediği *töslerini* (yardımcı ruh) ayinin başında çağırırken *han-piglerim* “han ve beylerim” diye seslenmektedir (Butanayev, *Traditsionniy Şamanizm* 218). Görüldüğü üzere cinsiyet fark etmeksizin tanrılara ya da ruhlara “bey” olarak seslenilmesi Türk Şamanizminde oldukça yaygındır. Butanaev bu durumu Hakas Şamanizminde her dağın, nehrin, yerin ve hatta doğal fenomenin kendi *eezi* (iyesi) olması ve bunların tıpkı insan toplumunda olduğu gibi kendi “beylerinin” ve kanunlarının bulunmasıyla açıklamaktadır (*Burhanizm* 31).

Erken Bronz Çağı'nda dikilmiş olan ve binlerce yıldır aralıksız tapınım gören *Uluğ Hurtuyah Tas* (Ulu İhtiyar Taş Nine)¹² adlı taş tanrıçaya da bey gibi han ve hükümdar dendiği görülmektedir (Okutan 224):

*Geniş yolun kenarında
Büyük nehrin koyağında
Durur tüm kadınların hanı ve hükümdarı
Hurtuyah Tas, ninem.*

Daha önce bahsedildiği gibi çocuk sahibi olmak için gereken çocuk ruhunu tanrıça Umay'ın mekânının bulunduğu inanılan *Imay Tağ*dan (Umay Dağı) çağırma ayinine *Imay tarthanı* (Umay çekme) adı verilmektedir. İlk bakışta yalnızca kadınları ilgilendiriyormuş gibi görünen bu ritüel sırasında edilen bir duada ise Umay'ın Tonyukuk yazıtında karşılaştığımız yönünü destekleyen bir özelliği tespit edilmiştir. Duada Umay'ın bir savaşçı zırhına sahip olduğu söylenmektedir:

<i>Pik huyağın tartınıp odır!</i>	Pek (sağlam) zırhını giy!
<i>Huray, Huray!</i>	Huray, Huray!
<i>Hatiğ huyağın tartınıp odır!</i>	Katı zırhını kuşan!
<i>Huray, Huray!</i>	Huray, Huray!
<i>Imay içem, pay hatım!</i>	Umay anam, bay (kutsal) hatunum!

(Butanayev, *Burhanizm* 238)

Görüldüğü üzere VIII. yüzyılın runik metinlerinin XX. yüzyılda yapılan alan araştırmalarıyla desteklenerek okunması neticesinde Umay'ın *İlyada*'da bizzat savaşan ve ordular arasında taraf tutarak zaferi etkileyen Yunan tanrıçalarını aratmadığı anlaşılmaktadır. Eski Türk halklarının karakteri göz önünde bulundurulduğunda bu durum hiç de şaşırtıcı değildir. Nitekim

yukarıda da ifade edildiği üzere Türk askerlerine savaşma gücü verecek ve kazanılan zaferde payı olduğuna inanılacak bir tanrıçanın tamamen askeri teçhizattan uzak ve yalnız merhametiyle ön plana çıkan bir anne rolünde tahayyül edildiğinin ileri sürülmesi eksik bir Umay portresi yaratacaktır.

Sibiry Türkleri arasında Umay'ın bu yönünü güçlendiren maddi kültür ürünleri de mevcuttur. Örneğin Hakaslar ve komşuları Şorlar ile Altaylar, bebeği korumak ya da herhangi bir hastalık durumunda iyileştirmek için Umay'ı temsil eden bir muska yapıp yurdun duvarına ya da beşiğe asmaktaydılar. Dikkat çekici olan ise bu muskanın aynı şekilde Umay kültüne sahip olan eski Kırgızların ya da Yenisey Kırgızlarının tamgalarına (Bk. Resim 2) benzemesi ve ok ile yay şeklinde olmasıdır.

Resim 2. Kırgız damgası, Safronov Kurganları

(Fotoğraf: Nühket Okutan Davletov, Hakas Cumhuriyeti, 29.07.2019)

Umay'ın bir savaşçı ya da avcı gibi bu silahı kullanarak çocuğu kötü ruhlardan koruduğuna inanılmaktaydı. Bazen Şorlar arasında beşikteki çocuğun başının altına Umay'a ait tek bir ok koyulduğu da görülmekteydi (Direnkova, *Tyurki Sayano-Altaya* 250). SSCB Bilimler Akademisi'nin 1927'de Kemerovo bölgesinde yaptığı etnografik ekspedisyon sırasında Direnkova tarafından çekilen ve “çocuk tedavisi” (“Leçenie rebenka”) adıyla arşivlenen aşağıdaki fotoğrafta bir Şor evinin duvarında sincap derisi ile tutturulmuş ağaçtan bir ok ve yay görülmektedir:

Resim 3. Nadejda P. Dırenkova, “Leçenie rebenka”, 1927

Hakasların *Sağay* boyu bu ok ve yayı Şorlar gibi ağaçtan yaparken, Kaçın (*Haas*) boyunda metalden de yapıldığı tespit edilmiştir (Direnkova, *Tyurki Sayano-Altaya* 250). Umay'ı temsil eden bu ok ve yayın Altaylarda ise beyaz renkli bir beze sarıldığı kaydedilmiştir (Karunovskaya 26-27). Direnkova, XX. yüzyılın başında Yakutlar arasında da doğum sırasında evin duvarına ok ve yay asıldığını kaydetmiştir. Yakutlarda doğrudan Umay'a rastlanmasa da onunla benzer görevlere sahip olan birden fazla tanrıça bulunmaktadır ve ok ile yayın doğum sırasında bu tanrıçaların tasarrufunda olduğu anlaşılmaktadır (Direnkova, *Tyurki Sayano-Altaya* 248).

Sonuç

Sibiry Türklerinin ok ve yay gibi esasında savaşta ve avcılıkta kullanılan bir aletin Umay'ı temsil ettiğini düşünmeleri ve dualarında Umay'ın bir savaşçı zırhına sahip olduğunu vurgulamaları, Umay'ın hamilelik, doğum ve lohusalık üçgenine sıkıştırılamayacağının ve bey ünvanıyla ilişkisinin göstergelerinden yalnızca birkaçıdır. Nitekim arkeolojik ve etnografik materyal birlikte değerlendirildiğinde Altın Köl I yazıtını diken Türkler ile yukarıda örnek verilen destanları ve duaları meydana getiren Türklerin aynı inanca ve anlayışa sahip oldukları anlaşılmaktadır. Orta Çağ'dan günümüze uzanan bu kültürel ve inançsal devamlılığı ortaya koyarak ise kadın yöneticilerden, hayvanlar âlemindeki lider dişilerden ve insanların kaderini ellerinde tutan tanrıçalardan bey olarak bahsedilmesinin, ancak eşitlikçi felsefesi nedeniyle Türk Şamanizmiyle açıklanabileceği ve esasında bu inanç sisteminin hâkim olduğu ortamda söz konusu davranışın yaygın olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Açıklamalar

- 1 Butanayev'in kaydettiği bu cümle, bir Hakas çocuğunun yaşaması için yapılmış Şaman ayininde söylenmiş bir cümle olmalıdır.
- 2 Dil, imanın sosyal alana taşınmasına ve kişinin dini kimliğini göstermesine aracılık etmektedir; gündelik hayata yansıyan bu dini tutum ise "dindarlık" olarak tanımlanmaktadır (Odabaşı 133-137).
- 3 Tonyukuk yazıtında *tengri umay*'ın, Şine Usu'daki *tengri yir* örneğinin aksine birleşik yazıldığı için sıfat olarak okunması gerektiği ileri sürülecek olursa *yirsub*'un da Tonyukuk yazıtında birleşik iken Kül Tigin'de ıduk sıfatından ayrı şekilde üç kelime hâlinde yazılmış olduğu göz önünde bulundurulmalıdır (KT D10). Benzer şekilde Bilge Kağan yazıtında da *üze tengri* ayrı yazılırken *asra yir*

- (BK K10) birleşik yazılmıştır. Runik metinlerde örnekleri çoğaltılabilecek bu yazım farklılıkları olağan görünmektedir.
- 4 Türk runik metinleri arasında sadece üç Yenisey yazıtında tespit edilen *çök* kelimesi de günümüze ulaşan bu inançsal motiflerden biridir. Bu kelimenin ilişkili olduğu Şamanik saç ritüelinin Altay halklarının Şamanizminde ortak bir unsur olduğu ve eski Türk döneminden çok daha eskiye dayandırılabilceğine dair bk. (Okutan Davletov ve Davletov, “Eski Türklerden” 21-38).
 - 5 Altın Köl I yazıtında geçen bu ifadenin farklı okumaları için bk. (Okutan Davletov 82).
 - 6 Böyle bir yorum için şüphesiz daha fazla bilgi gerekmele birlikte Kırgız kağanının dinî rolü ile ilgili bu düşünce, Fransız Türkolog J. P. Roux’un Köktürklerde kağanın halkın dinî lideri olarak görülmesi ifadesiyle örtüşmektedir (60).
 - 7 Hakas Dili, Edebiyatı ve Tarihi Bilimsel Araştırma Enstitüsü’nün (HakNİİYALİ) kurucularından ünlü Hakas yazar N. G. Domojakov’un da Hakas topraklarında keşfedilen Altın Köl I yazıtındaki *Umay beg* adını bir eserinde kullandığı görülmektedir. Yazar, Hakas topraklarının Ruslar tarafından ilhak edilmesini konu alan *Ah Tigey* şiirinde Hakasların bağımsızlığını desteklemeyen *Umay Pig* (Umay Beg) ile oğlu *Taň Solbani*’nin çatışmasını işlemektedir. *Umay Pig*, metinde *uğaa hazır, ayır çürek çoh kızı* “çok haşın, kimseye acıyacak yüreği olmayan bir kişi” olarak nitelenmektedir (Maynagaşeva 69-70, 71).
 - 8 Çebodayeva, yazıtta geçen Umay’ın doğrudan tanrıça Umay olduğunu söylememektedir. İlgili cümleyi “Biz *Umay beg*’iz, biz cesur savaşçılarız” biçiminde vererek aslında Radloff, Malov ve Klyastornıy gibi araştırmacıların okumasını takip etmiştir. Dolayısıyla Umay’ın adını taşıyan savaşçıların bu tanrıçaya tapındıkları çıkarımında bulunmaktadır.
 - 9 Sapir’e göre dil düşünceyi etkilemektedir, bu ikisi ayrılmaz bir şekilde iç içe kabul edilir (232).
 - 10 Kelime, *Drevnetyurkskiy Slovar*’da da *bek* (бек) söylenişiyile birlikte verilmiştir (91). Clauson ise *beg* kelimesinin neredeyse kesin bir biçimde Çince yüzbaşı anlamına gelen *po* kelimesinden geldiğini belirtmektedir (322). Abdullah da Chen Zong-zhen’in Uygurcadaki *beg* kelimesinin Çincedeki “bai”den geldiğini ileri sürdüğünü; ancak Tayvanlı Liu Yitang’a göre kelimenin Çincedeki örneklerinin Türkçeden ahenk tercümesi olduğunu ifade etmektedir (209). Ancak kelimenin etimolojisi bu araştırmanın konusu değildir, çalışmada söz konusu ünvanın Türk kültür tarihinde yalnızca erkekler için kullanılmadığı sebep gösterilerek örneklendirilmektedir.
 - 11 Arkeoloji, sözlü kültür ürünlerinde anlatılan bu savaşçı kadın tipini destekleyen somut veriler sunmaktadır. Nitekim 2020 yazında Rusyalı arkeologlar, Hakas topraklarında çoğunlukla Hakasların Sağay boyunun yaşadığı Askiz Bölgesi’nde

Erken Demir Çağı'na ait büyük bir kurgan kazısı gerçekleştirmişlerdir. Günümüzden yaklaşık 3000 yıl önce başlayan Tagar arkeolojik kültürüne ait olduğu belirlenen bu kurganın en önemli özeliği ise aynı kurganda erkekler gibi silahlarıyla birlikte gömülmüş kadınların bulunmasıdır. Dolayısıyla bu mezar, Güney Sibiry coğrafyasında kadınlar ve erkeklerin tıpkı Hakas destanlarındaki gibi eşit şartlarda savaştıklarını ve öldüklerini göstermesi bakımından mühimdir. Hakasların komşuları olan Tıvaların topraklarında 2600 yıl önce baltası, okları ve yayıyla gömüldüğü için araştırmacılarca 30 yılı aşkın bir süre boyunca erkek zannedilen bir mumyanın sadece 12-14 yaşları arasında bir kız olduğunun anlaşılması da Şamanizmin *locus classicus*'u olan Sibiry'nın ve Şamanizmin koruyucusu olarak nitelendirilebilecek Sibiry Türklerinin geleneksel kültüründe kadının yerine dair çok şey ifade etmektedir. Tıva'da yine aynı döneme tarihlendirilen bir başka mezarda ise başında kesici aletle açılmış ve iyileşmiş bir yara tespit edilen genç bir kadın bulunmuş, arkeologlar bu yaranın savaşta alınması ihtimalinin çok yüksek olduğunu belirtmişlerdir (Okutan Davletov ve Davletov, "Şaman Sibiry'nın" 34-35).

- 12 Butanayev, Hurtuyah adlı kaya idolü Orta Çağ Türklerinin Umay'ına tekabül eden bir Bronz Çağı bereket tanrıçası olarak yorumlamakta, bu ikisini tarihsel süreçte bağlantılı görmektedir ("Kult bogini" 98). Bir karşılaştırma yapmak gerekirse Erhat da Efeslilerin eşi az görülen bir transpozisyon örneği sergilediklerini ve Aziz Paulus'un tanıştırdığı Meryem Ana'yı kabul edebilmek için ona kendi tanrıçaları Artemis'in özelliklerini atfettiklerini ifade etmektedir. Erhat, Artemis'i de Anadolu'daki daha eski tanrıçalar ile ilişkilendirmektedir (61). Bronz Çağı tanrıçası Hurtuyah'ın Orta Çağ'da Umay'a dönüşmesi ve Umay'ın da monoteistik dönemde Fatma Ana ya da "melek" (Gömeç 280) olarak değerlendirilmesi de bu doğrultudadır. Nitekim Manas destanında İslamiyet etkisiyle Umay'dan *berişte* yani ferişte (melek) olarak bahsedilmektedir (*Manas Eposu*63). Supayeva da (26-27) Kırgızlarda Umay'ın, Orta Asya'da İslamî unsurlarla karıştığını ve esasında Müslümanlık öncesi dönemin dinî kavramlarından biri olduğunu ifade ederken; Maynagaşev Sibiry Türkleri için Umay'ın melek gibi kavramlarla ilişkilendirilmesinin Hristiyanlıkla gerçekleştiğini belirtmektedir (Davletov, *Sibiry'dan Anadolu'ya* 180-82).

Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında yazarın herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Abdullah, Arslan. “Uygurcadaki Çince Kelimeler Üzerine.” Akt. Alimcan İnayet. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, no. 7, 1999, ss. 205-214.
- Akalın, Şükrü Halûk. “On the Etymology and Word Formation of Arıbeyi ‘Queen Bee’: How did the Female Bee Become Bey ‘Male Ruler’ in Turkish?” *Altaic and Chagatay Lectures Studies in Honour of Éva Kincses-Nagy*, Ed. István Zimonyi. University of Szeged, 2021, ss. 15-20.
- Akar, Ali. *Bilge Tonyukuk Yazıtı*. Ötüken Neşriyat, 2020.
- Aydın, Erhan. *Uygur Yazıtları*. Bilge Kültür Sanat, 2018.
- Aydın, Erhan. *Sibirya’da Türk İzleri Yenisey Yazıtları*. Kronik Kitap, 2021.
- Aydın, Erhan. *Orhon Yazıtları*. Bilge Kültür Sanat, 2021.
- Butanayev, Viktor Y. “Kult bogini umay u Hakasov.” *Etnografiya narodov sibiri*, İzd. Nauka. Sibirskoe otdelenie, 1984, ss. 93-105.
- Butanayev, Viktor Y. *Hakassko-Russko istoriko-etnografičeskiy slovar*. İzd. HGU, 1999.
- Butanayev, Viktor Y. *Burhanizm tyurkov Sayano-Altaya*. İzd.-vo HGU im. N. F. Katanova, 2003.
- Butanayev, Viktor Y. *Traditsionnyy Şamanizm Hongoraya*. İzd.-vo HGU im. N. F. Katanova, 2006.
- Butanayev, Viktor Y., ve diğerleri. “Kin-toy – prazdnik zahoroneniya posleda.” *Narodniye prazdniki Hakasii*, İzd.-vo HGU im. N. F. Katanova, 1999, s. 7.
- Çebodayeva, Maina P. *Obraz Bogini Umay (Imay) v izobrazitelnom i dekorativnom iskusstve Hakasii*. Hakasskoe Kn. İzd.-vo., 2019.
- Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford University Press, 1972.
- Davletov, Timur B. *Huban Ariğ Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı*. TÜRKSOY Yayınları, 2006.
- Davletov, Timur B. *Ah Çibek Ariğ Hakas Türklerinin Kız Alp Yiğitlik Destanı*. TÜRKSOY Yayınları, 2015.
- Davletov, Timur B. *Sibirya’dan Anadolu’ya Türk Şamanizmi’nin Sosyolojisi*. Urzeni Yayınevi, 2021.
- Donuk, Abdülkadir. “Eski Türk Devlet Teşkilâtında ‘Bey’ Unvanı ve Tarihî Gelişmesi.” *Türklük Araştırmaları Dergisi*, no. 1, 1985, ss. 7-10.
- Drevnetyurskiy Slovar*. Red. V. M. Nadelyayev, D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şçerbak. İzd. Nauka, 1969.
- Direnkova, Nadejda P. “Lečenje rebenka.” *Kunstkamera*, 1927, <https://collection.kunstkamera.ru/entity/OBJECT/84314?page=3&query=%D0%A8%D0%BE%D1%80%D1%86%D1%8B&index=114>.

- Direnkova, Nadejda P. *Tjurki Sayano-Altaya. Stati i etnografičeskie materialy*. Nauka, 2012.
- Erhat, Azra. *Mitoloji Sözlüğü*. Remzi Kitabevi, 2010.
- Gombocz, Zoltán. “Adalékok a török nyelvtanhoz. (Megjegyzések Németh Gyula nyelvtanára).” *Nyelvtudományi Közlemények A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottságának Megbízásából*, Ed. Szinnyi József. A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1917, ss. 407-427.
- Gömeç, Saadettin. “Umay Meselesi.” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, vol. 5, no. 1, 1990, ss. 277-282.
- “Imay”. *Hakassko-Russkiy Slovar*. Red. O. V. Subrakova, Nauka, 2006.
- Karunovskaya, Lidiya E. “İz altayskih verovanii i obryadov, svyazannih s rebenkom.” *Sbornik MAE Tom VI*. İzd-vo Akademii Nauk SSSR, 1927, ss. 19-37.
- Kaşgarlı Mahmut. *Divânü Lügâti't-Türk*. Çev. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser. Kabalcı Yayınları, 2005.
- Klyashorniy, Sergey G. “Steli Zolotogo ozera (k datirovke yeniseyskih runičeskih pamyatnikov).” *Turcologica. K semidesyatiletiyu akademika A. N. Kononova*. Nauka, 1976, ss. 258-267.
- Klyashorniy, Sergey G. “Mifologičeskie syujeti v drevnetyurkskih pamyatnikah.” *Turkologičeskiy sbornik*, 1977. Nauka, 1981, ss. 117-138.
- Klyashorniy, Sergey G., ve Tursun İ. Sultanov. *Türkün Üç Bin Yılı*. Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, 2013.
- Kormuşin, İgor V. *Tjurkskie Yeniseyskie Epitafi Teksti i issledovaniya*. Nauka, 1997.
- Malov, Sergey Y. *Yeniseyskaya Pismennost Tyurkov, Teksty i Perevodi*. İzd. Akademii Nauk SSSR, 1952.
- Manas Eposu Sagımbay Orozbekovdun variantı boyunça / Manas Destanı Sagımbay Orozbek Uulu Varyantı*, C. I. Der. S. Musayev, A. Akmataliyev. Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları, 2017.
- Maynagaşeva, Nina S. “Libretto «Utrennaya Venera i Solneçnyy Luçik», ili Dramatičeskaya poema «Ah tigej» N. G. Domojakova: janrovaya spetsifika i natsionalno-hudojestvennoe svoeobrazie.” *Domojakovskie čteniya: K 95-letiyu so dnya rojdeniya poeta, pisatelya, perevodčika, uçenogo, prosvetitelya, obşestvennogo deyatelya Nikolaya Georgieviça Domojakova (Abakan, 21-22 aprelya 2011 goda): sbornik dokladov i soobşeniy*. GBUK RH “N. B. im. N. G. Domojakova, 2011, ss. 68-75.
- Mokrinin, Vladimir. *Arheologiya i istoriya drevnego i srednevekovogo Kirgızstana*, 27 Şubat 2013, https://kghistory.akipress.org/unews/un_post:1591/?from=kg-history&place=search&sth=9f4126102d783a9e1cece008730ca642.
- Odabaşı, Fatma. “Dindarlık Göstergesi Olarak Dil/Din Dindarlığı.” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, vol. 14, no. 1, 2014, ss. 123 – 154.

- Okutan, Nükhet. “Hakasya’daki Kutsal Kaya İdoller Bağlamında Ulug Hurtuyah Tas ile İlgili İnançsal Pratikler.” *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Sempozyumu (OTUDES) Bildiri Kitabı*. Ordu Üniversitesi, 2017. ss. 219-228.
- Okutan Davletov, Nükhet. *Hakas Türklerinde Şamanizm ve Ölüm*. Ötüken Neşriyat, 2021.
- Okutan Davletov, Nükhet, ve Timur. B. Davletov. *Kün Sarığ Han: Bir Hakas Kadınının Destanı*, Ed. Bülent Gül, TKAE Yayınları, 2021.
- Okutan Davletov, Nükhet, ve Timur. B. Davletov. “Şaman Sibirya’nın Savaşçı Kadınları”. *Ayarsız*, sayı 62, 2021, ss. 34-35.
- Okutan Davletov, Nükhet, ve Timur. B. Davletov. “Eski Türklerden Günümüze Altay Şamanizminde Çök/Sök Ayini.” *JOTS* cilt 6, sayı 1, 2022, ss. 21-38.
- Potapov, Leonid P. “Umay – bojestvo drevnih tyurkov v svete etnografiçeskih dannih.” *Tyurkologičeskiy sbornik*, 1972. Nauka, 1973, ss. 265-286.
- Roux, Jean Paul. *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*. Kabalcı, 2006.
- Sapir, Edward. *Language. An Introduction to the Study of Speech*. Harcourt, Brace and Company, 1921.
- Supayeva, Aida A. “Manas Baatırdın Törölüşü Variantlarda Süröttölüşü (Ş. Rismendeev, S. Orozbekov, S. Karalaev, J. Mamaidın variantları boyunca).” *Vestnik mejdunarodnogo universiteta Kirgızstana*, vol. 2, no. 32, 2017, ss. 25-29.
- Şirin User, Hatice. “Bömbögör: Bir Türk Kunçuyunun Mezar Taşı.” *Dil Araştırmaları*, no. 7, 2010, ss. 62-73.
- Tekin, Talat. *Tunyukuk Yazıtı*. Yay. Hzl. Mehmet Ölmez. Simurg Yayınları, 1994.
- Tekin, Talat. *Orhon Yazıtları*. TDK Yayınları, 2014.

Araştırma Makalesi / Research Article

Reflection of the Turkish Image and Turcophobia in the Turkish Translation of C. Marlowe's *Tamburlaine the Great* through Bourdieu's Notion of 'Habitus'*

Alev Karaduman**

Abstract

"The image of the Turk" has been proved to be a quite popular topic utilised in studies of English literature, art, and history. The mutual diplomatic "friendship" initiated by the official agreement between the English and Turks in the 15th century as opposed to the hegemony of the Spanish navy changed its route and turned to be a hostile one as a reaction to the political power of the Ottomans over the Europeans. The concept of "Turk", used in the senses of "barbarian, vulgar, uncivilised, uncultured and gavur", has begun to be employed as a vehicle to show the reaction and enmity against the Ottomans in many literary works. In this respect, Christopher Marlowe, being one of the most eminent representatives of the 16th century English drama, staged his masterpiece *Tamburlaine the Great* (1587) which was translated into Turkish with the title *Büyük Timurlenk*. In this specific work, he represents the "image of the Turk" and reflects "Turcophobia" that is known to be the enmity and fright of Turks as observed in 15th and 16th century Europe. The major distinction and aim of this article is to analyse Marlowe's original work *Tamburlaine the*

* Date of Arrival: 31 March 2023 – Date of Acceptance: 01 July 2024

You can refer to this article as follows:

Karaduman, Alev. "Reflection of the Turkish Image and Turcophobia in the Turkish Translation of C. Marlowe's *Tamburlaine the Great* through Bourdieu's Notion of 'Habitus'." *bilig*, no. 113, 2025, pp. 101-126, <https://doi.org/10.12995/bilig.7342>.

** Assoc. Prof. Dr., Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of English Language and Literature – Ankara/Türkiye

ORCID: 0000-0001-5865-7396

karaduman@hacettepe.edu.tr

Great and to compare and contrast it with its Turkish translation entitled *Büyük Timurlenk* in the light of socio-cultural and political biases to show the negative attitudes towards the Turks, which would turn into Turcophobia later through Bourdieu's notion of "Habitus".

Keywords

Christopher Marlowe, *Tamburlaine the Great*, *Büyük Timurlenk*, Turcophobia, Translation Studies, National prejudice, Bourdieu, Habitus.

Bourdieu'nun 'Habitus' Kavramı Işığında C. Marlowe'un *Büyük Timurlenk* Olarak Çevirilen Eserinde Türk İmgesinin ve Türkofobinin Yansıtımı*

Alev Karaduman**

Öz

“Türk İmgesi”, İngiliz edebiyatı, sanatı ve tarihi çalışmalarında konu edinilen bir unsurdur. XV. yüzyıl sonunda iki ülke arasında İspanya'nın denizlerdeki hâkimiyetine karşı ilk resmî Türk-İngiliz ittifak anlaşmasıyla başlayan dostluk, zamanla farklı boyutlar kazanmış, Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğu'na karşı sergilenen düşmanca tutum, İngiltere'yi de etkilemiştir. “Barbar, kaba, geri kalmış, kültürsüz, cahil, gâvur” anlamına gelecek şekilde kullanılan “Türk” kavramı, birçok edebî eserde Türk karşıtlığı ve düşmanlığına dönüşmeye başlamıştır. Bu bağlamda, XVI. yüzyılın önemli İngiliz tiyatro oyun yazarlarından Christopher Marlowe, 1597 yılında *Tamburlaine the Great* adı ile kez sahnelenen ve Türkçeye *Büyük Timurlenk* olarak çevrilen başyapıtında, “Türk” kavramını ele almış, özellikle XV. ve XVI. yüzyıl Avrupasında derin Türk düşmanlığı ve korkusu olarak adlandırılan Türkofobi'yi (Türk korkusunu) yansıtmıştır. Bu makalenin konu kapsamındaki diğer çalışmalardan farkı ve amacı, Marlowe'un bu eserinde, döneminin sosyo-kültürel ve ekonomik önyargılarının Bourdieu'nün 'Habitus' kavramı ışığında, Türklere karşı sergilenen olumsuz yaklaşımın nasıl Türkofobi'ye dönüştüğünü, kaynak ve çeviri eser karşılaştırmasıyla ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler

Christopher Marlowe, *Tamburlaine the Great*, *Büyük Timurlenk*, Türkofobi, Çeviribilim, Ulusal ön yargı, Bourdieu, Habitus.

* Geliş Tarihi: 31 Mart 2023 – Kabul Tarihi: 01 Temmuz 2024

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Karaduman, Alev. “Reflection of the Turkish Image and Turcophobia in the Turkish Translation of C. Marlowe's *Tamburlaine the Great* through Bourdieu's Notion of 'Habitus'.” *bilig*, no. 113, 2025, ss. 101-126, <https://doi.org/10.12995/bilig.7342>.

** Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü – Ankara/Türkiye
ORCID: 0000-0001-5865-7396
karaduman@hacettepe.edu.tr

Introduction

The issue of “the image of the Turk,” discussed and examined in almost every era due to socio-economic, socio-political, and religious reasons, attracted the attention of Europe with the establishment of the Ottoman Empire at the end of the 13th century and its gradual emergence as a significant political power. The image of the Turk frequently appears in the nonfictional writings of travellers who visited Ottoman lands as well as in English literary works, particularly in plays performed in English Renaissance theatres. This image, reflected in both travellers’ writings and literary works, is biased and prejudiced due to the strong political and religious threats posed by the Ottomans to Europe. The representation of Ottoman Turks is seen to change “according to the degree of danger they posed to Christianity and Europe”¹ rather than concrete realities (Şenlen 132). In other words, the Ottomans, and therefore the Turks, are marginalized to elevate European states. In many works written during this period, Turks are described with adjectives like “barbarian, infidel, tyrant,” while the West is stereotyped as “civilized, Christian, and developed.” Cristiano Bedin mentions that from the 15th and 16th centuries onwards, a series of clichés to express “Turkishness” spread in the West (190-191). In this context, as Edward Said points out in his 1978 seminal work *Orientalism*, the concept of Orientalism, including the notion of the “other” in it, is the socio-political and socio-economic practice of establishing Western superiority over the East (Said 128). Thus, “fundamental distinctions were made between the West and the East, and these differences were eventually used as a method to subject the East to the West” (Turanlı 104). According to Şahin Filiz, “Turcophobia does not only deny Turkish identity with the label ‘Turkishness,’ but it also sends a message that it stands against it.”

It is necessary to examine this image of the Turk and the Turcophobia phenomenon through historical works because the roots of such issues are based on historical events. In applying this contextual method, literary works surely play an important role. Hande Seber, for example, examines the image of the Turk and Turcophobia (the fear of Turks) in her article through a source work focusing on a specific geography and author (201-202). Similar to *The Giaour* by Lord Byron in Seber’s analysis, one of the most important of these works is *Tamburlaine the Great (I-II)* (1587) by

the English playwright Christopher Marlowe (1564-1593), considered a masterpiece, in which Turks and the image of the Turk are prominently seen and which was translated into Turkish as *Büyük Timurlenk* by Özdemir Nutku in 2018. Therefore, it is argued that this work is significant in examining the perspectives of Europeans towards Turks during a specific historical period. Acknowledging that there are many works written on the image of the Turk in the West (Akşin 23), this article differs from other works written on this subject in its purpose to reveal how the negative attitude towards Turks, illuminated by the socio-cultural and economic prejudices of the period, turned into Turcophobia through the comparison of the original and translated works in Marlowe's masterpiece. Müşerref Yardım refers to a specific form of imagination in her research on Turcophobia and the othering process in the Western imagination, stating that "the way the West deals with Turks takes place around the orientalist discourse" (412). How this orientalist imagination is reflected in the translation is also a matter of scholarly curiosity? In the comparative examination of the abovementioned source and target works, a purposive sampling method is used. The researcher identified the lines in the source text where Turkish-origin characters are mentioned and where the main characters are described in comparison with Turkish characters, and the sections where the image of the Turk is clearly discernible through critical discourse analysis are noted. These sections are reviewed according to the purpose of the study, and all the sections reflecting not only the image of the Turk but also Turcophobia are included as samples.

It is clear that literary works may not be as accurate or reliable as historical sources and monographs/research studies in conveying historical information and phenomena. Many literary works not only contain the imagination of the authors but also reflect the societal phenomena and judgments of the period they were surrounded by to attract the interest of the masses. In line with this, Pierre Bourdieu approaches such literary and artistic productions with his concept of "habitus." In his work *Outline of a Theory of Practice* (1977), Bourdieu first prepares a framework to explain how the unique means of production of cultural environments are used during the acts of production specific to that culture. At the same time, he uses this framework to examine the effects of these productions on specific subjects during and after the acts of production. Bourdieu calls the system that constitutes this framework

“habitus.” According to him, habitus is “a subjective but not individual system of internalized structures, schemes of perception, conception, and action common to all members of the same group or class” (Bourdieu 86). Therefore, the concept of habitus indicates a collective existence established and repeatedly produced within dominant social and cultural conditions. These “internalized structures” and “schemes of perception” structure the perception of the world and the habitat they assume they continue to exist within for the subjects of that culture (Bourdieu 86). In other words, habitus inculcates a worldview in its subjects by attributing value to certain material or immaterial (cultural) things. Therefore, within habitus, some things are valuable, and others are not. Even at the seemingly private level of the body, habitus imposes certain characteristics and endows some as good, such as physical strength, beauty, and ugliness, while others are stigmatized as bad. Additionally, some characteristics are constructed as neutral and natural, i.e., pre-cultural and objective. Qualities constructed as neutral and natural, often such as race or gender, are the most enduring and difficult to challenge. It would not be wrong to argue that Bourdieu’s concept of habitus is applied in literary works by the authors, consciously or unconsciously, to reflect a particular idea or ideology and that a play which achieves the audience’s favour at a particular time reflects the societal judgments of that period. In this sense, these works are as important in shaping the images in the minds of the people who are the audience or readers of the time as the historical events themselves. While the image is shaped by real events, the influence of literary and artistic works during this formation cannot be denied.

Based on this idea, this article puts emphasis on the evaluation of the dominant image of the Turk in Europe during the period when Christopher Marlowe’s *Tamburlaine the Great* was written, using specific examples from the work. Using the translation of the source work, explanations are made through Turkish texts, and differences between the source and target texts are highlighted. The focus is not on the translation itself or the reflection of the work in the translation but on the construction of the image of the Turk and the accompanying Turcophobia in the work. It is clearly seen that the “image of Turk [was used] to unite Christian Europeans against a common enemy and to create a common consciousness within Europe” (Akdemir 131). To reinforce this idea, this article first focuses on the image of the Turk that prevailed in Europe during a specific century range. This section

explains, with examples from different works, how the image of the Turk created in the literary works of the period is shaped and what it essentially is. In the second part, Marlowe's work *Tamburlaine the Great* and its Turkish translation *Büyük Timurlenk* are examined comparatively. Under the third section, the concepts of the image of the Turk and the Turcophobia reflected in the aforementioned work are explained, and the evaluation section is initiated. The reflection of Turcophobia in *Tamburlaine the Great* and its Turkish translation *Büyük Timurlenk* is discussed through selected examples. In the conclusion section, the use of the image of the Turk in the work, the shaping of the work with the judgments of the period, its success, and how it supported Turcophobia in a cyclical manner is scrutinized. First, in the following section, it is important to position the work historically and imagistically by looking at the image of the Turk in the geography during the years the author was producing his works.

The Image of Turk in Europe between the 16th and 18th Centuries

In many countries and cities of Europe, one can encounter numerous artistic works, from paintings to sculptures, based on the prevailing image of the Turk in Europe. In the third part of his comprehensive study, Serhat Ulağlı, emphasizing Turcophobia and Islamophobia in particular, discusses the image of the Turk in Western sources in sociological and historical terms (138). Examining these artistic works reveals that the image of the Turk had an influence in Europe, especially between the 16th and 18th centuries. However, it is not easy to clearly answer the question of what exactly the image of the Turk was in European art and literature (and even in many other writings). The mysterious and rich culture of the East influenced the West, but without really knowing the essence of Eastern culture, this metaphorically myopic perspective, with its Orientalist influences, supported a certain image of the Turk in every work written and drawn. This biased Western perspective on the East and Turks, which is still debated today, has a historical background spanning hundreds of years. Only by evaluating this background can the West-East relations be placed on a healthy foundation. Understanding these prejudices and overcoming them is an important field of research. Traces of these negative approaches, which make significant contributions to the formation of today's Western thought, can also be seen in the literature and thought of Western thinkers after the Enlightenment period. In this context,

several specialists like Onur Bilge Kula, Leyla Coşan, Esra Süer, and Zeynep Çelikce have meticulously worked on the image of the Turk, particularly in the context of Europe in general and French, German, and Western-identified literature and philosophy. Among these scholars, to illustrate further, Kula writes quite significant works on topics such as *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi* [Orientalism and the Image of the Turk in Western Philosophy] (2010), *Alman Kültüründe Türk İmgesi* [The Image of the Turk in German Culture] (1992), *Avrupa(lılık) Nedir?: Türkiye Ne Kadar Avrupalıdır?* [What is Europe(anism)?: How European is Turkey?] (2015), and *Batı Edebiyatında Oryantalizm* [Orientalism in Western Literature] (2011). Taking his cue from Edward Said's inaugural work *Orientalism*, he examines the image of the Turk in the works of Western thinkers like Wilhelm Leibniz, Voltaire, Immanuel Kant, Johann Gottfried Herder, Hegel, Karl Marx, Friedrich Engels, Friedrich Nietzsche, and Thomas Mann. According to Ahmet Gençal, Kula's works, with their historical narrative and socio-historical tracking of the thought process, provide important clues for understanding the historical background of issues that still appear in contemporary research in history, literature, and philosophy, such as "the perception of Turks in Europe, the identification of Islam with terrorism, Turkey-EU relations, Islamophobia, and Turkish-Greek relations" (185).

The way the West approaches and reflects the image of the East and specifically the Turk in its works and history is a comprehensive field of research exemplified and examined with works and creations in philosophy, sociology, and history. However, although the benefits of examining the aforementioned subject on this broad ground are not overlooked within the scope of this article, the focus is on the image of the Turk in English literature between the 16th and 18th centuries. Thus, detailed information about the reality in which the analysed and exemplified work is 'created' has been attempted to be provided.

Nazan Aksoy, in her work entitled *Rönesans İngiltere'sinde Türkler* [Turks in Renaissance England], tries to shed light on East-West debates and presents some findings. Although Muslims or "Saracens"² are not always perceived differently from Easterners, she argues that Turkish stereotypes are intensely observed in medieval European literature (11-15). For Aksoy, in medieval romances, Turks are not always depicted as treacherous, untrustworthy, and

cruel people; on the contrary, their honourable, brave, and strong personalities are emphasized. Even when they fight against Christians, they are always portrayed as fighting chivalrously within the rules of chivalry. Aksoy states that the Turkish knight in medieval folk games is an example of this (16-20).

Similar characters and images can also be seen, albeit in small numbers, in the 16th century. For instance, in Edmund Spenser's (1552-1599) epic poem *The Faerie Queene*, published in 1590, no distinction is made between "Saracens" and Turks. The knight Cymochles in Spenser's work is described as an Easterner who indulges in pleasure and worldly delights. On the other hand, he is praised as a hero who manages to make his name known to the world for his bravery. The same knightly type can be seen participating in tournaments with Christians in Thomas Kyd's (1558-1594) play *Soliman and Perseda*, thought to have been staged in 1593 (Şenlen 133-134).

In the late 16th century, however, the attitude of Europeans and the English towards Turks in literary works, art, and history changed in general. The Ottoman Turks, who became a serious threat to the Christian world, began to be depicted with a different image from this period onwards. The historians and travel writers of the period, with their prejudiced perspectives similar to what is described in Bourdieu's habitus concept, started to portray the Turks as "cruel deceitful treacherous evil" people. Another significant reason for such portrayals is historical events. The unending victories of the Turks against the Christians during that period necessitate the need for a biased and partisan explanation of these successes from their perspective to justify and explain these victories. Therefore, during that era, the successes of the Ottomans and Turks began to be narrated from a perspective that Christianity rejected. As a result, what later became known as "Turcophobia," or the fear of Turks, emerged.³

With the spread of bloody murder scenes, one of the significant innovations in the period's theatre, utilizing these scenes to evoke fear and horror in the audience, the image of the "Terrible Turk" and the portrayal of the Turk as a cruel tyrant or an unforgiving "villain" became commonplace. After these representations, the word "Turk" evoked cruelty and mercilessness, and the new image of the Turk in the Renaissance began to resemble Machiavellian ideals. An example of this period, when Saracens and Turks were equated, can be seen in Marlowe's another play *The Jew of Malta* (1590), where

the Muslim slave Ithamore, acting under the orders of his Machiavellian Jewish master Barabas, who operates against his fellow Turks, is depicted as a true “villain.” Another example is Thomas Nashe’s (1567-1601) novel *The Unfortunate Traveller* (1594), where the seductress Tabitha is described as an infidel and a Turk prone to committing every conceivable sin beneath her perfect meticulousness (Nashe 255). In John Mason’s revenge tragedy, *The Turke* (1610), an obscure writer of the period, a Turk named Mulleasses collaborates with the Machiavellian governor of Florence, Borgias, in his schemes concerning his niece Julia’s marriage (Aksoy 117).

These examples indicate that the 16th century brought a new attitude towards Turks in Europe. However, this attitude is not based on an absolute view. The reflection of the transforming image of the Turk in English literature from the Middle Ages to the Renaissance does not show a rigid and definite characteristic. Therefore, the depiction of Turks and the image of the Turk in the dramatic works of the period can vary. One of the most well-known and striking examples of the reflection of the image of the Turk in English literature is Christopher Marlowe’s *Tamburlaine the Great (Part I & II)*.

Marlowe and *Tamburlaine the Great*

Christopher Marlowe, born in 1564, the same year as perhaps the most written about English playwright William Shakespeare, wrote significant and unforgettable works not only for English literature but also for world literature during his short life of 29 years. Despite coming from a poor family, he was diligent and intelligent enough to receive a good education at Cambridge University and, after completing his education, achieved success with his plays on the London stage (Bloom 15).

Known more for his plays due to his powerful characters and strong use of language and images, Marlowe also has poems and translations thanks to his education at Cambridge University (Kuriyama 2-3). The characters he created on a universal scale in his works continue to exist as human types valid in all centuries, and their exaggerated language leaves a mark on the audience/reader. One of Marlowe’s most distinctive features, which may be observed in his play *Tamburlaine the Great*, the subject of this article, is his ability to depict “the outbursts of rage and the showy scenes of violence” of his characters (Cole 13-17).

In the first book of the two-part *Tamburlaine the Great*, which forms the core of this article, Timur⁴ is described as a powerful, brave, and mighty emperor who defeats the Ottomans, Egyptians, and Persians, captures the invincible ruler of the Ottoman Empire, Sultan Bayezid, and his wife, humiliating them by parading them in a cage. The second book describes the wars between the Kingdoms of Hungary and Anatolia and then the death of Timur. In this work, Timur vaguely represented between Islam and paganism is championed over the Islamic ruler Bayezid and is portrayed as a saviour of Europeans from the Turks. Marlowe's manipulation in portraying these historical figures in his play shows, as Ümmügülsüm Albiz would contend (6-7), how he was influenced by the habitus of his time and environment.

The Turkish-English relations that developed within the 16th century can be considered one of the main reasons for Marlowe writing this play. After the Reformation period, Protestant and Catholic countries, having faced each other many times in violent circumstances, sought ways to ally with the Ottoman Empire, which had a significant impact on the politics and geography of Europe. One such country was England, which officially adopted Protestantism during the reign of Henry VIII (1491-1547). Queen Elizabeth I (1533-1603), wishing to establish close relations with the Ottomans against Catholic France, succeeded in obtaining permission from the Sultan for the Levant Company to engage in commercial activities in the Eastern Mediterranean in 1580. Since commercial activities also brought cultural interactions, it is observed that there was a keen interest in Turks and their culture during this period (Karaca 12-15). So much so that, according to Nazmi Ağıl, "the number of Westerners who converted to Islam and became Turks increased during these years." Considering Marlowe's interest in historical and political figures that shaped events, it can be said that Timur had a highly impressive character for the playwright. Marlowe sees the story of Timur's transformation from a "Scythian shepherd to the conqueror of the known world" (McInnis 1) as a symbol of Renaissance humanism and intensely works on the theme of an ordinary person reaching significant positions through his intellectual faculties. In the play, his powerful rhetoric and command of speech allow him to subdue his enemies without bloodshed and even persuade them to join his side. Traditionally associated with savagery, however, Timur also retains this association between the Turk and

the barbaric throughout the play: He kills two virgins given as gifts by the governor of Damascus to avoid harming the city, burns many cities to the ground, and kills his own son Calyphas, who avoids fighting, with his own hands, reflecting his inhumane character (Ağıl).

In Marlowe's play, Timur's religious affiliation is deliberately left ambiguous. Although depicted as a Muslim in historical texts and throughout the play, Timur frequently references Greek and Roman gods and Christian concepts. Marlowe, in a manner supporting Islamophobia, shows Timur considering himself superior to the Prophet Muhammad, inflating his arrogance. In fact, when the protagonist conquers Babylon, he collects and burns all the Qur'ans in the city. These attributes combined make Timur a compelling character who, despite his tyranny and arrogance making him detestable, captivates the audience with his deep passion, grand ideals, and eloquence (Ağıl). Within this respect, the character of Timur in the play is formulated according to the habitus, which is "the flexible, variable, and transferable predispositions formed through the nourishment of individual characteristics from the field and environment" (Albiz 3-4).

The Anti-Turkish Narrative and the Reflection of Turcophobia in Marlowe's Work

Marlowe clearly uses *Tamburlaine the Great* to trigger anti-Turkish sentiments and thus popularize his play. He portrays the Turks as a threat to Christian Europe, in line with the perception of his time. Depicting the boastful and malevolent image of the Muslim Turk in this work, Marlowe emphasizes that this group of people has been a threat to the security and peace of Christian lands for centuries. It is a well-known fact that the unending assaults of the Ottoman Empire on the territorial and coastal boundaries of Europe were often successful (Jansen 13), and thus, the perception of the Turks as a threat in Christian Europe was firmly established.

Marlowe was not alone in fashioning such an antagonistic image of the Turk in his works. As stated above, many playwrights of the Elizabethan era dramatized the racial and religious prejudices of the West towards the Ottoman Empire and Turks, using these biases as prototypical concepts of their time. In *Tamburlaine the Great*, Marlowe selectively uses these traditional depictions, particularly highlighting the attributes of

combativeness, violence, and aggression attributed to Turks and Muslims to shape his characters. The author also occasionally touches on religious matters (such as the Turkish understanding of Islam).

Even though Marlowe shapes the characters of Timur and Bayezid based on the translations of the sources available to him at the time, many characters are created out of his imagination. The reason for depicting Timur and the Persians as pagans rather than Muslims, despite knowing Timur to be a Muslim, is likely not due to a lack of access to historical sources, considering Marlowe's access to Cambridge University and the circles of the intelligentsia of his time. Therefore, it is more probably an effort to separate the main character from the negative impressions that the Muslim image might evoke in the audience while reinforcing anti-Turkish and consequently anti-Muslim sentiments. By doing so, the audience could empathize with Timur and despise Bayezid. Hence, it is evident that Marlowe's faithfulness to historical sources is secondary to his creative liberties.

Before moving on to Marlowe's creative liberties, one also needs to state that the play is actually based on a significant historical event. The historical battle between Timur and Sultan Bayezid took place near Ankara in 1402 and ended with Timur's victory. The defeat of the Turks, who had not lost a battle before, highly resonated with the European parties. It inspired many historians and writers, leading to the legendary portrayal of the Tatar ruler in history. That is why one of the most well-known works reflecting this period is Marlowe's play. Marlowe dramatizes this historical event, almost creating an anti-Turkish propaganda piece, depicting it with a boastful tone (Ribner 251-252).

The portrayal of the Turk in Marlowe's work, however, can be distinctly differentiated from the depictions by his contemporaries. For instance, the author uses the character of Sultan Bayezid to reflect the transformation in Timur, who constantly seeks more power and authority. Additionally, the fall of Bayezid, the powerful Ottoman, is used to illustrate the rise of Timur as the absolute ruler of the East. In the play, this powerful Ottoman's fall exemplifies what could happen to someone who has achieved great successes and held high positions. It serves as a didactic warning to tyrants like Timur, who does not learn from the rise and fall of his enemies, highlighting the inevitability of death and the fickle nature of fortune.

A significant portion of the first part of the work details the confrontation, defeat, and humiliation of the unfortunate Sultan by Timur. Marlowe builds his work on the negative feelings and prejudices towards the Turkish Sultan, portraying Timur, who aims to reach the heavens, as ruthless, irreligious, and uncaring for ethical and societal norms, yet due to the audience's hatred and fear of the Turks, Timur is celebrated as the hero in the play.

In *Tamburlaine the Great*, unlike in his other works, Marlowe highlights the protagonist's achievements. Throughout the play, Timur defeats Theridamas, Cosroe, Mycetes, the Sultan of Egypt, and the King of Arabia. However, Marlowe combines the prevalent anti-Turkish views in Renaissance literature with the identity of Sultan Bayezid, focusing on the historical defeat and prolonged humiliation as well as the Ottoman Interregnum (1402-1413), providing the audience with a sense of satisfaction. Relying on the imageries of English literature in which Turks are frequently depicted as demonic, the playwright created a hero, even a theatrical play, using this very Turkish image and the widespread Turcophobia among the masses.

To understand how this concept was created, it is necessary to briefly summarize the work. The play begins in Persepolis, where the Persian Emperor Mycetes wants to get rid of Timur, a shepherd and itinerant bandit. In the same scene, Mycetes' brother Cosroe plots to overthrow Mycetes and take the throne. In the next scene, Timur's homeland is visited, and Timur's capture and conquest of the Egyptian King's daughter, Zenocrate, are narrated. Confronted by Mycetes' soldiers, Timur convinces them and later Cosroe to join him in fighting against Mycetes. Although he promises Cosroe the Persian throne, after Mycetes' defeat, Timur takes the throne for himself. Now in power, Timur targets the Ottoman Emperor, Bayezid. He defeats the Turkish Sultan and his allies, captures the Sultan and his wife Zabina, and humiliates the defeated Sultan by confining him in a cage and feeding him leftovers from his table. Bayezid, upon hearing of another victory by Timur, commits suicide by banging his head against the iron bars. His wife follows suit and commits suicide in the same manner. After conquering Africa and proclaiming himself Emperor of the continent, Timur sets his sights on Damascus. This leads to a confrontation with Zenocrate's father. When Zenocrate pleads for her father's life, Timur grants her request. At the end of the first part, Timur and Zenocrate marry, and she is crowned Empress of Persia.

In the second part, Timur continues to attack neighbouring kingdoms while educating his sons to carry on his legacy as a ruler. When his eldest son Calyphas wishes to stay with his mother and avoid death, Timur becomes furious. Meanwhile, Bayezid's son Callapine escapes from prison, gathers allies, and seeks to avenge his father. The two sides clash, and Timur emerges victorious. Learning that Calyphas remained in the tent during the battle, Timur kills his own son. Later, he forces the defeated kings to draw his chariot. Upon reaching Babylon, which resists him, Timur again shows his cruelty. He has the official who offers the city's wealth to save his life hanged from the wall and shot. He orders the binding and drowning of the city's inhabitants, regardless of age or gender, in the nearby river. He burns the Qur'an and declares himself superior to God. Even as he lies on his deathbed, he defeats an enemy. Timur dies, and his sons continue to conquer the rest of the world. Examining the summarized play reveals the portrayal of anti-Turkish images and the reflection of Turcophobia in many parts of the play, as exemplified below.

Examples of Turcophobia in *Tamburlaine the Great* and *Büyük Timurlenk*

In *Büyük Timurlenk*, numerous examples can be found where Turks are portrayed as dangerous, cruel, and destructive enemies of Europe. The portrayal of Turks as savagely as they are illustrated in this play is rare in Western literature. At the beginning of the play, the Turkish armies marching towards European cities are bloodthirsty for Christian blood. Within the framework of the image of the Turk in the play, Turks are a nation that attacks Christian lands at every opportunity and shows no humanity towards Christians.

In the first scene, Sultan Bayezid boasts about the siege of Constantinople and explicitly states his intention to move towards Europe. Timur, on the other hand, is depicted as a ruler threatening the eastern borders of the empire, preventing Bayezid from focusing on this goal and saving the Europeans from the Turkish assaults. Marlowe crafts this initial scene based on historical facts. "Due to his bravery and boldness at the Battle of Nicopolis," Sultan Bayezid "earned the nickname 'Thunderbolt'" (İnalçık 232), besieged Constantinople, which was then under the control of the Byzantines, in 1396, but had to lift the siege due to the Crusades initiated by Europe. In 1399, he besieged the city again, and when "the fall of the city

was imminent, the danger of Timur arose in the east” (İnalçık 233). Timur, the founder of the Timurid Empire, who sought to establish dominance in Eastern Anatolia, posed a great threat to the Ottoman Empire. These two great commanders “confronted each other near Ankara in the Çubuk plain (July 28, 1402). Bayezid was defeated and captured in the battle, and he died in captivity in Akşehir (March 8, 1403)” (İnalçık 233). Using this historical fact, Marlowe constructs Bayezid’s defeat as an anti-Turkish stance, presenting it to the audience.

Source text:

We hear the Tartars and the eastern thieves
Under the conduct of one Tamburlaine
Presume a bickering with your emperor
And thinks to rouse us from our dreadful siege
Of the famous Grecian Constantinople. (III.i.2-6)

Translation:

Aldığımız duyuma göre
Timurlenk denen birinin idaresinde
Tatarlar ve Doğulu haydutlar
İmparatorluğumuzla çatışmaya yelteniyormuş
Ve bizim ünlü Bizans kenti Konstantinopolis’teki kuşatmamızı*
Kaldırmamızı istiyorlarmış. (III.i.45)

*Translator’s note: Yıldırım Bayezid besieged Istanbul four times in 1391, 1395, 1396, and 1399. He lifted the siege when Timur entered Anatolia. Due to possible line differences between the source and target texts, page numbers are provided instead of line numbers.

Comparing the source and target excerpts, it is evident that certain choices in word selection, description, and ideological discourse ensure the reflection of Marlowe’s biased, derogatory portrayal of the Turkish image in the work. A lexical example is the translation of “emperor” as “imparatorluğumuz” (our empire), which explicitly reveals the partiality of the speaker. The description of Constantinople as an ancient Greek/Hellenistic city in the source text and as a Byzantine city in the Turkish text—and the translator’s

historical note for the readers—gives the impression that the translation is intended more for reading than for staging. Additionally, the use of the term Constantinople also reflects the anti-Turkish sentiment in the target text.

Despite these differences, Bayezid's character is translated with the same arrogant expressions and attitudes, reflecting the powerful and proud Turkish image. The phrase used for Timur ("Timurlenk denen biri" – someone called Tamburlaine) makes Timur seem like an insignificant person rather than someone who should be well-known. Referring to Timur's followers as "Doğulu haydutlar" (eastern thieves) suggests that Timur is not leading a proper army but a group of marauding, disorganized fighters without any allegiance to a country. Using a dismissive tone and phrases like "çaatışmaya yelteniyormuş" (presume a bickering), implies that Timur is not capable of engaging in a proper conflict and is merely a troublemaker.

In the continuation of the mentioned scene, Bayezid, detailing the military strategy he will use to capture the city, is clearly portrayed as a Turkish threat to Europe. This depiction is reinforced when the Turkish sultan's defeat is followed by his words predicting Europe's celebration of the defeat and his hopes of punishing them for it.

Source text:

Now will the Christian miscreants be glad
Ringing with joy their superstitious bells
And making bonfires for my overthrow.
But ere I die those foul idolaters
Shall make me bonfires with their filthy bones. (III.iii.314-318)

Translation:

Şimdi Hristiyan kafirler mutlu olmuştur
Pek sevdikleri çanlarını çalıyorlardır şimdi
Havai fişeklerle kutluyorlardır yenilgimi.
O rezil putperestler ben ölmeden önce
Pis kemikleriyle şenlik ateşi yakarlar yenilgime; (III.iii.62)

In the comparison between the source text and the translation, it is evident that the source text's religious and cultural elements are adapted in the

translation, maintaining the overall tone. The phrase “superstitious bells” in the source text is translated as “pek sevdikleri çanlarını” (their beloved bells), while “bonfires” is replaced with “havai fişeklerle” (fireworks). However, the last two lines of the source text, “But ere I die those foul idolaters / shall make me bonfires with their filthy bones,” are translated as “O rezil putperestler ben ölmeden önce / pis kemikleriyle şenlik ateşi yakarlar yenilgime” (those foul idolaters, before I die, shall make a bonfire with their filthy bones). This excerpt portrays the Turkish image as a threat to Europe, highlighting the negative feelings and attitudes Europeans had towards Turks. However, the Sultan’s cruelty, even in defeat, dreaming of taking revenge and inflicting pain, has been somewhat softened by the translator’s choice of words and rephrasing.

In the second part of the play, Marlowe stirs Christian prejudices against the Turks by writing about Turkish prejudices against Christians. For example, Bayezid’s son Orcanes expresses his reluctance to declare peace with the Christians and questions Gazellus about this. Gazellus responds:

Source text:

We are all glutted with Christians’ blood
And have a greater for to fight against.
Proud Tamburlaine that now in Asia
Near Guyron’s head doth set his conquering feet
And means to fire Turkey as he goes. (I.i.15-19)

Translation:

Hristiyan kanına doyduk artık
Asıl savaşmamız gereken daha büyük bir düşmanımız var:
Mağrur Timurlenk o saldırgan tavrıyla
Asya’da Guyron* kentinin surlarına dayandı
Ordularıyla ilerledikçe yangın yerine çevirecek Türkiye’yi. (I.i.110)

* Translator’s note: A settlement near the northwest of Aleppo.

The faithful translation of the source text features the translator’s historical/geographical note (“*Translator’s note: A settlement near the northwest of

Aleppo”). The phrase “glutted with Christians’ blood” emphasizes the Turks’ killing of Christians, portraying them as barbaric and cruel, enhancing anti-Christian sentiments and creating a savage image of the Turks. The earlier-mentioned religious elements also reinforce the notion of “the other.” Orcanes refers to “Christian blood” and describes the slaughtering of Christians as something justified from the Muslim perspective. Timur is depicted as a leader with an army capable of burning and destroying Turkey, especially with the translator’s slight change of expression “o saldırgan tavırla” (with that aggressive manner) while transferring “his conquering feet” in the original. With the translator’s slight touch on the meaning of the above lines, such a portrayal contrasts with the earlier example, highlighting the different perspectives between Christian and Muslim views.

In another part of the play, when Uribassa warns Orcanes about the armies of Sigismund recruited from Christian lands, Orcanes dismisses their skills. He assures his advisers that Turkish soldiers are capable of slaying their enemies.

Source text:

Our Turkey blades shall glide through all their throats
And make this champion mead a bloody fen. (I.i.34-35)

Translation:

Biz Türklerin kılıçları boğazlarını kesmeye yeter
Meydan savaşında o çayırları kan bataklığına çevirir. (I.i.110)

In this example, Marlowe uses the image of the “Turkey blades” to enhance the threatening image of the Turks. By emphasizing their ability to turn a battlefield into a bloody fen, he portrays the Turkish army as a powerful and threatening force.

In the same scene, Orcanes reminds Sigismund of the historical victories of the Turks over Christian Europe, emphasizing the Turks’ capability and the fear they instilled.

Source text:

Stay Sigismund. Forgett'st thou I am he
That with the cannon shook Vienna walls
And made it dance with the continent
...
Forgett'st thou that I sent a shower of darts
Mingled with powdered shot and feathered steel
So thick upon the blind-ey'd burghers' heads
That thou thyself then County Palatine
The King of Boheme and the Austric Duke
Sent heralds out which basely on their knees
In all your names desir'd a truce of me?
Forgett'st thou that to have me raise my siege
Wagons of gold were set out before my tent
...
How canst thou think of this and offer war? (I.i.96-98, 101-109, 112)

Translation:

Bak Sigismund unuttun mu yoksa
Viyana surlarını toparımla dövdüğümü
Ve çevresinde gökkubbenin döndüğü
Dünyanın eksenini sarsar gibi
Viyana'yı Avrupa kıtasında dans ettirdiğimi?
...
Unuttun mu ülkeni ok yağmuruna tuttuğumu
Güllelerimle ve göz açıp kapayıncaya kadar
Kasaba halkına art arda çelik uçlu oklarla saldırdığımı?
Ve sen kendin o zaman ülkenin kral naibiydin
Bohemya Kralı ve Avusturyalı bir dük olarak
Ulaklar göndermedin mi huzuruma
Onlar da önümde diz çöküp barış diye
Yalvarmamışlar mıydı bana?
Unuttun mu yoksa kuşatmayı kaldırmam için
Kanatlarında Jupiter'in korkunç yıldırımlarını taşıyan
Krallığın kartal simgesiyle damgalanmış
Bir araba altını çadırımın önüne gönderdiğini?
...
Nasıl böyle düşünür ve savaş önerirsin? (I.i.112)

In this monologue, Orcanes reminds Sigismond of the past Turkish victories over Christian Europe, highlighting the power of the Turks and the fear they have instilled. This portrayal of the Turks as a powerful, intimidating force is emphasized through the descriptions of past events where European rulers had to kneel and beg for peace, further reinforcing the image of the Turks as a significant threat.

Similarly, the Christian King Frederick persuades Sigismond to seek peace by reminding him of the horrors inflicted by the Turks in the past.

Source text:

Your majesty remembers I am sure
The cruel slaughter of our Christian bloods
These heath'nish Turks and pagans recently made
Betwixt the city Zula and Danubius;
How through the mist of Varna and Bulgaria
And almost to the very walls of Rome
They have not long since massacred our camp. (II.i.5-11)

Translation:

Majesteleri eminim hatırlıyorlardır
Bu barbar Türkler ve dinsiz kavimler
Zula kenti ile Tuna arasında
Varna ve Bulgaristan'da
Hatta Roma surlarına dayandıklarında
Çok sayıda Hristiyan'ın canını aldılar
Bizim ordumuzu kırıp geçirmelerinin üzerinden de
Pek uzun zaman geçmedi. (II.i.129)

In this passage, Frederick describes the Turks as “barbaric,” “heathen,” and “slaughtering Christian blood,” reinforcing the image of the Turks as a savage and destructive force. The phrase “killing many Christians” (çok sayıda Hristiyanın canını aldılar) and “breaking our army” (ordumuzu kırıp geçirmeleri) further emphasizes the fear and hatred towards the Turks, contributing to the portrayal of Turcophobia.

In the play, the Mongols are depicted as a hope for the survival of Christianity in the East and the destruction of Islam represented by the Turks. R. W. Southern notes that while the Mongols were a terrifying enemy, their geographical position meant that their first target would be Islamic lands, which could be an advantage for the West (44). This suggests a strong manipulation of biases for Western benefit.

In the first part of the play, Marlowe's Timur, once he replaces Bayezid as the most powerful ruler, speaks of freeing the Christian slaves held by the Turks.

Source text:

I that am term'd the scourge and wrath of God
The only fear and terror of the world
Will first subdue the Turk and then enlarge
Those Christian captives which you keep as slaves
Burdening their bodies with your heavy chains
And feeding them with thin and slender fare
And when they chance to breath and rest a space
Are punished with bastones so grievously
That they lie panting on the galley side
And strive for life at every stroke they give. (III.iii.53-63)

Translation:

Ben Tanrı'nın kamçısı ve gazabıyım
Dünyanın tek korku ve dehşet verici azabıyım
Önce Türk padişahını halledeceğiz
Sonra da köleleştirdiğiniz o Hristiyanları özgür bırakacağız
Ağır zincirlerle bellerini büktünüz
Aç bıraktınız onları az bir gıda verip
Küreğe mahkûm ettiniz Karadeniz'deki teknelerinizde
Biraz soluklanacak dinlenecek olsalar
Kırbaçla cezalandırdınız ağır bir biçimde
Kadrganın bir yanına yatarken soluk soluğa
Hayata tutunmaya çalıştılar her kırbaçta. (III.iii.54)

In both the source text and the translation, Timur is depicted as a hope for the liberation of Christian slaves held by the cruel Turks. This portrayal positions Timur as a defender of Christianity and an avenger against the Turks, reinforcing the negative image of the Turks and contributing to the perception of Turcophobia.

Conclusion

As evidenced by the examples and explanations throughout the analysis section, Marlowe uses the Turks in his work to evoke admiration for the character of Timur. The selected examples and their translations demonstrate that Marlowe stirs anti-Turkish sentiments and portrays the Turks as savage, warlike, and arrogant to elevate the character of Timur, depicting his rise, victories, fall, and destruction as a hero. Through discourse analysis and Bourdieu's habitus, the analysis reveals that Marlowe utilizes the Turcophobia and negative image of the Turks prevalent in his period to create a "paper hero" and reflects both the rise and fall of this hero in the excerpts provided.

As both "a European and a Christian" and working for the political aims of his country, England, it is natural and inevitable for Marlowe to have such a hostile attitude towards the Turks (Umunç 914). This directly reflects Bourdieu's habitus concept, where individual characteristics are shaped by and feed off the field and environment from the onset of socialization, representing Marlowe's European and contemporary perspectives.

To present the character of Timur as a hero to the English audience in the century he wrote the play, anti-Turkish sentiments and Turcophobia were two major assets. As seen in the examples provided, Marlowe skilfully uses the image of the Turk and its counterpart in both micro-discursive contexts, such as word choices and descriptions, and macro-discursive contexts, such as plot construction. The translator, adapting the spirit of the work for the Turkish reader, does not attempt to censor these elements but translates the work in a way that reflects Marlowe's habitus. Therefore, it is evident that the translation presents the work as a reflection of the Turcophobia prevalent in Europe of the past. Otherwise, it would not be very likely for a play about the rise and fall of a cruel ruler to attract as much interest and empathy as it did in the period it was staged. As mentioned at the beginning of the article, the image of the Turk is frequently used in Renaissance literature, but Marlowe

skilfully reflects this image and the fear associated with it, manipulating it to create empathy in the reader or audience, ultimately using it to elevate a hero who is essentially an anti-hero for Christian Europeans.

While the image of the Turk and Turcophobia are widely discussed in literature, especially in European literature, the reflection of this phenomenon on the Turkish audience through translation is relatively less examined. It is as important to study how this phenomenon, particularly if it involves prejudice, is reflected in the culture that is its subject, as it is to reveal its existence. In today's world, where societies do not live in isolation, it is crucial for countries, races, and similar social groups to know how others perceive them and to receive these perspectives uncensored and directly. This awareness can be the first step for the subject societies of prejudice to develop a strategy against it. It is important to conduct and share similar studies to raise awareness. Translation, which indirectly enables societies to get to know and communicate with each other, is particularly significant in understanding how the historical roots of the image of the Turk are perceived in an international context. This can only be achieved through a body of studies similar to the one presented in this article.

Conflict of Interest Statement

There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of this study.

Notes

- 1 All the Turkish secondary source references are translated by the author of this article.
- 2 For the historical roots and explanation of the term "Saracen", see C. Meredith Jones's "The Conventional Saracen of the Song of Geste" and John V. Tolan's *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*.
- 3 For detailed studies related to the fear of Turks in this era, see Coşan's *Tanrım Bizi Türklerden Korumak ve Kıyamet Alameti Türkler*.
- 4 The titular character of Marlowe's play is officially known as Timur, although his name has variations like Tamerlane or Tamburlaine in English and Timurlenk in Turkish.

References

Primary Sources

- Marlowe, Christopher. *Büyük Timurlenk I-II*. Translated by Özdemir Nutku, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Marlowe, Christopher. *Tamburlaine The Great I-II. Christopher Marlowe: The Complete Plays*, edited by Frank Romany and Robert Lindsay, Penguin, 2003.
- Nashe, Thomas. *The Unfortunate Traveller*, edited by R. B. McKerrow, vol. 2, Blackwell, 1958.

Secondary Sources

- Ağıl, Nazmi. "Timurlenk'i Marlowe'dan Okuyun!" *Cumhuriyet*, 04 Oct. 2020, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/timurlenki-marlowedan-okuyun-1771030>.
- Akdemir, Erhan. "Avrupa Aynasında Türk Kimliği." *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, vol. 7, no. 1, 2007, pp. 131-148.
- Aksoy, Nazan. *Rönesans İngiltere'sinde Türkler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Akşın, Sinan. "Batı'da Türk İmgesi." *Mülkiye Dergisi*, vol. 28, no. 245, 2014, pp. 23-31.
- Albiz, Ümmügülsüm. "Habitusu, Kültürel ve Sembolik Sermayesiyle Eleştirmen-Yazar ve Çevirmen: Nurullah ATAÇ." *Erdem*, vol. 82, 2022, pp. 1-24. doi:10.32704/erdem.2022.82.001.
- Bedin, Cristiano. "Moena 'Türkleri' ve Geleneksel Türk İmgesi: Bir Folklorun (Yeniden) İcadı Meselesi." *Milli Folklor*, vol. 18, 2023, pp. 186-198. doi:10.58242/millifolklor.1062119.
- Bloom, Harold. *Christopher Marlowe*. Chelsea House, 2002.
- Bourdieu, Pierre. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press, 1977.
- Cole, Douglas. *Suffering and Evil in the Plays of Christopher Marlowe*. Princeton University Press, 1962.
- Coşan, Leyla. *Tanrım Bizi Türklerden Korumu*. Yeditepe Yayınları, 2012.
- Coşan, Leyla. *Kıyamet Alameti Türkler*. Yeditepe Yayınları, 2012.
- Filiz, Şahin. "Türkofofinin Türkiyeli'leri." *Eğitim Dergisi*. vol. 79, July 2023, <https://www.egitim.gen.tr/t%C3%BCrkofobinin-t%C3%BCrkiyelileri/>.
- Gençal, Ahmet. "Batı Felsefesinde Oryantalizm Ve Türk İmgesi." *Tarih Kritik Dergisi*, vol. 6, no. 2, 2020, pp. 185-90.
- İnalçık, Halil. "Bayezid I." *TDV İslam Ansiklopedisi*, vol. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, pp. 231-233.

- Jansen, Godfrey. *Militant Islam*. Harper Row, 1979.
- Jones, Meredith. "The Conventional Saracen of the Song of Geste." *Speculum* vol. 17, no. 2, 1942, pp. 201-225.
- Karaca, Taha Niyazi. "Dostluktan Çatışmaya Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri." *Journal of Anglo-Turkish Relations*, vol. 1, no. 1, 2020, pp. 11-32.
- Kula, Onur Bilge. *Alman Kültüründe Türk İmgesi 1*. Gündoğan Yayınları, 1992.
- Kula, Onur Bilge. *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*. İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Kula, Onur Bilge. *Batı Edebiyatında Oryantalizm*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Kula, Onur Bilge. *Avrupa(lılık) Nedir?: Türkiye Ne Kadar Avrupalıdır?.* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Kuriyama, Constance Brown. *Christopher Marlowe, A Renaissance Life*. Cornell University Press, 2010.
- McInnis, David. "Introduction." *Tamburlaine: A Critical Reader*, edited by McInnis, Arden Shakespeare, 2020, pp. 1-18.
- Ribner, Irving. "The Idea of History in *Tamburlaine*." *ELH*, vol. 20, no. 4, 1953, pp. 251-266.
- Said, Edward. *Orientalism*. Penguin, 1978.
- Seber, Hande. "Lord Byron'ın *The Giaour* (Gâvur) Adlı Hikayesinde Türk Kültüründen İzler." *Bilig*, vol. 74, 2015, pp. 199-218.
- Southern, R. W. *Western Views on Islam in the Middle Ages*. Harvard University Press, 1978.
- Şenlen, Sıla. "Rönesans Dönemi İngiliz Tiyatrosunda Osmanlı Türkleri." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi*, vol. 47, no. 1, 2007, pp. 131-139.
- Tolan, John V. *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*. Columbia University Press, 2002.
- Turanlı, Gül. "Edward Said'in Oryantalist Söylem Analizi." *Şarkiyat Mecmuası*, vol. 30, 2017, pp. 101-119.
- Ulağlı, Serhat. *Batı'da "Öteki"nin Kültürel ve İdeolojik Dönüşümü: Türkofobi – İslamofobi*. Efe Akademi Yayınları, 2017.
- Umunç, Himmet. "On Her Majesty's Secret Service: Marlowe and Turkey." *Belleten*, vol. 70, no. 259, 2006, pp. 903-918.
- Yardım, Müşerref. "Batı Muhayyilesinde Türkofobik Unsurlar ve Ötekileştirme Süreci." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, vol. 52, 2021, pp. 411-427. doi:10.21563/sutad.986650.

Araştırma Makalesi / Research Article

Kasım Tınıstanov'un Eserlerinde Değerler Eğitimi ve Kaleme Aldığı Pedagojik/ Didaktik Metinlere Analitik Bir Bakış*

Erdal Aydoğmuş**

Halit Aşlar***

Öz

Değerler eğitimi toplumsal bütünlüğün sağlanması ve bireylerin insanî ve ahlaki değerlerle yetiştirilmesi noktasında çok kıymetli bir yere sahiptir. Kasım Tınıstanov ilmî, edebî ve kültürel çalışmalarının yanında henüz kurulan Kırgız eğitim sisteminin oluşması ve gelişmesi adına yazdığı eserlerde değerler eğitimine özel önem vermiştir. Çok yönlü kişiliği, Kırgız Türkçesinin edebî dil olması noktasında verdiği çabaları, filoloji alanında yapmış olduğu ilmî çalışmalar ile Kırgız sanat ve bilim dünyasında ön plana çıkan Tınıstanov aynı zamanda Kırgızistan'da doçent ve profesör unvanlarını alan ilk kişidir. Kasım Tınıstanov kaleme aldığı metinlerde Sovyet devleti ve ideolojisiyle ilgili temel bilgiler vermekle birlikte yeni neslin ahlaki, dürüst, vicdan sahibi, çalışkan, dünyayı tanıyan, millî bilince sahip, tarih bilgisi olan, özüne yabancılaşmamış, *Mankurt/Közkaman* olmayacak bireyler olarak yetişmesini de hedeflediği için beslendiği ana kaynak Kırgız kültürü ve Ceditçilik akımı olmuştur. Makalede çok yönlü bir aydın olan Kasım Tınıstanov'un değerler eğitimi anlayışı ve kaleme aldığı pedagojik ve didaktik metinler analitik bir bakış açısıyla irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler

Kasım Tınıstanov, Ceditçilik, Ders Kitapları, Değerler Eğitimi, Kırgız Kültürü.

* Geliş Tarihi: 07 Haziran 2023 – Kabul Tarihi: 27 Eylül 2024

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Aydoğmuş, Erdal, ve Halit Aşlar. "Kasım Tınıstanov'un Eserlerinde Değerler Eğitimi ve Kaleme Aldığı Pedagojik/Didaktik Metinlere Analitik Bir Bakış." *bilig*, no. 113, 2025, ss. 127-152, <https://doi.org/10.12995/bilig.7478>.

** Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü – Bişkek/Kırgızistan
ORCID: 0000-0002-7642-7807
erdal.aydogmus@manas.edu.kg

***Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü – Bişkek/Kırgızistan
ORCID: 0000-0003-3223-5907
halit.aslar@manas.edu.kg

Moral Values Education in the Works of Kasym Tynystanov and an Analytical View of His Pedagogical / Didactic Texts*

Erdal Aydoğmuş**

Halit Aşlar***

Abstract

Moral values education plays a valuable role in ensuring social integrity and raising individuals with built in human and moral values. Kasym Tynystanov has given special importance to the moral values education in his works about formation and development of the newly established Kyrgyz education system, above and beyond his scientific, literary and cultural studies. Moreover, Tynystanov, who came to the forefront in the Kyrgyz art and science world with his versatile personality, and enthusiastic hard work to make Kyrgyz a literary language by means of scientific studies in the field of philology, is the first person to receive the titles associate professor and professor in Kyrgyzstan. Kasym Tynystanov's works were nourished by the Kyrgyz culture and the Jadidism movement, and therefore, provided basic information about the Soviet state and ideology, and furthermore aimed to raise the new generation of individuals who are, honest, conscientious, hardworking, with high moral values and knowledgeable of the world and of history, nationally conscious, and not alienated from their essence, and who will

* Date of Arrival: 07 June 2023 – Date of Acceptance: 27 September 2024

You can refer to this article as follows:

Aydoğmuş, Erdal, and Halit Aşlar. "Kasım Tynystanov'un Eserlerinde Değerler Eğitimi ve Kaleme Aldığı Pedagojik/Didaktik Metinlere Analitik Bir Bakış." *bilig*, no. 113, 2025, pp. 127-152, <https://doi.org/10.12995/bilig.7478>.

** Assoc. Prof. Dr., Kyrgyz-Turkish Manas University, Faculty of Humanities, Department of Turkology – Bishkek/ Kyrgyzstan

ORCID: 0000-0002-7642-7807

erdal.aydogmus@manas.edu.kg

*** Assoc. Prof. Dr., Kyrgyz-Turkish Manas University, Faculty of Humanities, Department of Turkology – Bishkek/ Kyrgyzstan

ORCID: 0000-0003-3223-5907

halit.aslar@manas.edu.kg

not be Mankurts/Kozkaman. In this article, the pedagogical and didactic texts written by Kasım Tynystanov and his versatile intellectual understanding of moral values education, are examined from analytical perspective.

Keywords

Kasym Tynystanov, Jadidism, Textbooks, Moral Values Education, Kyrgyz Culture.

Giriş

Kasım Tınıstanov çağdaş Kırgız edebiyatında şiir, tiyatro ve hikâye türlerinin ilk örneklerini kaleme almış önemli bir edebî şahsiyettir. Tınıstanov'un ilk şiirleri 1920'li yıllarda Taşkent'te Kazak Türkçesiyle yayınlanmakta olan gazetelerde çıkmış, ilk şiir külliyatı ise 1925'te *Kasım İrlarının Cıynagı* (Kasım Şiirlerinin Külliyatı) adıyla Moskova'da basılmıştır. Bu şiirlerin on ikisini Kazak Türkçesi, yirmi birini ise Kırgız Türkçesiyle kaleme almıştır. Bu eser şairin tek şiir kitabıdır. Tınıstanov özellikle Kazak Türkçesiyle kaleme aldığı şiirlerde ezilen ve sömürülen Türkistan halklarının haklarını savunmaya gayret etmiş; özellikle, zengin, yaşlı erkeklerle mal ve para karşılığında evlendirilen genç kızların acılarına ortak olmuş, onların dertlerini kendine dert edinmiştir. Genç kızların özgürlüklerine kavuşmasını ve okumalarını istemiştir. Millî duygularla terennüm ettiği şiirlerde Kazak ve Kırgızlar için Alaş adını kullanmış ve Alaş halkının tarihteki en kötü günlerini Çarlık Rusya döneminde yaşadığını dile getirmiştir. Tınıstanov Alaş halkının, özellikle gençlerin okumaları ve çok çalışmaları gerektiğini ifade etmiştir. Şairin *Alga, Bayçekeyge, Isık Kölgö, Bulbulga, Ala Too, Kış, Toodo Tün, Gülsüz Bulbul Künnü Çok, Kışkı Tündö, Cayloo ve Caz* gibi şiirlerinde tabiatın çeşitli görünümüleri rengârenk imajlarla kaleme alınmıştır. Şaire göre insan ve tabiat ayrılmaz bir bütündür. İnsan ruhunun sonsuzluğu, yüceliği tabiat ile sıkı bir ilişki içindedir. Kasım Tınıstanov'un millî duygularla terennüm ettiği şiirleri ise şunlardır: *Alaş, Castarga, Bulbulga, Manas Kümbözü, Kalemge ve Canıl Mırza*. Dramaturg olarak Kasım Tınıstanov 1930'lu yılların başında Kırgız dram tiyatrosuna müdür olarak atanmış ve bu dönemde *Akademiyalık Keçe* başlığı altında üç piyes yazmıştır (Cigitov 91).

Kasım Tınıstanov 1920 ve 1930'lu yıllarda Kırgız eğitim sisteminin oluşması ve gelişmesi noktasında ders kitabı başlığı altında çeşitli eserler kaleme almıştır. Sovyetler Birliğinin ilk yıllarında Kırgız Türklerinde okuma yazma oranı oldukça düşüktür; bazı Kırgız gençler ise Kazak, Özbek ve Tatar Türkçelerinde eğitim veren okullarda veya Rus Tüzem mekteplerinde eğitim almıştır. Kasım Tınıstanov Kazak Türkçesiyle eğitim veren Kazak eğitim enstitüsünde öğrenim görmüş ve 1924 yılında mezun olur olmaz kendisine birinci sınıf öğrencileri için ders kitabı hazırlama görevi verilmiştir (Canıbekov 16). İşenalı Arabayev'in *Alippe* (Alfabe) ve Kasım Tınıstanov'un 1924 yılında yazdığı *Okuu Kitebi* (Okuma/Ders Kitabı) Kırgız eğitim

sisteminin ilk ders kitapları olarak kayda geçmiştir. 1924 yılında Orto Aziya Basma Söz Taratuu Mekemesi (Türkistan Basılı Yayın Dağıtım Merkezi) tarafından Taşkent şehrinde basılan kitabın girişinde Tınıstanov şu satırları kaleme almaktadır:

Bu kitabı çocuklara ithafen kaleme aldık. Çocuklar için kitap yazmak çok ustalık ve büyük tecrübe gerektiren bir iş. Çocukların seviyesine uygun şartları oluşturmak gerekiyor. Bu şartların hepsini sağladığımızı söyleyemeyiz. Bunun ilk sebebi bizde ilim gelişmiş değil ve eğitim-öğretim faaliyetlerimiz zayıf. Bu alanda henüz tecrübemiz yok. İkinci olarak bizde daha önce yazılmış edebî metinler yok. Sözlü edebiyatımız çok zengin olsa da ürünler yeterince işlenmemiş, çocuklara uygun hâle getirilmemiş. Şairlerimizin eserleri de henüz derlenmedi ve iyi eserler tespit edilmedi. Üçüncü sebep de bu kitabın alelacele yazılması. Zayıf ve tecrübesiz olduğumuzu dile getirmekle beraber bu kitabı bir ay gibi kısa bir süre içinde yazdık. ‘Çok şey değil, sadece bir şey söyle.’ denildiği gibi bu kitap bilim yapmaktan ziyade zorunluluk hasıl olduğu için kaleme alındı. ‘Hiç yoktan iyidir.’ sözünü hatırlayıp teselli amaçlı mektebimizi açalım istedik. ‘Kervan göç yolunda düzülür.’ denildiği üzere bizler de zamanla kitaplarımızı daha düzgün yazacağız. ‘At bulunana kadar bir binek hayvanıyla idare edelim.’ sözünü hatırlamamız yeterli. (Bektenov 38)

Tınıstanov’un ilk eseri *Okuu Kitebi* (Okuma/Ders Kitabı) Taşkent’te 1924 yılında Arap harfleriyle basılmıştır. Eser birinci sınıf öğrencileri için kaleme alınmıştır. Tınıstanov eserine pedagojik metinler ile başlamıştır (Tınıstanov, *Okuu Kitebi* 1).

Tınıstanov’un *Okuu-Cazuu Bil* (Okuma Yazma Öğren) adlı ikinci eseri 1927 yılında Moskova’da basılmıştır. Devlet tarafından toplumun geniş kitlelerinin bir an önce okuma yazma öğrenmesi amaçlandığından Kasım Tınıstanov Arap harflerini tanıtarak öğrenciye okuma yazma öğretmeyi amaçlamıştır. Eser birinci sınıf öğrencileri için kaleme alınmış olmakla birlikte o dönemde okuma yazma bilmeyen geniş halk kitlelerine hitaben yazılmıştır (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 8).

Arap harfleriyle kaleme alınan *Okuu Cazuu Bil* (Okuma Yazma Öğren) adlı ders kitabında okuma yazma bilmenin önemi, Çarlık Rusya döneminde

Kırgızların genel sosyo-ekonomik durumu ve eğitimi, uyuz hastalığına yakalanmamak için yapılması gerekenler, böceklerin çevreye verdiği zararlar, 1916 yılında meydana gelen Ürkün ayaklanması, Kırgızistan'ın güncel yüzölçümü, nüfusu ve hayvancılık durumu, emek kavramı, mevsimler, kooperatif, Lenin'in emekçilere tavsiyeleri ve özdeyişleri, SSCB'de devlet yönetimi, Kırgız kadını, kadın hak ve hürriyeti, Lenin ve Komünist Partisi, Komsomol, Kızıl Asker, Piyoner, Kızıl Asker Eğitimi, resmî bayramlar, ölçü birimleri, 1926 yılı takvimi gibi başlıklar altında dönemin sosyal ve siyasi hayatıyla ilgili bilgiler verilmektedir.

Tınıstanov'un *Bizdin Til* (Bizim Dil) adlı üçüncü eseri 1927 yılında Taşkent'te Arap harfleriyle basılmıştır (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 56). İlkokul öğrencileri için hazırlanan eser, ağırlıklı olarak gramer ve dil hususiyetlerinin öğretimi üzerine kaleme alınmıştır. Kitapta mektup yazma kuralları, Ekim bayramı, çeşitli Kırgız destanlarından parçalar, Tınıstanov'un *Kasım Irlarının Cıynagı* (Kasım Şiirleri Külliyyatı) adlı şiir kitabından bazı şiirler ve askerlik ile ilgili çeşitli bilgiler yer almaktadır. Eserde *Canıl Mırza* ve *Semetey* destanlarından parçalar bazı gramer eklerinin öğretimi ve alıştırmalarının uygulanması için kullanılmıştır.

Cañı Ayl (Yeni Köy) adlı dördüncü eseri 1929 yılında Frunze'de basılmıştır. Arap alfabesinden Latin alfabesine geçtikten sonra Latin harfleriyle basılan ilk kitaplardan biridir. Eser birinci sınıf öğrencileri için okuma ve alfabe kitabı olarak hazırlanmıştır (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 114). Bu eserde yer alan metinlerin bir bölümü Tınıstanov'un 1924 yılında Arap harfleriyle yayınlanan *Okuu Kitebi*'nde Arap harfli olarak yer almıştır. Tınıstanov bazı metinleri kısmen değiştirmiştir. Bununla birlikte Tınıstanov ilk defa çağdaşlarının kaleme aldığı modern şiirleri bu eserinde kullanmıştır.

Til Sabagı (Dil Dersi) adlı beşinci eseri (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 205) 1932 yılında Taşkent'te ikinci sınıf öğrencileri için *2-Cıldıktar Üçün Kırgız Tilinin İş Kitebi* (2. Sınıflar İçin Kırgız Dili Evrak Kitabı) alt başlığıyla yayınlanmıştır. Eserde, alfabe, hece, ek, kök gibi konular başta olmak üzere ağırlıklı olarak Kırgız dili grameri öğretimi hedeflenmiştir.

Tınıstanov'un ders kitaplarında yer verdiği metinlerin bir kısmı Sovyet ideolojisi doğrultusunda kaleme alınırken, bir kısmı da Ceditçilik fikriyatı bünyesinde ele alınmıştır. Tınıstanov Sovyet öğretileri doğrultusunda

da metinler kaleme almasına rağmen onun Ceditçi fikirlere daha yakın olduğunu vurgulamak gerekir. Türkistan coğrafyasında özellikle 20. yüzyılın başlarında cereyan eden Ceditçilik fikir ve hareketlerinin Kasım Tınıstanov'da karşılık bulmasının sebebini bilim adamının okuduğu okullarda ve aldığı eğitimde aramak gerekir. Tınıstanov'un 1914'e kadar ilk eğitimini aldığı okullar Ceditçilik faaliyetleri kapsamında açılmış okullardır. 1914-1916 yılları arasında ise Rus Tuzem okulunda okumuş ve Rusça öğrenmiştir. 1924 yılında bitirdiği Kazak Eğitim Enstitüsünde Magcan Cumabayev başta olmak üzere önemli Alaş-Ordacı aydınlardan dersler almıştır. Tınıstanov 1924 yılına kadar Alaş-Ordacıların etkisi altında kaldığını bizzat dile getirmektedir (Tınıstanov, "Men Basgan Col" 1933).

Tınıstanov'un millî duruşu ve millî motifler barındıran şiirler ve piyesler kaleme alması, Alaş Orda bünyesinde faaliyetlerde bulunması Sovyet iktidarı tarafından sakıncalı bulunmuş ve Tınıstanov 1938 yılında kurşuna dizilmek suretiyle idam edilmiştir (Canıbekov 29). Kasım Tınıstanov'un eserlerinin yeni baskıları ancak SSCB dağıldıktan sonra yapılabilmektedir. Tınıstanov ile ilgili ilk ilmî konferans 17-18 Ekim 1991 yılında Bişkek şehrinde düzenlenmiştir. A. Bektenov ve A. Erkebayev'in 1991 yılında hazırladıkları *Kasım Tınıstanuulu* adlı eserde Tınıstanov'un ilmî ve edebî kişiliği, şiirleri, *Akademiya Keçeleri* (Akademi Geceleri) adlı tiyatro eseri, çevirileri ve çeşitli tarihlerde kaleme alıp bazı ders kitaplarında yer verdiği hikâyeleri yer almaktadır (Bektenov ve Erkebayev 192).

Kırgız yazı dilinin kurucuları arasında yer alan Tınıstanov Kırgız Türkçesinin edebî dil olmasında ve Latin alfabesine geçişinde önemli rol oynamıştır. 1926 yılında Bakü'de düzenlenen I. Türkoloji Kongresine *Canı Alfavitti Tüzüünün Negizgi Prensipteri* (Yeni Alfabe Oluşturmanın Temel Prensipleri) başlıklı bildiriyle katılmıştır. Bu bildiri, Kırgız dilbilimi bünyesinde yapılmış ilk ilmî çalışma olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda *Kırgız Adabiy Tilinin Canı Dolbooru* (Kırgız Edebi Dili İmla Projesi, 1934), *Kırgız Tilinin Morfologiyası* (Kırgız Dili Morfolojisi, 1934), *Kırgız Tilinin Sintaksisi* (Kırgız Dili Sentaksı, 1936) gibi ilmî eserler kaleme alarak Kırgız Türkçesinin gelişimine katkı sağlamıştır (Canıbekov 91).

Değerler Eğitimi ve Kasım Tınıstanov'un Eserlerinde Değerler

Terim olarak “değer” objeleri, insanları, fikirleri, durumları ve hareketleri iyi, kötü, arzu edilen, istenmeyen ve bunun gibi yargılarımızı oluşturan standartlarımızı ve prensiplerimizi ifade eder (Halstead ve Taylor 169). Bireyin hayatında hemen her şey bu değerlere göre algılanır ve yaşamın anlamı bu şekilde öğrenilir (Güven 163-164). Bireyler toplumsal kurallar, gelenekler ve görenekler yoluyla iyi ve kötüyü aynı zamanda doğru ve yanlış birbirinden ayırmayı ve kendi ahlâk ilkeleri doğrultusunda bir ölçü edinmeyi öğrenirler (Beill 14).

Ekşi'ye göre (79) değerler eğitiminin temel iki amacından birini temel değerleri benimsemiş bireylerin yetiştirilmesi teşkil eder. Maslow'a göre (Aktaran Akbaş 29) demokratik toplumlarda eğitim kurumları, sadece bilişsel amaçlara ulaşmak için değil, aynı zamanda insanı insan yapan bütün değerlerin öğrencilere verildiği bir yapı olma anlayışına sahip olmak için de çaba sarf etmelidir. Eğitim için değerlerden arınarak tümüyle teknolojik ihtiyaçları karşılamaya çalışmak ya da yalnızca geleneksel ve alışlagelmiş değerlere tutunmak değerler karmaşasına neden olacaktır. Eğitim en azından iyi bir insan, iyi bir yaşam ve iyi bir toplum oluşturma yolunda gösterilen kısmî bir çaba olarak görülmelidir.

Tüm kültür ve topluma anlam ve önem veren ölçütler (Tezcan 14) olarak nitelendirebileceğimiz değerler sosyal denetim mekanizmalarının ve toplumsal bütünlüğün en önemli parçalarından biridir. Değerler bir toplum, bir inanç, bir ideoloji içinde veya insanlar arasında kabul edilmiş, benimsenmiş ve yaşatılmakta olan toplumsal, insani, ideolojik veya ilahi kaynaklı her türlü duyuş, düşünüş, davranış, kural ya da kıymetlerdir (Çelikkaya 168).

Sovyetler Birliği'nde değerler eğitiminin ağırlıklı olarak ideolojik doğrultuda şekillendiğini bilhassa belirtmek gerekir. SSCB devleti demokratik bir yapıda kurulmadığından insanı insan yapan değerler öğrencilere aktarılmakla birlikte daha çok ideolojik değerler ön planda tutulmuş ve toplum *homo soveticus* (Sovyet insanı) insan modeli çerçevesinde şekillendirilmeye çalışılmıştır. Kasım Tınıstanov, kaleme aldığı metinleri tamamen bu model doğrultusunda şekillendirmemiş olsa da doğal olarak ve mecburen, devletin ideolojik buyrukları doğrultusunda metinler de kaleme almış ve *homo soveticus* insan modelinin oluşmasına katkıda bulunmak zorunda kalmıştır.

Değerler ve değerler eğitimi hassas bir konudur ve sınıflandırılması gerekir. Bu bağlamda değerler üzerinde yapılan birçok sınıflandırma olsa da bu sınıflandırmalar arasında en çok bilinen ve kabul edilenler Nelson, Spranger ve Schwartz'ın sınıflandırmalarıdır (Akbaş 19).

Tınıstanov'un metinleri Nelson'un değerler sınıflandırılması çalışmasına göre "Grup Değerleri" ve "Sosyal Değerler" başlığı altında sınıflandırılabilir.

Spranger'in (Yazıcı 502) değerler sınıflandırmasına göre Tınıstanov'un metinlerinde yer alan değerler "Bilimsel Değerler" ve "Sosyal Değerler" başlığı altında ele alınabilir.

Schwartz'ın değerler sistemine göre ise Kasım Tınıstanov'un metinlerini "Evrenselcilik" yani "Universalizm" (Yazıcı 503) başlığı altında irdelemek gerekir.

Değerler

Aile

Kasım Tınıstanov'un *Okuu Kitebi*'nin (Okuma Kitabı) ilk metni *Abıl* başlığını taşımaktadır (Tınıstanov, *Okuu Kitebi* 5). Tınıstanov, eserinin ilk metninde toplumsal bir değer olarak ailenin önemini vurgular. Abıl, Tınıstanov'un ders kitaplarında yer alan pedagojik ve didaktik metinlerin başkahramanıdır. Tınıstanov hemen ilk cümlesinde "Bu kitapta Abıl ile ilgili çok söz olacak." diyerek pedagojik metinlerinin kahramanını tanıtır. Metinde Abıl'ın ailesi hakkında bilgi verilir. Tınıstanov, bireyin yaşamında çok önemli bir yer tutan beslenme, bakım, sevgi ihtiyacı, duygusal ve psikolojik gelişim, eğitim, kültürel değerleri kazanma, sağlıklı zihinsel gelişimi sürdürme gibi temel ihtiyaçlarını karşıladığı birincil yer ve çevre (Aydın vd. 26) olan ailenin önemine değinerek bireyin ilk hayat deneyimini ve eğitimi ailede aldığını bilhassa vurgular. Tınıstanov'a göre aile bir değer ve eğitim merkezidir.

Eğitim

Abıldın Mektepke Barganı (Abıl'ın Okula Gidişi) başlıklı ikinci metinde (Tınıstanov, *Okuu Kitebi* 5) Abıl on yaşına kadar okulun kapısını bile görmemiş bir çocuktur. Aynı metin Tınıstanov'un 1932 yılında kaleme aldığı *Canı Ayıl* (Yeni Köy) adlı ders kitabında da yer alır, ancak o metinde Abıl'ın yedi yaşında okula başladığı belirtilir. Tınıstanov bu metinde okula erken gitmenin önemini vurgularken her bireyin okula gidebilmesi ve devletin yurttaşlarına bu imkânı sağlaması gerektiğini belirtir. Tınıstanov'a göre

eğitim sadece okuma-yazma öğrenmek değildir. Tınıstanov'a göre eğitim çok boyutlu ve değer odaklı olmalıdır. Toplumun medeniyet seviyesinin yükseltilebilmesi için okula büyük görevler düşmektedir. Tınıstanov'a göre aile de önemli bir eğitim yuvasıdır ve Kırgız kültürü aile aracılığıyla da gelecek nesillere aktarılmalıdır. Ancak profesyonel ve resmî eğitim Sovyet devlet okullarında yürütülmelidir. Tınıstanov Kırgız toplumunun Sovyet eğitim sistemi içerisinde öz kültürünü benimsemiş millî şuura sahip bireyler ve iyi bir Sovyet yurttaşı olarak yetişmelerini hedeflemiştir.

Temizlik ve Kişisel Hijyen

Eserdeki üçüncü ve dördüncü metinler uyuz hastalığı ile alakalıdır. *Kantip Kotur Boluştu* (Nasıl Uyuza Yakalandılar) adlı metinde (Tınıstanov, *Okuu Kitebi* 8) Abıl'ın hava soğuk olduğu için uzun bir süre kişisel hijyenine dikkat etmediği, sonrasında da kaşınmaya başlayıp uyuz hastalığına yakalandığı anlatılır. Uyuz hastalığı hakkında bilgisi ve bu hususta bir bilinci olmayan hane halkı da bu hastalığa yakalanır. Sonraki metinde öğretmen Abıl'ın uyuz hastalığını fark eder ve hemen öğrencileri bilinçlendirir. Uyuz hastalığına yakalanan öğrencileri karantinaya aldırır ve hasta öğrencileri doktora gönderir. Doktor Abıl ile kardeşini tedaviye başlar. Öğrenciler iyileşene kadar okula gelmezler. Bundan sonra Abıl ve ailesi bu hastalığa çok dikkat ederler. Bu metin yazarın daha sonraki ders kitaplarında da kullanılmıştır. Tınıstanov metinde bir değer olarak kişisel temizliğin ve sağlıklı olmaya önem vermenin gerekliliğine dikkat çeker. Öğrencilerin kişisel temizliğine dikkat etmesi gerektiğini belirtir.

Kelte (Tifo) adlı metinde (Tınıstanov, *Okuu Kitebi* 9) tifo hastalığının en tehlikeli hastalıklardan biri olduğuna dikkat çekilir. Genellikle tifoyu bit bulaştırdığından kişisel temizliğe çok önem verilmesi gerektiği üzerinde durulur. Tınıstanov, tifo hastalığına karşı çok dikkatli olunması ve hasta olanlara yaklaşılmaması gerektiğini dile getirir. Tınıstanov, öğrencilerin kişisel temizlik konusunda bilinçlendirilmesini amaçlar. Tınıstanov'a göre sağlıklı toplum ancak sağlıklı ve kişisel temizliğine özen gösteren bireylerle kurulur.

Tertip ve Düzen, Sorumluluk, Liderlik

Mektepte Baldar Tártibi (Okulda Öğrencilerin Düzeni) başlıklı metinde (Tınıstanov, *Okuu Kitebi* 9) eğitim hayatı ile ilgili bilgiler verilir. Okulda tertip olmadığından öğrenciler birbirleriyle kavga etmektedir. Sonra çocuklar düzeni

kendilerinin sağlaması gerektiğine kanaat getirip Abıl'ı başkan olarak seçerler. Böylelikle okuldaki düzeni öğrenciler kendi iradeleriyle sağlar. Tınıstanov okulda öğrencilerin birbirleriyle uyumlu olmaları gerektiğine vurgu yapar. Metinde öğrencilere tertipli ve düzenli olma değeri kazandırılmaya çalışılır, öğrencilerin sorumluluk alma düzeylerinin artmasına katkı sağlanır. Abıl karakteri üzerinden öğrencilere liderlik ruhu kazandırılır.

Hırsızlık Kötü Bir Davranıştır

Uuru (Hırsız) adlı metinde (Tınıstanov, *Okuu Kitebi* 10) okulda meydana gelen bir hırsızlık olayı sonrası öğrencilerin komisyon kurarak hırsızlığı tespit etmesi anlatılır. Hırsızlık yapan Cangıbay pişman olur, bir daha hırsızlık yapmayacağına dair söz verir. Okulda bu olaydan sonra bir daha hırsızlık yaşanmaz. Metinde öğrencilere hırsızlığın kötü bir davranış olduğu fikri aşılanır. Tınıstanov öğrencilerin doğru ve yanlış arasında ahlaki bir değerlendirme yapma becerisi kazanmalarını amaçlar.

Yardımseverlik

Cetim (Yetim) (Tınıstanov, *Okuu Kitebi* 11) adlı metinde Abıl okulun bir köşesinde soğuktan titreyen yetim bir çocuğa sahip çıkar. Abıl çocuğa acır, gözlerinden yaşlar damlar. Onu kendi evine götürüp temizler, giydirir ve yemek yedirir. Hatta çocuğun kendi okuduğu okula alınmasını sağlar. Metnin son paragrafında Tınıstanov gençlere seslenir ve hayatta yetimlerin çok sıkıntı çektiğini, onların eğitim alma imkânına sahip olmadıklarını, yetimlere her zaman yardım edilmesi gerektiğini dile getirir. Abıl'ı örnek göstererek zavallı yetim çocukların eğitim almasına katkı sağlanması gerektiğini ifade eden Tınıstanov metinde öğrencilere yardımseverlik değerini aşılamak istemektedir.

Kölelik Kötüdür

Kiçinekey Akılman (Akıllı Ufaklık) adlı metinde (Tınıstanov, *Okuu Kitebi* 12) Abıl ablası Sayra'nın para karşılığı evlendirilmesine karşı çıkar ve babasını ikna eder. Böylece Abıl ablasını istemediği bir hayattan kurtarır. Metin, bir atasözü ile sona erer: *Asıl taştan çıgat, akıl caştan çıgat*. (Mücevher taştan çıkar, akıl gençten çıkar.) Metinde verilmek istenen değer genç kızların para karşılığı evlendirilmesinin doğru bir davranış veya gelenek olmadığıdır. Bu değer aynı zamanda toplumsal uyumu ve huzuru destekler.

Bilimin Önemi ve Gerekliliği

Bilim Tügönbös Baylık (Bilim Tükenmez Zenginlik) adlı metinde (Tınıstanov, *Okuu Kitebi* 21) Tınıstanov gençleri eğitim almaya, ilme ve bilgiye çağırmaktadır. Metinde, baba kendi mirasını en sevdiği oğluna bırakmıştır. Mirastan pay alamayan diğer çocuk için annesi üzüldür. O sırada yoldan geçen biri kadına oğlunu okula göndermesini tavsiye eder. Bunun üzerine çocuk okula gidip yıllarca okur ve sonunda önemli bir bilim ve sanat adamı olur ve zenginleşir. Bu sırada mirasyedi oğul ise babasının mirasını tüketmiştir. Sonunda beş parasız ortada kalır. Tınıstanov bu metni atasözleriyle bitirir: *Enege balanın alalığı çok*. (Anne evlatlarını ayırmaz) ve “*Bilim tügönbös baylık* (Bilim bitmez zenginliktir). Tınıstanov metinde bir değer olarak bilimin önemine ve gerekliliğine vurgu yapar.

Ay Tutulganda (Ay Tutulması) adlı metin (Tınıstanov, *Okuu Kitebi* 92) “Palan künü, palan saatta ay tutulur.” (Falan gün, falan saatte ay tutulacak) cümlesiyle başlar. Buna göre öğretmen ayın tutulacağı anı dakikası dakikasına bildirmektedir. Bu öğretmen köyde dine karşı olan biri olarak bilinir, köylüler öğretmenin verdiği bilgiler doğru çıkmazsa onu cezalandırmaya karar verirler. Birden gök kararır ve ay tutulması öğretmenin söylediği dakikada gerçekleşir. Sonrasında da öğretmen günün ne zaman açacağını söyler ve bu da gerçekleşir. Eski adetlere ve mollaların sözlerine göre ay tutulması kötüye işaretir ve bu sebeple kurban kesilmesi gerekmektedir. Halk bir köy meydanında bir çırpıda kurbanlar keser, mollalar halka abdest aldırıp namaz kıldırır. Öğretmen alana gelir ve ay tutulmasının sebeplerini anlatır. Halk bunu öğrenince geçmişte boş yere kurban kestikleri için üzüldür. Mollaların halktan deri toplayabilmek için kurban kestirdiklerini anlarlar. Tınıstanov bu metinde din adamlarını kıyasıya eleştirir. Metinde bilimin ve teknolojinin önemine vurgu yapılır. Doğa olayları geleneksel yöntemlerle değil, bilimsel tespitlerle izah edilmelidir. Tınıstanov öğrencilerin gelenekçi sözlere değil, bilime güvenmeleri gerektiğini vurgular.

Tabiatı Koruma ve Mücadele

Kış Keldi (Kış Geldi) adlı metinde (Tınıstanov, *Okuu Kitebi* 59) kış mevsimi anlatılmaktadır. Kış mevsiminin zorlukları, yaşlı insanların karlı buzlu yollarda yürümekte zorlanmaları, doğadaki aç kurtların ulumaları, tabiatın bembeyaz kar ve soğuğa teslim olması anlatılır. Kış mevsimi elbette

öğrencileri de zorlamaktadır. Ancak mektepler iyi ısıtıldığından öğrenciler şikâyetçi değildir. Metinde Tınıstanov okul ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılandığı mesajı verirken aynı zamanda öğrencilere doğal güçlükler karşısında mücadele etme değeri kazandırmaya çalışmaktadır.

Sabır ve Sebat

Kıştın Akırkı Ömürü (Kışın Son Vakti) adlı metinde (Tınıstanov, *Okuu Kitebi* 70) kış mevsiminin son günlerinde meydana gelen tabiat olayları edebî sayılabilecek tarzda anlatılmaktadır. Kış son gücüyle palazlanır, sarı kar yağdırır, çok soğuk olur. Otu fazla olmayan hayvan besleyicilerinin bazı hayvanları ölür. Güneş yoğun kar kütlelerini ve hatta sarı karı da eritir. Güneşin sıcak nurları gün be gün doğayı ısıtmaya başlar. Sarı kardan fayda görmeyen kış son çare olarak fırtınayı görevlendirir; toprak donar, hayvanlar zorlanır. Fakat hava fırtınayı tutmaz, dağ başındaki bulutları çabucak kovalar. Kış nihayet güneşe üstün gelemeyeceğini anlar ve hıçkırarak ağlar. Kışın gözyaşı sel olup akar, her yeri su basar. “İşte bahar geldi.” diyerek göçmen kuşlar uçuşurlar. Kış öleceğini iyice anlar. Bahar mevsimine görünmeden bir çukura kapanır. Parlayan bahar yeryüzüne hükmedecektir artık. Metinde Tınıstanov kış mevsimini tasvir edip özelliklerini öğrencilere edebî bir dille aktarırken aynı zamanda birtakım zorluklar karşısında öğrencilerin sabrettiklerinde daha güzel günlere erişebilecekleri mesajı verir. Metinde bir değer olarak sabır öğrencilere kazandırılmaya çalışılır.

Cazdın Kelişi (Baharın Gelişi) adlı metinde (Tınıstanov, *Okuu Kitebi* 71) öfkeli kış artık uzaklaşmıştır. Metinde bahar mevsimi tasvir edilir, aynı zamanda sabrın sonunun selamet olduğu fikri işlenir. Metinde öğrencilere sabır ve sebat değerleri kazandırılmaya çalışılır.

Emek

Caz Emgek Maalı (Bahar Emek Zamanı) adlı metinde (Tınıstanov, *Okuu Kitebi* 72) çiftçilerin ve hayvancılık yapanların bahar mevsiminde başlayan iş yoğunluğu anlatılmaktadır. Doğada yapılmayı bekleyen o kadar iş vardır ki tüm canlılar hareket halindedir. İşler bu denli çok olduğundan bahar mevsimi tam bir emek zamanıdır. Metinde emek değerinin önemine vurgu yapılarak öğrencilere emek değeri kazandırılır.

Cazdın Künü Tiriçilik (Bahar Hareket Zamanı) adlı metinde (Tınıstanov, *Okuu Kitebi* 74) yaz mevsiminde hayvanların durumuyla ilgili bilgiler verir.

Metinde emek değerinin önemine vurgu yapılırken dönemin hayvancılık faaliyetleri de öğrencilere öğretilir.

İyi Davranış ve Çalışkanlık

Emne Sebsen, Oşonu Orosun (Ne Ekersen Onu Biçersin) adlı metinde (Tınıstanov, *Okuu Kitebi* 87) zaman bahardır, çiftçilerin işleri artmıştır. Ekinin nasıl ekileceğini bilen ziraat mühendisleri çiftçileri bir yere toplayıp toplantı yaparlar. Ekin ekip biçme yöntemleri hakkında bilgi verirler. Çiftçilerin çoğu mühendislerin anlattığı gibi ekim biçim yaparlar. Canıbay ise mühendislerin sözüne kulak asmaz, kendi bildiğini okur. Güz gelir ekin biçimi yapılır; mühendislerin sözünü dinleyen çiftçilerin ekinleri iyi yetişmiştir. Canıbay tembellik yaptığı ve mühendisleri dinlemediği için mahsulü çok kötü olmuştur. Canıbay böyle bir hata yaptığı için çok üzgün ve pişmandır. Morali bozuk halde tarlasındaki ekinleri biçen Canıbay'a diğer çiftçiler gelip "Ne ekersen onu biçersin." derler. Metindeki bu atasözüyle Tınıstanov öğrencilere bireylerin yaptığı davranışların gelecekte kendisine olumlu veya olumsuz döneceğini ifade eder. İyi davranışlar iyi, kötü davranışlar kötü sonuçlar doğurur.

Kalaa Mektebine (Şehir Okuluna) adlı metinde (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 258) şehir ele alınır. Yaz tatillerinde şehirlerden en çok bahseden kişiler kızıl askerler ve tatile gelen işçilerdir. Şehirlerdeki fabrikalarda çeşitli makineler vardır. Köydekiler de şehre gidip o büyük fabrikalarda çalışmak istemektedir. Bir gün Birdik kolhozuna şehirdeki fabrikadan iki kişi gelip okulda iyi okuyan iki öğrenciyi seçip götürürler. Mektepler fabrikalara teknik eleman yetiştirmektedir, iki iyi öğrenci Abıl ve Salıy şehre götürülür. Diğer öğrenciler de tıpkı Abıl ve Salıy gibi fabrikada çalışmak istemektedir. Metinde çalışkanlık değeri yüceltilir ve çalışarak başarıya ulaşılabileceği anlatılır.

Dürüstlük

Kalpıcı (Yalancı) başlıklı metinde (Tınıstanov, *Okuu Kitebi* 110) Abıl okulda örnek bir öğrencidir. Okulda Capay adlı çocuk sık sık koyunlara kurtların saldırdığını söyleyerek arkadaşlarına yalan söyler. Bir gün gerçekten kurtlar koyun sürüsüne saldırır. Capay arkadaşlarından yardım ister ama kimse yardıma gitmez. Metin *Bir colu kalpın bilinse, sözgö algısız bolorsun* (Bir kez yalanın anlaşılırsa, sana kimse bir daha güvenmez) atasözüyle bitirilir. Metinde yalan söylemenin kötü bir davranış olduğu vurgulanır. Öğrencilere

dürüstlük değeri kazandırılır. Bununla birlikte söylenilen yalanlardan veya yapılan hatalardan sonra bireylerin özür dilemesi gerektiği ifade edilir. Metinde dürüstlük değeriyle birlikte ahlaki bir değer olarak özür dileme ve özür etiği öğretilir.

Kitap Okuma Sevgisi ve Okuma Yazma Becerisi

Közdüü Sokurlar (Gözü Olan Körler) adlı metinde (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 26) Tölögön önceleri okuma yazma bilmeyen biridir. Sovyetler Birliği kurulduktan sonra okuma yazma bilmeyen kalmayacak sloganıyla birçok yerde okullar açılır. Tölögön de bu okula yazılıp okuma yazma öğrenir. Bir gün arkadaşları Tölögön'den yardım isterler. Tölögön arkadaşlarına birçok konuda dilekçe yazmalarına yardımcı olur. Tölögön arkadaşlarını okuma yazma öğrenmeye çağırır, “Eğer okuma yazma öğrenmezseniz gözleri olan körlere dönersiniz.” der. Metinde Lenin'in “Oku, oku gene oku.” sözleri yer alır. Tınıstanov da Lenin'in bu çağırısına herkesin uyması gerektiğini dile getirir. Metinde bir değer olarak okuma yazma öğrenme ve kitap okuma sevgisi vurgulanır.

Sabat Açkanda (Okuma Yazma Öğrenince) başlıklı metinde (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 126) kahraman Koyçuman eşi Ayşa'ya “Haydi okula gidip okuma yazma öğrenelim” der. Koyçuman ile Ayşa Abıl'ın anne ve babasıdır. Ayşa artık yaşlandıklarını, okumayı öğrenmeye gerek kalmadığını söylese de Koyçuman öğrenmenin yaşı olmaz diyerek onu okula götürür. Okulda birçok yetişkin okuma yazma öğrenmektedir. Metinde bir değer olarak okuma yazma öğrenmenin ve okuma sevgisinin önemine vurgu yapılır.

Sabatsızdık (Cahillik) adlı metinde (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 125) kooperatif başlıklı metindeki konular devam ettirilir. Devlet köye bir uzman gönderip kooperatif kurulması için yol gösterir. Koyçuman başkan seçilir. Yönetim kurulu oluşturulur. Fakat kimse ne yapması gerektiğini bilmemektedir. Gelen uzmanın söyledikleri de akıllarından uçup gitmiştir. Kooperatif üyeleri içinde okuma yazma bilenler yoktur. Mamırbay okuma yazma bildiği için temsilci olarak seçilir. Kendisi geçmişte malı mülkü elinden alınan varlıklı insanların akrabası olsa da bunu kimseye söylememektedir. Kooperatif yönetimi tüm işleri Mamırbay'ın yapması için karar alır. Tınıstanov bu metinde okuma yazmanın önemine vurgu yapar. Okuma yazma bilmek ve eğitim almak bir değer olarak ele alınır.

Devlet Politikaları

Öktöbür Mayramına Dayardık (Ekim Bayramına Hazırlık) başlıklı metinde (Tınistanov, *Algaçkı Emgekter* 141) mekteplerde Sovyet bayramlarını kutlamak için yapılan hazırlık süreci anlatılmaktadır. Ekim Bayramında sadece okullar değil, kooperatifler, muhtarlıklar, Komünist ve Komsomol birlikleri, Caş Leninçiler gibi kuruluşlar hep birlikte bu bayrama hazırlanırlar. Bu metinde devletin kuruluş felsefesi ve uyguladığı politikalar bir değer olarak sunulur.

Devlete Bağlılık ve Vatan Sevgisi

Mayram Künü (Bayram Günü) adlı metinde (Tınistanov, *Algaçkı Emgekter* 143) 7 Kasım devrim gününün büyük bir coşkuyla kutlandığı anlatılır. Bu metinde geçmiş kötülenerek mevcut rejimin iyiliği ve güzelliği bir değer olarak kazandırılmaya çalışılır. Devlete bağlılık duygusunun pekiştirilmesi amaçlanır.

Uyalamın (Utaniyorum) başlıklı metinde (Tınistanov, *Algaçkı Emgekter* 262) Aytçı, Çümön, Abdılta ve Osmon adlı arkadaşlar kolhozlar hakkında konuşurlar. Sovyetler Birliğinin kurulma aşamasında halkta bir panik oluşur, devlet halkın elinden hayvanlarını almaktadır. Bunun üzerine Osmon kendisine hayvanlarını saklamasını öneren insanların aslında onun iyiliğini düşünen insanlar değil, tam tersine devlet düşmanı olduklarını sonradan anladığını hayıflanarak anlatır. Diğer arkadaşları da devletin bırak hayvanları ellerinden almayı tam tersine gerek tarım ve gerekse hayvancılık işlerinde halka ne isterlerse verdiğini söyler. Osmon emekçi halkın maalesef bazı halk düşmanlarının sözlerine inandığını söyler. Hepsi ortak bir kararla hâlâ kolhoz işlerine olumsuz bakan, devleti yanlış anlayan, zenginlerin sözlerine inananları kolhozlara çekerek onlara gerçekleri göstermek için harekete geçme kararı alırlar. Metinde Sovyetlerin en önemli yapı taşlarından biri olan kolhoz sistemini destekleme, devlete bağlılık ve vatan sevgisi değerleri kazandırılır.

Tedbirli Olma, Öngörülülük

Ak Töş (Ak Döş) adlı metinde (Tınistanov, *Algaçkı Emgekter* 156) başıboş bir köpeğin başına gelenler anlatılır. Ak Töş sıradan bir köpektir, başıboş dolaşmaktadır. Kış gelir ve köpek gidecek yer, yiyecek yemek bulamaz. Arkadaşları da o tembel olduğu için yardım etmek istemezler. Köpek kendi

kendine söz verir, havalar ısındığında gelecek kış için hazırlık yapacaktır. Yaz gelir, ancak köpek başıboş dolaşmaya devam eder. Kış için herhangi bir hazırlık yapmaz, yaz vakti karnı tok sırtı pektir. Kış tekrar gelir, köpek hiçbir hazırlığı olmadığı için gene pişmanlık duyar, aklı başına gelir, ancak iş işten geçer. Fakat bir gün soğuktan donarak ölür. Metin “Kıştan sağ salim çıkmak istiyorsan hazırlığına yazın başla.” sözüyle biter. Metinde öğrencilere tedbirli olma ve öngörülülük değerleri ibretlik bu hikâye ile kazandırılmaya çalışılır.

Lenin Sevgisi

Aza Künnü (Yas Günü) adlı metin (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 162) Vladimir İlyiç Lenin’in ölüm yıl dönümüyle ilgilidir. O gün evlere kara bayrak asılır, herkes üzgündür; insanlar hüznünlü bir şekilde meydanlara akarlar. Sanatçılar üzüntülerini ifade eden sözler söylerler. Tüm halk Lenin’in vasiyetine sahip çıkmaktadır. Lenin’in yolundan sapmayacaklardır. Meydanlarda toplanan insanlar “Yaşasın Lenin’in yolu.” sloganı atarak dağılırlar. Bu metinde devletin kurucusu olarak öğrencilere Lenin’i sevdirmek ve benimsetmek bununla birlikte vatan sevgisi değerleri kazandırılmak istenmektedir. Öğrencilere vatan sevgisi değeri tarihi bir kişilik olarak Lenin üzerinden verilir.

Coldoş Lenin ve Komünist Partiyası (Yoldaş Lenin ve Komünist Parti) adlı metinde (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 45) Lenin hakkında biyografik bilgiler verilir. Eserde Komsomol, Piyoner, Kızıl Asker ve eğitimi gibi kavramlar açıklanır. Bununla birlikte Lenin’in özdeyişlerine yer verilir. Tınıstanov’un bu metinleri farklı kitaplarında da yer almaktadır. Bu metinde Sovyetler Birliği devletine özgü siyasi unsurlar bir değer olarak sunulur.

Geçmiş/Kültürü Unutmama

Tirmooç (Tırmık) adlı metinde (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 188) çocuğunu uzak şehre okumaya gönderen bir çiftçi ve oğlu anlatılmaktadır. Oğul bir yıl boyunca evine dönememiştir. Bir gün evine gelir, ancak çok değiştiği için evdekiler onu tanımakta zorlanırlar. Sürekli kitap okumaktadır ve bilginler gibi konuşmaktadır. Ev işlerinde çalışmayı hiç istemez. Hatta ahaliden tiksindir; üstelik babasının öğrettiği avludaki tüm alet edevatın adını da unutmuştur. Bir gün babası oğlunu yanına alıp ot toplamaya götürür. Çocuk avludaki tırmığı görüp bunun adının ne olduğunu babasına sorar. Bu esnada çocuk tırmığa yanlışlıkla basınca tırmığın sapı çocuğun alnına

sert bir şekilde iner ve “Aa, tırmık.” diye haykırır. Babası “Sana tam da bu lazımdı, bu gidişle benim adımları da unutursun sen!” der. Tınistanov eğitim almanın önemine vurgu yaparken öğrencilerin ailelerini, gelmiş oldukları yeri unutmamaları gerektiği fikrini aşılamak istemektedir.

Yardımlaşma

Algoo (İmece) adlı metinde (Tınistanov, *Algaçkı Emgekter* 188) çiftçilerin ot kesme/toplama işleri anlatılır. Ot zamanında kesilip toplanmazsa özelliğini yitirebilir. Bunu iyi bilen tüm çiftçiler hummalı bir şekilde çalışırlar. Koyçuman ve eşi Ayşa ot toplama işini çabucak bitirir. Köydeki çiftçilerin en zayıfı olan Adıl ise işlerini bitiremez. Koyçuman ve Ayşa ona yardım ederler. Adıl ve eşi de Koyçuman’a arpa hasadı işinde yardım ederler. Tüm köylü birbirine yardım eder. Tınistanov metinde yardımlaşmanın, imece usulü çalışmanın önemine vurgu yapar. Öğrencilere yardımseverlik değeri kazandırılır.

Kooperatif

Keperetif (Kooperatif) başlığı taşıyan metinde (Tınistanov, *Algaçkı Emgekter* 124) köyde kooperatifin nasıl kurulduğu anlatılır. Simsarlar fiyatları yükselttiği için halk alışverişlerde zorlanmaktadır. Köydeki öğretmenin önyak olmasıyla kooperatif kurulur, çünkü öğretmen “Devletten isterseniz, sizi uzman gönderip yol gösterir.” diyerek halka akıl verir. Böylece köydeki fakirler, orta halli çiftçiler, hayvan besleyiciler kooperatife üye olurlar. Metinde bir değer olarak kooperatif sistemi ve kavramı öğrencilere ve halka sunulur.

Sovyet Rejiminin Verdiği Haklar

Öktöbür Özgörüü (Ekim Değişimi) adlı metinde (Tınistanov, *Algaçkı Emgekter* 240) Ekim devrimi hakkında bilgiler verilir. Sovyetler kurulmadan önce hayatın zor olduğu dile getirilir. Çar’ın emekçilerin sırtından hazinesini doldurduğu ifade edilir. Bu metinde Sovyet rejiminin insanlara verdiği haklar bir değer olarak sunulur.

Kadın Hak ve Hürriyeti

Ayaldar Teëndigi (Kadın Hak ve Hürriyeti) adlı metin (Tınistanov, *Algaçkı Emgekter* 44) kadın-erkek eşitliğini ve kadın hak ve hürriyetini konu edinir. Kadınların erkeklerle aynı haklara sahip olması gerektiği ifade edilir.

Sovyetler Birliğinin kurulmasıyla kadınlar seçme ve seçilme hakkına da sahip olmuşlardır. Metinde kadın hak ve hürriyeti bir değer olarak sunulur. Kadınların Sovyetler Birliği devleti kurulunca birçok hak ve hürriyete sahip olduğu söylenir.

Kırgız Ayalı cana Kalın Mal (Kırgız Kadını ve Başlık Parası Olarak Mal) adlı metinde (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 43) Kırgız kadını anlatılır. Tınıstanov metinde Kırgız kadınının çalışkan olduğunu, özellikle tarım ve hayvancılık işlerinde kadınların erkeklerden on kat daha fazla çalıştıklarını; *boz üy* (keçeden yapılan çadır ev) kurumunda, keçe, kilim, minder yapımında kadınların çok çalıştıklarını dile getirir. Ancak buna rağmen hukuki açıdan kadınlar erkeklerin sahip olduğu haklara sahip değildir. Sovyetler Birliği kurulduktan sonra ise başlık parası geleneği ve çok eşlilik gibi feodal unsurların ortadan kaldırıldığını dile getirir. Kadınlara verilen haklar bir değer olarak sunulur.

8 Mart adlı metinde (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 273) 8 Mart Dünya Kadınlar Günü anlatılır. Metne göre ülkeyi zenginlerin yönettiği yıllarda kadınlar çok ezilmiştir. Günümüzde de zenginlerin yönetici olduğu ülkelerde kadınlar hâlâ birçok sıkıntı çekmektedir. Zenginlerin ülkelerinde kadınlar ağır hayat şartları altında yaşamaktadır ve mal gibi alınıp satılmaktadır. Kadınlar toplumsal işlere ve devlet işlerine katılamazlar. Ancak Sovyet idaresi kurulunca kadınlar hak ettikleri haklara sahip olurlar. Sovyet devleti sayesinde kadınlar toplumsal işlere de devlet işlerine de katılma hakkı kazanmışlardır. Sovyetler Birliğinde kimse kadınların hakkını yiyemez. 8 Mart ise tüm dünyadaki emekçi kadınların günüdür. Bu özel günün amacı kadınların hürriyeti için mücadele etmektir. Geçmişte kızlar başlık parası karşılığında satılırken mevcut rejim kadınlara birçok hak vermiştir. Rejimin kadınlara yönelik özgürlükçü uygulamaları bir değer olarak sunulur.

İşçi-Köylü Dayanışması

Kalaa menen Talaa (Kent ile Köy) adlı metinde (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 131) Koyçuman'a bir gün şehirden mektup gelir. Koyçuman, artık okuma yazma bildiği için mektubu okur. Abıl ile annesi Ayşa onu dinlerler. Mektup yazan Koyçuman'ın arkadaşıdır, şehirde yaşamakta ve fabrikada çalışmaktadır. Fabrika çiftçiler için gerekli alet edevatı üretmektedir. Arkadaşın mektuptaki şu cümlesi dikkat çeker: “Şehirdeki işçi ile köydeki

çiftçinin güçlü ilişkisi yoldaki iktidarı savurmaz.” (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 132) Metinde Sovyet Devletine ve Sosyalizme has bir değer olarak işçi-köylü ittifakı ve dayanışması ele alınır.

Kasım Tınıstanov'un metinlerinde yer alan değerlerin daha sistematik olarak tespit edilebilmesi ve anlaşılabilmesi için tablo hâlinde gösterilmesi uygun olacaktır.

Tablo 1

Kasım Tınıstanov'un Değerler Tablosu

Değerler	Metin	Kaynak
Aile	Abıl	(Tınıstanov, <i>Okuu Kitebi</i> 5)
Eğitim	Abıldın Mektepke Barganı	(Tınıstanov, <i>Okuu Kitebi</i> 5)
Temizlik, kişisel hijyenin önemi	Kantip Kotur Boluştu, Kelte	(Tınıstanov, <i>Okuu Kitebi</i> 8), (Tınıstanov, <i>Okuu Kitebi</i> 9)
Tertip ve düzen, sorumluluk, liderlik	Mektepte Baldar Tartibi	(Tınıstanov, <i>Okuu Kitebi</i> 9)
Hırsızlığın kötü bir davranış olduğu	Uuru	(Tınıstanov, <i>Okuu Kitebi</i> 10)
Yardımsverlik, merhamet	Cetim	(Tınıstanov, <i>Okuu Kitebi</i> 11)
Kölelik kötüdür, insanların para karşılığında satılmasının kötü bir davranış olduğu	Kiçinekey Akılman	(Tınıstanov, <i>Okuu Kitebi</i> 12)
Bilimin önemi ve gerekliliği	Bilim Tügönbös Baylık, Ay Tutulganda	(Tınıstanov, <i>Okuu Kitebi</i> 21), (Tınıstanov, <i>Okuu Kitebi</i> 92)
Tabiatı koruma, çevreye saygı, mücadele	Kış Keldi	(Tınıstanov, <i>Okuu Kitebi</i> 59)
Sabır	Kıştın Akırkı Ömürü	(Tınıstanov, <i>Okuu Kitebi</i> 70)
Sabır ve sebat	Cazdın Kelişi	(Tınıstanov, <i>Okuu Kitebi</i> 71)
Emek	Caz Emgek Maalı, Cazdın Künü Tiriçilik	(Tınıstanov, <i>Okuu Kitebi</i> 72), (Tınıstanov, <i>Okuu Kitebi</i> 74)
İyi davranış, çalışkanlık, üretim	Emine Sebsen, Oşonu Orosun, Kalaa Mektebine	(Tınıstanov, <i>Okuu Kitebi</i> 87), (Tınıstanov, <i>Algaçkı Emgekter</i> 258)
Dürüstlük, yalan söylememek, özür dileme etiği	Kalpıcı	(Tınıstanov, <i>Okuu Kitebi</i> 110)

Okuma yazma öğrenme, kitap okuma sevgisi	Közdüü Sokurlar, Sabat Açkanda, Sabatsızdık	(Tınıstanov, <i>Algaçkı Emgekter</i> 26), (Tınıstanov, <i>Algaçkı Emgekter</i> 126), (Tınıstanov, <i>Algaçkı Emgekter</i> 125)
Devlet politikaları	Öktöbür Mayramına Dayardık	(Tınıstanov, <i>Algaçkı Emgekter</i> 141)
Devlete bağlılık, vatan sevgisi	Mayram Künü, Uyalamın	(Tınıstanov, <i>Algaçkı Emgekter</i> 143), (Tınıstanov, <i>Algaçkı Emgekter</i> 262)
Tedbirli olma, öngörülülük	Ak Töş	(Tınıstanov, <i>Algaçkı Emgekter</i> 156)
Lenin sevgisi	Aza Künü, Colds Lenin ve Komünist Partiyası	(Tınıstanov, <i>Algaçkı Emgekter</i> 162), (Tınıstanov, <i>Algaçkı Emgekter</i> 45)
Geçmişi/kültürü unutmama	Tırmooç	(Tınıstanov, <i>Algaçkı Emgekter</i> 188)
Yardımlaşma, imece	Algoo	(Tınıstanov, <i>Algaçkı Emgekter</i> 188)
Kooperatif	Keperetif	(Tınıstanov, <i>Algaçkı Emgekter</i> 124)
Sovyet rejiminin halka verdiği haklar	Öktöbür Özgörüşü	(Tınıstanov, <i>Algaçkı Emgekter</i> 240)
Kadın hak ve hürriyeti	8 Mart, Ayaldar Teñdigi, Kırgız Ayalı cana Kalın Mal	(Tınıstanov, <i>Algaçkı Emgekter</i> 273), (Tınıstanov, <i>Algaçkı Emgekter</i> 44), (Tınıstanov, <i>Algaçkı Emgekter</i> 43)
İşçi-köylü ittifakı/ dayanışması	Kalaa menen Talaa	(Tınıstanov, <i>Algaçkı Emgekter</i> 132)

Tınıstanov'un Pedagojik/Didaktik Metinlerine Analitik Bir Bakış

Kasım Tınıstanov'un eserlerinde sözü edilen değerlerle birlikte eğitim sürecine katkı sunmak, öğrencileri ve halkı bilinçlendirmek amacıyla kaleme alınmış pedagojik/didaktik olarak nitelendirilebilecek metinler yer almaktadır. Bu metinlerde bir değerın kazandırılmasından ziyade gerek öğrencilere ve gerekse geniş halk kitlelerine tabiat, hastalıklar, yakın tarih, eğitim, SSCB'de devletin işleyiş mekanizması, Çarlık Rusya dönemindeki halkın hayatı, ekin ekimi ve hasadı, haşerat, Ürkün ayaklanması, coğrafi

bilgiler, mektup yazma, avcılık, kolhoz ve hayvancılık gibi konu ve başlıklarda öğretici bilgiler verilmek amaçlanmaktadır.

Cılan Cumurtkası (Yılan Yumurtası) (Tınıstanov, *Okuu Kitebi* 76) adlı metinde doğada yumurta arayan bir grup insan yanlışlıkla yılan yumurtası bulur, bu sırada yılan bir çocuğun elini sokar. İnsanlar bundan ders alırlar ve doğada yumurta aramayı bırakırlar. Bu sebeple doğada ne olduğu belirsiz yumurtalar peşine düşmenin sakıncalı olduğuna işaret edilir.

Cayloogo Köçüü (Yaylaya Göç) (Tınıstanov, *Okuu Kitebi* 78) adlı metinde konargöçer hayatın ayrılmaz parçası olan yaylalara göç ediş süreci tüm ayrıntılarıyla anlatılır. Bu anlatım daha çok çocukların gözünden yapılır. Yaylaya göç sırasında çocuklar yorulsa da çok mutludurlar.

Badışa Zamanında Kırgız Eli (Çarlık Döneminde Kırgız Halkı) adlı metinde (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 27) Çarlık Rusya döneminde Kırgızların sosyo-kültürel ve ekonomik hayatı ile ilgili kısa bilgiler bulunur.

Badışa Zamanında Agartuu İşteri (Çarlık Döneminde Eğitim İşleri) adlı metinde Çarlık Rusya'nın eğitim politikasıyla ilgili bilgiler bulunur. Çarlık Rusya döneminde halkın cahil bırakıldığı ve bu durumdan Çarlık Rusya yönetiminin sorumlu olduğu ifade edilir.

Emne Üçün Bizden Kotur Cogolboyt (Niçin Uyuz Hastalığından Kurtulamıyoruz) adlı metinde (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 28) halkın uyuz hastalığından niçin kurtulamadığı sorgulanır ve bu durum eleştirilir. Tınıstanov'un metinlerinden o yıllarda halk arasında uyuz hastalığının çok yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

Kurt-Kumurska Çımın-Cirkey Adamdın Düşmanı (Haşerat İnsanın Düşmanıdır) adlı metinde (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 28) böceklerin insanların düşmanı olduğu ve onlara karşı dikkatli olunması gerektiği ifade edilir.

1916-Cıl (Yıl 1916) adlı metinde (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 29) 1916 yılında cereyan eden ve birçok Türkistan Türkünün hayatını kaybettiği Ürkün ayaklanması anlatılır. Metinde Çarlık Rusya'nın 18-30 yaş arasındaki kişileri askere almak istediği, zenginler askere alınmazken fakirlerin askere alınması sonucu halkın ayaklandığı bilgisi verilir. Zavallı halkın hem dönemin zenginleri sonra da Çarlık Rusya askerleri tarafından büyük zulüm gördüğü anlatılır.

Azırkı Kırgızistan (Günümüzde Kırgızistan) adlı metinde (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 31) dönemin Kırgızistan'ı hakkında coğrafi ve siyasi olarak genel bilgiler verilir.

Keneş Ökmötü ve Keneş Ökmötünün Çoñ Başkarması (Sovyet Hükûmeti ve Sovyet Hükûmetinin Yüksek Yönetimi) başlıklı metinlerde (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 42) devlet yönetimi, hükûmet ve devletin işleyişi hakkında bilgiler bulunur.

Kozubaydın Katı (Kozubay'ın Mektubu) adlı metin (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 57) bir mektup örneğidir. Metinde mektup yazma kuralları öğretilir.

Çeçek (Çiçek Hastalığı) başlıklı metinde (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 121) çiçek hastalığının çok tehlikeli ve birçok kişinin ölümüne sebep olduğu anlatılır. Gelişmiş ülkelerde bu hastalığa karşı tedavi yöntemlerinin başarıyla uygulandığı ve hastalıktan neredeyse kimsenin ölmediği dile getirilir. Çiçek hastalığından korunmak için mutlaka aşı olunması gerektiği vurgulanır.

Manka (Sakağı) başlıklı metinde (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 127) hayvan hastalıkları ve hayvanlardan insanlara bulaşan hastalıklara karşı dikkatli olunması gerektiği anlatılır.

Küzdün Ömürü (Güzün Ömrü) adlı metinde (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 148) güz mevsiminin gelişi, doğanın değişimi, hayvanların bu değişime tepkileri anlatılmaktadır. Güz mevsiminin insanların hayatına etkileri, Kırgız toplumunda güz mevsiminde yapılan işler anlatılmaktadır.

Bürkütçü (Kartalcı) adlı metinde (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 154) Tınıstanov öğrencilere Kırgızların av ve avcılık geleneği hakkında bilgiler verir. Bürkütçülük, kartal ile avlanma geleneğine verilen addır. Avcılar sabah şafak sökmeden tilki avlamak amacıyla yola çıkarlar. Boş alanda at koşturan avcılarının bağırışları, av köpekleri ve kartalları okul avlusunda kar küreyen öğrencilerin dikkatini çeker. İleride bir tilki gören avcılar ellerinde tuttukları kartalları tilkiyi yakalaması için bırakırlar. Bunun üzerine kartallar tilkinin peşine düşer. Av köpekleri de tilkinin peşindedir. Sarıbay'ın kartalı tilkiye yetişir ve onu avlar. Metinde Tınıstanov bir av sahnesini tasvir eder. Metnin altında öğrencilere yönelik av, diğer av hayvanları ve av geleneğiyle ilgili sorular da bulunmaktadır. Metinde öğrencilere Kırgız avcılık geleneği tüm incelikleriyle öğretilmeye çalışılır.

Traktır (Traktör) adlı metinde (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 172) Koyçumanların kooperatife dönüşen çiftlikleri birden gelişir. Koyçumanlar devletin borç olarak verdiği tüm imkânlardan faydalanır. Şimdi artık sıra traktöre gelmiştir, zira artık kara sabanla toprak sürmek eski bir adettir. Traktör köye geldiğinde ahali yollara çıkıp traktörü bayraklarla karşılar. Traktörü Koyçuman kendisi almaya gitmiştir ve onu karşılayan halk “Yaşasın, traktör; yaşasın!” diye haykırırlar. Hayatlarında ilk defa traktör gören insanlar uzun uzun traktöre bakarlar.

Mal Asıroo (Hayvan Bakıcılığı) adlı metinde (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 242) hayvancılıkta yapılması gerekenler anlatılır.

Bayge (Ödül) adlı metinde (Tınıstanov, *Algaçkı Emgekter* 260) ekin ekme işleri kapsamında ödüllü bir yarışma düzenleneceği okullara duyurulur. Öğrencilerin haberin kolhozlara duyurulmasında ve yarışmaya hazırlanma noktasında yapılması gerekenler anlatılır.

Sonuç

Kasım Tınıstanov Kırgız dili, edebiyatı ve kültürünün gelişimine birçok ilmi ve kültürel faaliyetiyle katkıda bulunmuş ve Kırgız gençlerinin temel ahlaki ve insani değerlerle yetişmeleri için mücadele etmiştir. Bir Ceditçi olarak Tınıstanov'un kaleme aldığı pedagojik ve didaktik metinlerde aile, eğitim, temizlik, kişisel hijyen, tertip ve düzen, hırsızlığın kötü bir şey olduğu, çevreye saygı, yardımseverlik, genç kızların para karşılığı satılmasının/evlendirilmesinin yanlış olduğu, bilimin önemi ve gerekliliği, mücadele, sabır, sebat, emek, iyi davranış, çalışkanlık, dürüstlük, yalan söylememek, özür dileme etiği, okuma yazmanın önemi, kitap okuma sevgisi, Sovyet devletine has uygulama ve politikalar, Sovyet devletinin halklara verdiği haklar, vatan sevgisi, kooperatif, tedbirli olma, öngörülülük, liderlik, Lenin sevgisi, sorumluluk, geçmişe bağlılık, dostluk, merhamet, yardımlaşma ve yardımseverlik, tabiatı koruma, kadın hak ve hürriyeti ve işçi-köylü dayanışması gibi değerlerin öğrencilere kazandırılmak istendiği görülmektedir.

Tınıstanov, metinlerinde insan kişiliği ve davranışlarını bütüncül bir anlayışla ele almaya çalışmıştır. Eğitimin değer odaklı olmasını istemiş ve bu doğrultuda değerler eğitimi destekleyici metinler kaleme almıştır. Kırgız kültürüne has birçok motifi ve davranış kalıbını da değerler eğitimi ile birlikte öğrencilere kazandırmayı amaçlamıştır. Değerler eğitiminde öğretmenin örnek bir şahsiyet olarak önemini vurgulamış ve öğretmenin toplum

nezdindeki statüsünün yükselmesine katkı sunmuştur. Bununla beraber öğretmenlerin de değerler eğitimi noktasında farkındalık ve yeterliklerinin geliştirilmesi için çalışmalar yürütmüştür. Kaleme aldığı eserlerde tarihi, folklorik ve edebi metinlerin değerler eğitiminde kullanılmasını teşvik etmiş bu konuda önyak olmuştur. Yazdığı metinlerle sadece öğrencilere değil, ailelere de aile yapısının sağlıklı yürütülmesi ve çocuk ve gençlik problemleri konusunda devrin malum şartlarına göre bir çeşit psikolojik danışmanlık ve eğitim desteği sağlamaya çalışmış ve çocukların ihtiyaçlarına duyarlı yetişkinlerin nasıl olması gerektiğiyle ilgili tarifler yapmıştır. Tınıstanov'un değerler barındıran metinleri tüm bu nitelikleriyle birlikte gerek ailede ve gerekse toplumsal seviyede çocukların ne istedikleri ve nasıl eğitilmeleri gerektiğiyle ilgili önemli ipuçları da barındırmaktadır.

Tınıstanov'un eserlerinde bahsi geçen değerlerle birlikte eğitim sürecine katkı sunmak ve toplumu birçok açıdan bilinçlendirmek amacıyla kaleme alınmış pedagojik/didaktik olarak nitelendirilebilecek metinlerde tabiat, çeşitli bulaşıcı hastalıklar, yakın Kırgız tarihi, eğitim anlayışı, SSCB devletinin işleyiş mekanizması, Çarlık Rusya dönemindeki Kırgız yaşantısı, çiftçilik, ekin ekimi ve hasadı, haşerat, 1916 yılında gerçekleşen ve ağır bir trajediyle sonuçlanan Ürkün ayaklanması, Kırgızistan coğrafyasıyla ilgili temel bilgiler, mektup yazma, Kırgız kültürünün ön önemli unsurlarından biri olan avcılık, SSCB döneminde ortaya çıkan kolhoz ve sovhöz sistemi ve hayvancılık ve hayvancılığı geliştirme gayretleri gibi konu ve başlıklarda öğretici bilgilere yer verilmektedir.

Tınıstanov, Çarlık Rusya hâkimiyeti altında Kırgız halkının yaşadığı büyük acılara bizzat şahitlik etmiş ve bu sebeple Sovyet iktidarını *drujba narodov* (halkların kardeşliği) ekseninde vadettiği özgürlüklerden dolayı sevinçle karşılamıştır. Tınıstanov'un millî bir karaktere sahip olması ve bunu eserlerine yansıtması halklara kardeşlik ve özgürlükler vadeden Sovyet iktidarını rahatsız etmiştir. Tınıstanov çağdaşı birçok sanatçının aksine iktidarın buyurduğu doğrultuda değil, büyük oranda, mensubu olduğu Kırgız halkının kültürel açıdan gelişimi için daha faydalı olacağını düşündüğü millî, yenilikçi ve evrensel değerler çerçevesinde eserler üretmiştir. Bu tutumunu sürdürdüğü için de Sovyet rejimi tarafından acımasızca cezalandırılmıştır.

Tınıstanov'un ders kitabı niyetiyle hazırladığı ilmi ve kültürel eserlerde yer alan değerler ve pedagojik/didaktik metinler onun *homo soveticus* insan modeli değil, daha çok millî ve evrensel hümanist değerler ekseninde bir

nesil yetiştirmeyi hedeflediğini göstermektedir. Mümtaz bir şahsiyet olarak Tınistanov'un edebi ve kültürel çalışmaları zengin Türk Dünyası kültür mirası içinde özel bir yere sahiptir.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında yazarın herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Akbaş, Oktay. *Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının (Değerlerinin) İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, 2004.
- Aydın, Mehmet ve diğerleri. *Türkiye Türklerinin Temel Kültürel Değerleri*. KTMÜ Yayınları, 2019.
- Beill, Brigitte. *İyi Çocuk, Zor Çocuk, Doğru Davranışlar Çocuklara Nasıl Kazandırılır?* Çev. C. Yorulmaz. Arkadaş Yayınevi, 2003.
- Bektenov, Ziyaş. *Zamandaştarım Cönündö Eskerüü*. Adabiyat Yayınları, 1996.
- Bektenov, A., ve Abdiganı Erkebayev. *Kasım Tınistan uulu. Adabiy çığarmalar*. Adabiyat Yayınları, 1991.
- Canıbekov, Çabalday. *Kasım Tınistan Uuulu – Madaniy Kuruluş Colbaşsısı*. Biyiktik Yayınları, 2006.
- Cigitov, Salican. *Keçekinin Sabaktarı, Bugünkünün Talaptarı*. Adabiyat Yayınları, 1991.
- Çelikkaya, Hasan. *Fonksiyonel Eğitim Sosyolojisi*. Alfa Yayınları, 1996.
- Ekşi, Halil. “Temel İnsani Değerlerin Kazanılmasında Bir Yaklaşım: Karakter Eğitimi Programları.” *Değerler Eğitimi Dergisi*, vol. I, no. 1, 2003, ss. 79-96.
- Güven, Sami. *Toplumbilim*. Ezgi Kitapevi, 1999.
- Halstead, J. Mark, ve J. Monica Taylor. “Learning and teaching about values: a review of recent research.” *Cambridge Journal of Education*, vol. 30, no. 2, 2000, ss. 169-202.
- Tezcan, Mahmut. *Türklerle İlgili Stereotipler (Kalıp Yargılar) ve Türk Değerleri Üzerine Bir Deneme*. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1974.
- Tınistanov, Kasım. *Okuu Kitebi*. Orto Aziya Basma Söz Taratuu Mekemesi Yayınları, 1924.
- Tınistanov, Kasım. “Men Basgan Col, Menin Betim, Menin Çığarmam.” *Kızıl Kırgızstan*, no. 131, 9 Temmuz 1933.
- Tınistanov, Kasım. *Algaçkı Emgekter*. Kırgızstan-Soros fondu, 2001.
- Yazıcı, Kubilay. “Değerler Eğitimine Genel Bir Bakış.” *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 19, 2006, ss. 499-522.

Araştırma Makalesi / Research Article

Alman Kültür Politikasına Göre Türkiye Kökenli Yazarlar ve Yazınları: 1972-2022*

Sibel Balak Baran**

Meltem Ekti***

Öz

II. Dünya savaşı sonrasında ihtiyaç duyulan iş gücü açığının kapatılması amacıyla başlayan Almanya'ya işçi kabulüyle ve işçi olarak kabul edilen göçmenlerin sosyal ve kültürel serüvenleriyle ilgili literatürde epeyce çalışma vardır. Ailelerin de intikali ile nüfus ve sosyal bakımdan önemli bir konu olmaya başlayan göçmen kitlenin ikinci ve üçüncü neslinden Alman kültürüne ve sosyal hayatına katkılar gelmeye başlamıştır. Almanca yazan bir göçmen entelijansiyası ortaya çıkmıştır. Edebi nitelikli eserler yazılmış ve bunlar ayrı bir edebi tür olarak nitelendirilmeye başlanmıştır. Bu edebi türe yönelik Almanların göç ve kültür politikalarından hareketle bir takım tereddütler ve çelişkilerin varlığı göze çarpmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Almanya'ya göç eden veya orada doğup büyüyen Türkiye kökenli yazarların ve yazınlarının Alman göç ve kültür politikası ekseninde Alman yazınındaki yerlerine dikkat

* Bu makale Doç. Dr. Meltem EKTİ danışmanlığında Sibel Balak Baran tarafından hazırlanan “Literatur türkeistämmiger Autorinnen und Autoren im Spannungsfeld von Klassifizierung und Stigmatisierung [Sınıflandırma ve Ötekileştirme Arasında Türkiye Kökenli Yazarların Yazını]” (2024) başlıklı doktora tezine dayanmaktadır.

Geliş Tarihi: 29 Eylül 2023 – Kabul Tarihi: 01 Kasım 2024

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Balak Baran, Sibel, ve Meltem Ekti. “Alman Kültür Politikasına Göre Türkiye Kökenli Yazarlar ve Yazınları: 1972-2022.” *bilig*, no. 113, 2025, ss. 153-180, <https://doi.org/10.12995/bilig.7678>.

** Dr. – Gelsenkirchen/Almanya

ORCID: 0000-0002-3990-3536

sibel.baran@hotmail.de

***Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü – Ankara/ Türkiye

ORCID: 0000-0002-8353-1397

meltemc@hacettepe.edu.tr

çekmektir. Yazarların, Alman toplumunda ve yazınındaki resmî söylemlerde değışen göç ve kültür politikaları bağlamında gerek edebî kimlik gerekse yapıtlarına olan yaklaşımdaki farklılıklar ilk defa bu çalışmada işlenmektedir.

Anahtar kelimeler

Göç, kültür politikası, Almanya, Türkiye, yazar, yazın.

Autors of Turkish Origin and Their Literatures according to German Cultural Policy: 1972-2022*

Sibel Balak Baran**

Meltem Ekti***

Abstract

There are quite a few studies in the literature on the admission of workers to Germany, which started after World War II in order to close the labor shortage, and the social and cultural adventures of immigrants who were accepted as workers. With the transfer of families, the second and third generations of the immigrant population, which became an important issue in terms of population and social aspects, began to contribute to German culture and social life. An immigrant intelligentsia writing in German emerged. Works of literary quality were written and these began to be characterized as a separate literary genre. There have been some hesitations and contradictions regarding this literary genre based on the immigration and cultural policies of the Germans.

The aim of this study, in which the survey model is applied, is to draw attention to the positioning of writers of Turkish origin who migrated to Germany or were born and raised there and their literature in German literature in the axis of German

* This article is based on the doctoral dissertation titled "Literatur türkeistämmiger Autorinnen und Autoren im Spannungsfeld von Klassifizierung und Stigmatisierung [Literature by Authors of Turkish Origin in the Field of Tension between Classification and Stigmatisation]" (2024) written by Sibel Balak Baran under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Meltem Ekti.

Date of Arrival: 29 September 2023 – Date of Acceptance: 01 November 2024

You can refer to this article as follows:

Balak Baran, Sibel, and Meltem Ekti. "Alman Kültür Politikasına Göre Türkiye Kökenli Yazarlar ve Yazınları: 1972-2022." *bilig*, no. 113, 2025, ss. 153-180, <https://doi.org/10.12995/bilig.7678>.

** PhD – Gelsenkirchen/Germany
ORCID: 0000-0002-3990-3536
sibel.baran@hotmail.de

*** Assoc. Prof. Dr., Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of German Language and Literature – Ankara/Türkiye
ORCID: 0000-0002-8353-1397
meltemc@hacettepe.edu.tr

immigration and cultural policy. The difference in the positioning of the authors' literary identities and their works in the context of changing immigration and cultural policies in the official discourses of German society and literature is examined for the first time in this study.

Keywords

Immigration, cultural policy, Germany, Türkiye, author, literature.

Giriş

Özellikle 20. yüzyılda gerçekleşen kitlesel göçler; bireysel tercihlerin çok ötesinde, gidilen ülkelerin sosyo-politik algıları, savaş, doğal afet, politik baskılar ve ekonomik temelli uygulamalar doğrultusunda gerçekleşmiştir Wallerstein ve Zolberg'in belirtmiş olduğu üzere burada kapitalist ağların etkisiyle ülkeler arası bir nüfus hareketi söz konusudur. Merkez ve çevre şeklinde ayrılan bu coğrafyalarda hareketlilik genellikle merkeze doğru seyretmektedir (Wallerstein 131-132, Zolberg 9-10). Bu hareketliliği kapitalizmin doğal bir sonucu olarak gören Abadan göç veren ve göç alan şeklinde iki ulus arasında yapılan anlaşmaların göç alan ülkenin 'ekonomik dalgalanmalarına ve ulusal isteklerine' göre yapılandırıldığını (34-35) belirtmiştir. Bu durum, göçmenlerin aktif oldukları iş, sanat vb. sahalarda üstlenmiş oldukları bireysel ve toplumsal rollerden çok, yaşadıkları toplum tarafından göçmen olarak kimliklerinin algılanış biçimlerini de etkilemektedir. Çünkü bu algı; gazete ve dergilerde, yazın eleştirilerinde, medya organlarında, kısaca her türlü kitle iletişim araçlarında kullanılan terminolojilerde ve kavramlarda beden bulmakta ve toplumun birçok kesiminin göçmenlere karşı tutumunu belirlemektedir. Massey özellikle uluslararası göçün daha çok, göçmenin tüm yaşam dönemine yayılan ve tüm hayatına etki eden, kolektif, hem göç veren hem de göç alan ülkenin sosyal koşullarından etkilenen ve daha sonra bu koşulları dönüştüren, göçmenlerin ilk amaç ve niyetlerinin dışına çıkan bir süreç olarak düşünülmesi gerekir (Şan ve Akyiğit 137-175) demiştir. Tanımdan da hareketle etki çemberinin göç alan, göç veren ülkenin her türlü yaşam alanı ile göçmenlerin aktif olarak rol oynadıkları her türlü yaşam alanını kapsadığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın ana problematiğini göç alan ülke olarak Almanya'nın uygulamış olduğu göç politikası neznindeki kültür politikasına göre Türkiye kökenli yazarlar ve yazınları ile bu politikanın Alman toplumunun bu bağlamdaki yaklaşımına etkisi oluşturmaktadır. Çalışmada alt problem olarak bu etkinin yazarların kimlik tanımlamalarında kullanılan terminolojiye de yansıyor yansımadığı araştırılmıştır. Ayrıca özellikle son dönemde kullanılan terminoloji ve adlandırmaların, Türk yazarların Alman toplumunca kabul görme(me)lerinde nasıl bir rol oynadığına dikkat çekilmiştir.

Söz konusu problemler üç aşamada ele alınmıştır. İlk aşamada, göçmen yazarların Alman yazınında veya Alman yazınına göre konumlandırılmasında

etkili olan 2000 öncesi ve sonrasında çıkan *Yabancılar Yasası* işlenmiştir. İkinci aşamada, Yabancılar Yasasının ve uygulanan mevzuatın kültür politikalarına yansıma biçimleri değerlendirilmiştir. Son olarak ise 2000 öncesi ve sonrası göç ve kültür politikası kapsamında uygulanan yasa ve mevzuatlara paralel olarak Türkiye kökenli göçmen yazarların ve yazınlarının Alman yazınında ne tür bir terminolojiyle adlandırıldıkları ve nasıl konumlandırıldıkları anlatılmıştır.

Federal Almanya Cumhuriyeti, yürütmüş olduğu göç politikası ve bu politik anlayışın yazınbilime etkisi bir çok alan yazın çalışmalarında da görüldüğü üzere sanat ve edebiyat camiasında sıklıkla eleştiriye maruz kalan ülkelerden biri olmuştur (Bade ve Oltmer 799 – 800). Bu ve Türk göçmen sayısının diğer Birlik ülkelere oranla Almanya’da daha fazla olması nedeniyle araştırma sahası olarak Almanya tercih edilmiştir. Yazınbilim alanında yetişen Türkiye kökenli yazarların sayısının çokluğu ve yazın konusunda almış oldukları ödüllerin zenginliği de, çalışmada özellikle Almanya’daki Türkiye kökenli yazarların tercih edilmesinde etkili olmuştur.

Çalışmada tarihsel süreç içerisinde Almanya’da yürürlüğe konan yabancılara ilişkin yasaların ve kültür politikalarının aktif olan Türk yazarlara ve yazınlarına etkisi içerik odaklı bir yaklaşım ve alan yazın araştırmasına dayanan bir yöntemle ele alınmıştır. Çalışmanın sonunda, emek göçünün başlamasından kısa süre sonra sanatsal dışavurumun bir parçası olarak başlayan yazınsal etkinlikler, her ne kadar istikrarlı bir şekilde günümüze kadar devam etse de ve Alman yazınbilimine varlığını kabul ettirmiş olsa da, Alman ulusal yazınına dâhil edilme konusunda büyük bir direnişle karşılaşan Türkiye kökenli yazarların ve yazınsal etkinliklerinin, Almanya’nın politik uygulamaları ve yabancılar yasası bağlamında, dönemsel olarak farklılaşan konumlandırılma biçimlerine dikkat çekilmiştir.

2000 yılı öncesi ve sonrası Federal Almanya Cumhuriyeti’nin Göç/ Göçmen ve Kültür Politikaları

Almanya’da yabancılarla ilgili yasal düzenlemeler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya’nın Müttefik Devletlerce kontrol edildiği dönemde geçerliliğini yitirmiş, sonrasında yabancı işgücü istihdamı kapsamında gelen insanlar için ikili antlaşmalar dışında Almanya’da göç ve göçmen ile ilgili herhangi bir yasal düzenleme yapılmamıştır. Bu nedenle Müttefik

Devletlerin Almanya'dan çekilmesiyle 1938 yılında yürürlüğe giren ve Nasyonal-Sosyalist hükümetin ülkede bulunan yabancı uyruklu insanlara uyguladığı *Yabancılar Polisi Yönetmeliği*¹, yabancı işgücünün ikamet ve çalışma izni ile ilgili konular için yeniden uygulanmaya başlanmıştır. Mevcut kitlesel ve geçici göç hareketi Alman Hükümeti tarafından kendi ekonomik çalkantılarına göre yönlendirebilecekleri bir 'dengeleme mekanizması'² olarak değerlendirildiğinden, mekanizmanın işlemeye devam etmesi için 1965 yılında Yabancılar Yasası adı altında ve kendinden önceki yönetmeliğin izlerini taşıyan yeni bir yasa çıkarılmıştır. Söz konusu yasa, önceki yönetmelikten devraldığı düzenleme ile yabancı işgücü istihdamını biçimlendirebilmesi için Alman idari makamlarına büyük yetki vermeye devam etmiş, yabancı işgücüne ihtiyaç doğrultusunda kişilerin ikameti ve çalışma izni uzatılmış ya da iptal edilmiştir (Herbert 220). Sosyal ve kültürel varlık olması göz ardı edilen yabancı işgücü, sadece 'mobil yedek işgücü' (211) olarak işlev görmüştür. Alman ekonomisinde 1966/67 yıllarında yaşanan geçici ekonomik duraklama sonucunda işgücü alımının durdurulması, yabancı nüfusun ivedilikle gerilemesine neden olduğundan bu politikanın Almanya'nın çıkarları doğrultusunda işletildiği doğrulanmıştır (Bade, *Ausländer* 35-36).

Burada vurgulanması gereken diğer bir husus ise Federal Almanya Cumhuriyeti'nin kendisiyle Nasyonal Sosyalist Almanya arasına mesafe koymak için İkinci Dünya Savaşı sonrasını 'Sıfır Noktası'³ olarak adlandırmasıdır. Bu adlandırma yıkım sonrası yeni başlangıcı simgeleyerek tüm etkilerden arınmış yeni bir oluşumu çağrıştırıyor olsa da siyasal ve kültürel anlamda bir illüzyondur. Yabancı işgücü istihdamı bağlamında uygulanan yasal düzenlemeler, siyasal eylemin hiçbir zaman 'sıfır noktasından' başlamadığını kanıtlar niteliktedir. Genel siyasal eylem için geçerli olan bu çıkarım, kültür politikası bağlamındaki siyasal eylemler için de geçerli olmuştur. Çünkü 'kültürel miras' ve 'kültürel varlık' gibi kavramların da ortaya koyduğu üzere kültür, dolayısıyla kültür politikası, tarihselliğe sıkı sıkıya bağlıdır (Klein 64-65). Bu kabulden hareketle kimi tarihî deneyimlerin ve ortaya çıkan geleneklerin uygulanan politikalara ve yasaların oluşum sürecine etki ettiği görülebilir. Kültürün ideolojik emeller uğruna suistimal edilmiş olması, Alman hükümetlerini kültür politikası konusunda çekimser davranmaya itmiş, kamuoyu ve siyasi bireyler tarafından geçici olarak görülen bir göçmen kitlesinin sanatsal etkinlikleriyle ilgilenmek, söz konusu dahi olmamıştır. Söz

konusu sanatsal etkinliğin kapsamı alanında olan yazınsallığa ve yazarlara bu çelişki çok fazla yansımıştır. Bunların anlaşılması için göç sürecine ve bu süreçte alınan kararlara, özellikle de kültür politikası bağlamında alınan kararlara, dönemleriyle değinmek yerinde olacaktır. Çünkü yazarlar ve yazınları bu dönemlerle ilişkilendirilerek bir sıfat kazanmışlardır.

Yabancı işgücü istihdamı, başka bir deyişle ‘konuk işçilik’, 1955-1973 yılları arasında siyasi açıdan sadece yarar-zarar ekseninde değerlendirmeye tabi tutulmuş, kamuoyunu ise meşgul etmemiştir. “Konuk işçilik”, hükûmetin en önemli iş piyasası politikasını oluşturmuştur. Çünkü Almanya; sağlık, emeklilik sigortası primleri ve vergilerin, istihdamları için yapılan masraftan daha çok kazanç sağlayacağını bilincinde olmuştur. Ayrıca konuk işçilerin en kısa zamanda geri dönme algısı içerisinde olmalarının ve bundan kaynaklı toplu işçi yurtlarında barınmalarının, para biriktirmek için tüketimlerini asgari seviyede tutmalarının; Almanya’nın üretim altyapısını da zorlamayacağı yönünde bir düşünce hâkim olmuştur. Ancak bu düşünce, 1970’lere gelindiğinde geçici yabancı işgücü istihdamı çeşitli nedenlerden dolayı cazibesini yitirmeye başlayınca ve 1973 petrol krizi mazeret gösterilerek resmî olarak son bulmuş, petrol krizinden ziyade yabancı işgücünün sanayide modernleşmeye engel olmaya başlaması, mobilitesinin azalması ve yaptığı aile birleşimleri sonucu artan nüfus ile Almanya’nın konut ve tüketim kapasitesinin sınırlarının zorlanmaya başlaması (Herbert 224-228), hâkim olan düşüncenin yanıyla sonuçlanmasına neden olmuştur. Bu olumsuzluk yazınbilim gibi birçok sektörde kendini hissettirmeye başlamıştır. Almanya’nın göç araştırmalarının öncüsü Bade (*Ausländer* 41-42), geçici yabancı işgücü istihdamı ile başlayıp kalıcı göç ile sonuçlanan süreci, ‘göç ülkesi olmayan bir ülkede göçmenlik durumu’⁴ biçiminde niteleyerek bu durumu özetlemektedir. Kühn ise, 1979 yılının Eylül ayında, ‘Kühn – Memorandum’u olarak tarihe geçen ve yabancı işgücünün ve ailesinin entegrasyonu ile alakalı araştırma ve tespitlerine yer veren bir muhtıra yayımlayarak artık ‘konuk işçiliğin’ değil ‘göçmenliğin’ söz konusu olduğuna ve bu bağlamda geri dönüşü olmayan bir sürece girildiğine vurgu yapmıştır. Sorumlu Federal Hükümet Yetkilisi⁵ Kühn, Almanya’nın fiilen bir göç ülkesi⁶ olduğunun altını çizerek ‘Geçici Entegrasyon’ yerine bütüncül bir entegrasyon politikasıyla⁷ göçmenlerin kayıtsız şartsız ve kalıcı olarak topluma kazandırılmasına olanak sağlanması gerektiğini savunur (aktaran Bade, *Ausländer* 55-56). Kühn Muhtırası, hükûmetin ‘Almanya göç ülkesi

değildir⁸ kabulünü benimsemesinden ötürü, hayata geçirilmemiştir. Bu nedenle siyasiler ve yasalar, yok saydıkları gerçeği toplumun yararına olacak şekilde yönlendirme girişiminde bulunmamışlardır (Hoerder 105-106). Bu durum özellikle Türk göçmenlerin aktif olduğu her sahaya olumsuz olarak yansımıştır. Siyasi kayıtsızlığın dışında 1980’li yıllara damga vuran başka bir gelişme ise 17 Haziran 1981 yılında on beş Alman Profesör tarafından ‘Heidelberg Manifestosu’ adı altında yayımlanan bildiridir (Dudek ve Jaschke 302). Bu manifestoyu yayımlayan Alman bilim insanları, her kültürün birbirinden bağımsız olduğunu ve kültürel sınırların korunması gerektiğini öne sürmüş, biyolojik bir karışma⁹ veya kitlesel yabancı kabulünün Alman varlığı için bir tehdit oluşturduğu iddiasında bulunmuşlardır. Bununla birlikte Alman ırkını tehlikeye atmadan Almanya’da yaşayan yabancı nüfusun entegrasyonunun mümkün olmadığını savunmuşlardır. Bu ırkçı-esansiyalist yaklaşım her ne kadar akademik çevre başta olmak üzere birçok sivil toplum örgütü tarafından tepki ile karşılansa da Alman siyasetini dolaylı yollardan etkilemiştir. Birçok farklı bilim dalında (demografi, ekonomi, ziraat, zooloji, sanat tarihi vs.) uzmanlıkları olan ve aynı zamanda Schmidt ve Kohl Hükûmetine danışmanlık yapan söz konusu profesörler¹⁰, hükûmet politikalarında Kühn Muhtırası’nı hayata geçirerek göçmenlerin Alman toplumuyla uyumunu sağlamak yerine göçmenlerle ilişkili düzenlemelerde sıkılaştırılmaya gidilmesine neden olmuştur. Bu durumun olumsuz yansımaları o dönemde yapılan anket sonuçlarında görülmektedir. Anketlere göre 1978 yılında ‘Göçmenler memleketlerine dönsün mü?’ sorusuna katılımcıların 39%’u ‘evet’ derken, bu oran 1982’de 68%’e, 1983’te 80%’e yükselmiştir (Wagner 307-308). 1980’li yıllarda yabancılar politikasında gerçekleşen bu paradigma değişimi Meier-Braun (65-67) tarafından ‘entegrasyon konseptleri’nden ‘kısıtlama politikası’na geçiş olarak adlandırılmıştır. Bundan sonraki süreçte 90’lı yıllara kadar Yabancılar Yasası’nda düzenlemeye gidilmemesi ve ‘yabancılar sorununun’ partilerin oy toplama stratejilerinin bir parçası durumuna dönüşmesi, özellikle de bu durumun aşırı sağ partilerin yerel seçimlerdeki başarılarını destekler nitelikte olmasının önüne geçmek adına tüm tereddütlere ve eleştirilere rağmen 1 Ocak 1991 yılında yeni Yabancılar Yasası yürürlüğe girmiştir. Yabancılar Yasası’yla, her ne kadar yabancılar ilk kez ‘göçmen statüsü’ verilmiş olsa da bu yasa, hukukçular tarafından bazı yönleri ile anayasaya ve uluslararası hukuka aykırı bulunmuştur. Göçmenlerin toplum için ‘potansiyel bir tehdit’

oluşturduğu kabulünden yola çıkarak yapılan bu yasa, oturma izni ve sınır dışı etme yetkisi bakımından katılığını korumaya devam etmiştir. Böylelikle yabancı gençler için Alman vatandaşlığına geçmek Almanya’da oturma iznini uzatmaktan daha kolay hâle gelmiştir ve uzmanlar bu durumun, entegrasyon politikasından çok asimilasyon politikasına işaret ettiğini düşünmüşlerdir. Bu dönemde yabancılar için tehdit unsuru oluşturan diğer bir konu; Doğu ve Batı Almanya’nın birleşmesi ile uzun yıllardır Almanya’da yaşayan göçmenlerin, Almanya kökenli göçmenlerin ve mültecilerin durumu olmuştur. Çünkü göç konusu, siyasi partilerin birbirini suçlamaları ile ulusal varoluş meselesine dönüşecek şekilde saptırılmış ve büyük bir kavram kargaşasına dönüşmüştür. Toplumda endişe ve korku artarak yabancılara karşı önce pasif bir direnç oluşmuş sonrasında ise şiddet eylemleri başlamıştır. Önce sokaklarda mültecilere¹¹ yapılan saldırılarla başlayan bu eylemler uzun yıllardır Almanya’da yaşayan göçmenlerin evlerinin kundaklanmasına (Mölln ve Solingen Kundaklamaları) kadar uzanmıştır. En büyük yabancı grup olarak ise Türkiye kökenli göçmenler¹² göze batmaya başlayarak ‘yabancılar konusu’ önce ‘Türk sorununa’ sonrasında ise ‘Türk düşmanlığına’ dönüştürülmüştür. Meier-Braun’a (2021) göre Federal Cumhuriyetin siyasi karar alıcıları ve aydınları söz konusu ‘düşmanlığı’ kasıtlı veya kasıtsız olarak zaman içerisinde körüklemişlerdir¹³ (Meier-Braun 11-12). Bu düşmanlığın sonucunda 2000’li yılların başlarından itibaren günümüze kadar aşırı sağcı eylemler gündeme damgasını vurmuştur. NSU-Cinayetleri (2000-2006), Halle (2019) ve Hanau (2020) saldırıları dâhil olmak üzere, 1990 yılından günümüze kadar yabancı düşmanlığı kaynaklı saldırılar sonucu 200 göçmen ve göçmen kökenli vatandaş hayatını kaybetmiştir (Meier-Braun 6-7).

Almanya Sosyal Demokrat Partisi ve Birlik 90/Yeşillerin 1998 yılında kurduğu hükümetle göç politikasında değişime giden yolun ilk yapı taşları konmaya başlanmıştır. Koalisyon sözleşmesinde¹⁴ vatandaşlık kanununda yeni düzenlemeye gidileceği belirtilmiş ve 2000 yılında yürürlüğe giren yeni vatandaşlık yasasına göre vatandaşlık ilkesinde değişikliğe gidilmiştir. Artık sadece kan bağı ilkesine dayalı vatandaşlık¹⁵ değil, ebeveynlerin uyruğuna bakılmaksızın doğum yeri ilkesine dayalı vatandaşlık¹⁶ verilmesi öngörülmüş ve Avrupa Birliği vatandaşı olmayanlar on sekiz yaşını doldurup ergin olduktan sonra ebeveynlerinin vatandaşlığı ile Alman vatandaşlığı arasında seçim yapmak durumunda bırakılmışlardı (DOMID). Opsiyon Modeli¹⁷ olarak adlandırılan bu uygulamadan en çok etkilenenler, Türkiye kökenli

gençler olmuştur. 2005'te kamuda kısaca Göç Yasası olarak bilinen, Göçü Yönetme ve Sınırlandırma, Avrupa Birliği Vatandaşları ve Yabancıların Oturumunu ve Entegrasyonunu Düzenleme Yasası yürürlüğe girmiştir. Bu yasayla Federal Almanya Cumhuriyeti, fiilen göç ülkesi olduğunu kabul etmiş ve entegrasyonu hükûmetin ana görevlerinden biri olarak tanımlamıştır (DOMID). 2013 yılında Alman Uyum ve Göç Vakıfları Danışma Konseyi¹⁸ tarafından uyum sürecine gölge düşürecek sonuçlar doğurabileceği endişesiyle “opsiyon” yükümlülüğünün¹⁹ kaldırılması tavsiye edilmesine rağmen model geçerliliğini korumaya devam etmiştir (Meier-Braun ve Weber 18). Almanya'nın göç ülkesi olarak kabul edilmesinden sonra entegrasyon politikasında kamulaşmaya yönelik yoğun bir yapılanma göze çarpmaktadır.

Kamuoyunda her ne kadar göçmenlerin entegre olamadıkları ve/veya olmak istemedikleri algısı yaygın olsa da araştırmalar aksini göstermektedir. ‘Konuk işçi’ statüsüyle Almanya’ya gelmiş göçmenlerin ve sonraki nesillerin entegrasyonu bilimsel çerçevede tüm zorluklara rağmen başarılı olarak değerlendirilmektedir (Meier-Braun ve Weber 21). Heckmann (228-229), söz konusu algının kaynağını entegrasyonun bir durum değil bir süreç olmasına dayandırmaktadır. Entegrasyon nesiller boyunca devam eden bir süreç olup göçmenlerin yanı sıra göç alan toplum açısından da çok sayıda karşılıklı öğrenme ve uyum sürecini içermektedir. Almanya’ya gelen göçmenlerin sürekliliği, entegrasyonun ilk aşamasında yaşanan tipik sorunların da tekrarlanmasına yol açmaktadır. Bu durum, başta toplumun entegrasyonu başarısız olarak algılamasına ve göçmen bireylerin, Almanya’da yaşadığı sürenin uzamasıyla entegrasyon sürecinde dil hâkimiyeti, eğitim seviyesi ve mesleki alanda kat ettiği yolu gözden kaçırmalarına neden olmaktadır. Göç politikası karşıtları da bu algının oluşması ve diri tutulmasında aktif rol oynamaktadır.²⁰ Son olarak 2023 Haziran ayında Meclisten geçen Almanya’da Nitelikli İş Gücü Göçü Yasası ve 1 Mart 2024 tarihinde yürürlüğe girecek olan yeni göç yasası kapsamında alınan kararların 1960 “konuk işçi” tanımının bugün yerini “nitelikli” kavramına bırakmasının yazına nasıl bir etki bırakacağı ise muammadır. Çünkü buradaki sorunun, tanımlamadan ziyade işleyişle özellikle de kültür politikasının işleyişiyle alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Üçüncü ve dördüncü kuşakta “nitelikli” birçok kişinin yetişmesine, üstelik de göç edilen ülkede yetişmesine rağmen yaklaşımın farklılaşmaması sonucundan hareketle 2024

yılındaki değişimin de beraberinde içselleştirmeyi getireceği tartışılabilir. Çünkü kültür politikasının temelinde düşünsel yapı yer almaktadır.

2. Göç ve kültür politikasından hareketle Türkiye kökenli yazarların ve yazınlarının konumlandırılması

Bu başlık altında, konuyu somutlaştırabilmek için birinci bölümde ele alınan yasalarla beraber kültür politikasının da etkisiyle yazarların ve yazınların konumlandırılması bağlantılı olarak ele alınacak ve bir tablo eşliğinde açıklanıp değerlendirilecektir.

Eagleton'un ifade ettiği üzere “kültür, her şeyden önce, kesinlikle uğruna yaşadığımız şeydir” ve “aşk, ilişki, bellek, akrabalık, yuva, topluluk, duygusal tatmin, manevi haz, içsel bir anlamlılık duygusunu” (aktaran Fuchs 7-8) içerisinde barındırır. Hem günlük yaşamda hem bilimsel düzlemde varoluşsal bir önem taşıyan bu olgu Fuchs'a göre devlet, askeriye ve ekonomi gibi siyasi bakımdan şekillendirilmesi gereken bir güç faktörüdür (Fuchs 7-8). Göç olgusu gibi bu zaman dilimine de baktığımızda, 1949-1968 yılları arasında Federal Hükûmetin, kültürün korunmasına odaklanarak 19. yüzyıldan kalma kültürel idealleri yeniden canlandırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Amaç, savaşta tahrip olan kültürel kurumları restore etmek ve kültürü eğitim aracılığı ile geliştirmektir. Bu bağlamda kültür politikası kültürü; müzik, yazın ve tiyatro gibi güzel sanatlara indirgemiş ve kültürün sosyal boyutunu tamamen göz ardı etmiştir. Federal Almanya Cumhuriyeti'nin bu evredeki tek toplumsal önceliği ekonomik büyüme ve sosyal refahın artırılması olmuştur (Flohr 52-54). Bu nedenle kültürü de klasik anlayışı canlandırmaya indirgeyen söz konusu dönem içerisinde 'konuk işçi' sıfatı ile Almanya toplumuna ait görülmeyen bir kesimin sanatsal etkinliklerinin de dikkat çekmesi beklenemezdi. Ancak 1970'li yıllardan itibaren Kültür Politikası'nın temel ilkesi olarak demokratikleşme ön plana çıkmaya başlamıştır (Knoblich 62). 90'lı yılların sonuna kadar süren bu demokratikleşme süreci yani 'Yeni Kültür Politikası' 68 Öğrenci Hareketleri sonucu ortaya çıkmıştır. Bu hareket Almanya'daki siyasi ve sosyal elitlere sırt çevirmiş ve yüksek kültür formatlarını demokratik olmadığı gerekçesiyle reddetmiştir. Çoğunlukla sol kanattan ve öğrenci çevrelerinden destek gören bu anlayış Yeni Kültür Politikası'nı şekillendirmiştir. Buna göre; Yeni Kültür Politikası toplumsal koşullara atıfta bulunmalı ve toplum üzerinde bir etkiye sahip olmalı, kendisini tüm çevrelere açmalı dolayısıyla elit bir grubun

ayrıcılıklarını pekiştirmemeli, vatandaşların ihtiyaçlarına yönelik olmalı ve kültürü hem teşvik etmeli hem korumalıdır (Flohr 61). “Neue Kulturpolitik” adlı yeni kültür politikasının bu anlayışa uygun olarak şekillenmesi ve toplumun tüm çevrelerine açılması ile birlikte kültür politikasının sosyal bir politikaya dönüştüğü belirtmişti. Bu dönüşüm, ‘konuk işçi’ olarak kabul edilen farklı kültür mensuplarına olan bakış açısı ve toplumdaki yerleri konusunda değişimleri beraberinde getirmiştir. Ancak, Almanya’ya kök salmaya başlayan bu gurubun, 1973 yılında yabancı işgücü istihdamının resmî olarak sonlandırılmasına rağmen, gerek yasal düzenlemelerce gerekse toplumun belleğinde ‘göçmen’ statüsüne geçmesi uzun sürmüştür. Bu algının etkisi altında ve kültür politikasının toplumun tüm katmanlarına açılmaya çalışması sonucunda yabancı kökenli yazarların yazınsal metinleri ancak 1970’lerin sonlarında antolojiler olarak iki dilli yayımlanarak Alman kamuoyuna ulaşmaya başlamıştır. Türkiye kökenli yazarların da dâhil edildiği yeni yazın, ‘Konuk İşçi Yazını’²¹ olarak adlandırılmıştır.

1980’li yıllara gelindiğinde Kültür politikasında köklü bir dönüşüm gerçekleşmiş ve bu dönüşüm, Türkiye kökenli yazarların konumlandırılmasında da etkili olmuştur. Bu değişim, 1982 yılında UNESCO tarafından düzenlenen Dünya Kültür Politikaları Konferansı’nda alınan kararların etkisiyle şekillenmiştir. Bu konferansta 129 üye ulusla belirlenen ilkelerin ulusal kültür politikasına rehberlik etmesi gerektiği konusunda uzlaşılmıştır ve söz konusu konferansın sonuç bildirgesinde kültür; “bir toplumu veya sosyal grubu tanımlayan benzersiz manevi, maddi, entelektüel ve duygusal yönlerin bütünü olarak değerlendirilmiştir. Bu sadece sanat ve yazını değil, aynı zamanda yaşam biçimlerini, temel insan haklarını, değer yargılarını, gelenekleri ve inançları da kapsar” şeklinde tanımlanmıştır (UNESCO). Bu tanımdan yola çıkıldığında kültür politikasını ikileme sürükleyen bir unsur göze çarpmaktadır. Kültür politikası, kültürel çoğulculuktan yola çıkarak ağırlık noktasını ‘kültür yaşam biçimidir’ kabulüne dayandığında, toplumun dolayısıyla politikanın da tüm alanlarını kapsamak zorundadır. Kültür sadece sanata ve sanatsal dışavuruma indirgendiğinde ise kültür olarak kabul edilen birçok unsur paranteze alınmış olur. Bu bağlamda kültür politikasının, iki farklı kabulü de içinde barındıracak şekilde kararlar ve önlemler alması gerektirdiği anlaşılmaktadır. Neticede kültürün yaratılması, yayılması, dağıtılması ve kültüre erişimle ilgili olması, eskiyi korurken yeniyi

geliştirmeyi hedeflemesi gerekirken (Fuchs 80-81) sonucun bu karara pek uygun olmadığı söylenebilir. Yeni sanatsal dışavurumları desteklemek adına 1980’li yılların başından itibaren ortaya çıkan Türkiye kökenli yazarların bağımsız yayınları Alman yazın bilimciler tarafından irdelenmeye başlamıştır²². Bu irdeleşme sonucu ‘Konuk İşçi Yazını’ yerini resmi söylem olarak ‘Göçmen Yazını’na bırakmıştır. Metzler, *Yazın Sözlüğü*’nde ‘Göçmen Yazını’²³, “Almanca yazılmış ve Almanya’da yayımlanmış, başka ana diline ve kültüre sahip yazarların eserlerini kapsayan kavram” (Burdorf ve diğerleri 498) olarak tanımlanmıştır. Doğrudan göçmen konumunda olmayan, küçük yaşta ailesi ile Almanya’ya gelen ve burada yetişen Türkiye kökenli yazarlar da bu sınıflandırılmaya dâhil edilmiştir. Sınıflandırma konusundaki bu kavram ve kuram kargaşasını, kültür politikasının bir parçası olan yazın ödülü bağlamında da görmekteyiz. Yeni Kültür Politikasının toplumun tüm katmanlarına açılmaya çalışıldığını göstermek için 1984 yılında Robert-Bosch-Vakfı tarafından, ana dili Almanca olmayan yazarlara Adelbert-von-Chamisso Ödülü²⁴ verilmeye başlanmıştır. Yabancı kökenli yazarların çoğalmasi ile birlikte ortaya koydukları yazınların da konu ve biçim açısından farklılıklar barındırmasına rağmen söz konusu ödül 33 yıl boyunca verilmeye devam edilmiştir. Chamisso Ödülü ancak 2017 yılından itibaren yabancı kökenli yazarların çağdaş Alman yazınının belirgin ve vazgeçilmez bir parçası hâline gelmiş olmaları gerekçesiyle kaldırılmıştır (Bosch Stiftung).

1990’ların sonlarından itibaren kültür politikasında sınırlı da olsa bir çoğullaşma gözlemlenmektedir. Çoğullaşma her zaman kültürün ve 1970’lerden sonra giderek artan bir şekilde kültür politikasının doğal bir özelliği olmuş olsa da, 20. yüzyılın sonunda yeni bir seviyeye ulaşmıştır. Ulaşılan bu seviyede kültürel anlayışların heterojenliği, küreselleşen sosyal gerçekliklerin artan karmaşıklığı ve toplumun değişen alışkanlıkları göz ardı edilemez gerçeklikler olarak ortaya çıkmıştır (Schulze 70). Kuşkusuz bu süreci hızlandıran siyasi gelişme 1998 yılındaki seçimler olmuştur. Seçimler sonucunda 16 yıllık Hristiyan Demokrat ve Hür Demokrat Parti yönetimi yerine Sosyal demokratlar ve Birlik 90/ Yeşiller iktidara gelmiştir. Bu seçimler sadece güç değişimini değil aynı zamanda kuşak değişimini de simgelemesi açısından önemlidir. Yeni hükûmetin birçok politikacısının ‘68 Kuşağı’ndan gelmesi kültür politikasında büyük bir değişime öncülük etmiştir. Daha önce altı bakanlığın ilgi alanına dağılmış olan federal kültür politikası (Bundestagswahlen 1998), 1998 yılında kurulan Kültür

ve Medyadan Sorumlu Devlet Bakanlığı bünyesinde toplanmıştır. Söz konusu bakanlık kültür ve medya politikası alanındaki faaliyetleri tek bir federal kurumda toplamayan, Federal Başbakanlık'a bağlı, Almanya'nın ilk merkezi kuruluşu olmuştur. Bu Bakanlık'ın başlıca görevi kültür ve medya sektörüne yönelik yasal çerçevenin federal mevzuat aracılığıyla sürekli olarak geliştirilmesi ve iyileştirilmesi, ulusal öneme sahip kültürel kurumların ve projelerin teşvik edilmesi, Federal Başkent Berlin'de kültürel temsilin sağlanması ve Almanya'nın kültür ve medya politikasının çeşitli uluslararası kurullarda temsil edilmesi olmuştur (Staatsministerin für Kultur und Medien). Bağımsız bir federal makamın kurulmasıyla birlikte Almanya'da ilk kez Federal Kültür Politikası'ndan²⁵ söz etmek mümkün hâle gelmiştir (Klein 100-101).

Yeni hükûmet federal kültür politikasını 'Aktifleştiren Kültür Politikası'²⁶ adı altında geliştirmeye devam ederek; devlet, ekonomi ve sivil toplum arasındaki sorumlulukları yeniden düzenlemiş ve her bileşenin aktif olarak kültür politikasına dâhil edilmesi amacını gütmüştür (Flohr 28-29). Söz konusu yeni anlayışı Scheytt (64-65) şu kabule dayandırmaktadır; “toplumsal sorunların ve zorlukların çözümü sadece devletin sorumluluğu ve etkisi altında olamaz. Bunun yerine, ekonominin ve sivil toplumun ‘sorun çözme kapasitelerini’ kullanmak ve kültürel toplumun daha da geliştirilmesi ve kültürel etkinliklerin optimize edilmesi için buralarda mevcut olan ‘sosyal sermayeyi’ harekete geçirmek önemlidir”.

Her ne kadar Aktifleştiren Kültür Politikası adı altında sivil toplum ve bunu oluşturan bireyler de kültürün bir bileşeni hâline getirilmiş olsa da uygulanan kimlik politikası yabancı kökenli bireylerin Almanya toplumuna ait olmadığı algısını yaratmakta, söz konusu politika ile oluşturulmaya çalışılan bütünleşmeyi ayrıştırıcı etki yapmaktadır. Bu bağlamda adlandırmaların ve etiketlemelerin bir dilin ayrılmaz, doğal bir parçası olmadığını, aksine siyasi stratejilerin ve güç çıkarlarının bir dışavurumu olduğunu (Hoerder 10) söylemek mümkündür. ABD ve Kanada gibi klasik bir göç ülkesinde uygulanan kimlik politikasının Almanya örneğinde uygulanması ise bazı sakıncaları barındırmaktadır. Bu bağlamda azınlık grupların etnik kökenlerine saygı göstermek için yapılan iyi niyetli vurgu etikete dönüşerek, etnik kökeni ‘hapishane’ hâline getirirken bireyi de kendine tutsak eder

(Fuchs 86). Özellikle kendi etnik kökeni ile özdeş bir bağı bulunmayan bireyleri de böyle bir etketi taşımaya mecbur kılar.

Bunların sonuçlarını günümüzde özellikle Türkiye kökenli yazarların kültürlerarası yazına Alman-Türk yazını adı altında dâhil edilmesinde görmek mümkündür. Türkiye kökenli yazarların sınıflandırılmasında yazın ölçütü olarak yazınsal metinlerin konularının temel alındığı göze çarpmaktadır. Söz konusu yazının, yazarların geldiği ülkedeki kültürel deneyimlerini, kimlik arayışını ve Almanya'da yabancı olma durumuyla ilişkilendirilmesinin yanı sıra kişisel ve sosyopolitik sorunları ve deneyimleri yansıttığının altı çizilmektedir. Bu değerlendirmenin tek sınıflandırma ölçütü olmadığının, beraberinde asıl sınıflandırma ölçütü olarak yazarların azınlık konumu ile ilişkili çok-kültürlü ve çok-dilli deneyimleri ile bu deneyimleri bilinçli olarak yazınlarına yansıtmaları vurgulanmaktadır (Hofmann ve Patrut 63-72, Burdorf ve diğerleri 468 ve Şölçün 135-152). Yapılan bu sınıflandırma yazınsal metnin özerkliği, kurgusalılığı, çok-anlamlılığı, çok-sesliliği gibi yazın kuramsal kabullerin yok sayıldığı anlamına gelmektedir. Tireli kimlik adlandırmaları gerek yazında gerekse başka alanlarda etnik etiketlenmenin açıkça kanıtı olup ilgili bireylerin Almanya toplumuna dâhil olmadığı²⁷ algısını yaratmaktadır. Halbuki siyasi katılım hariç, yaşanan toplumun alanlarına dâhil olma,²⁸ bireyin kendi çabasına bağlı olarak kabul görmektedir (Holzer 76-77).

Yeniden Türkiye kökenli yazarların Alman yazınında neredeyse yarım asırlık varlığının en son kültürlerarası yazın olarak sınıflandırılmasına dönülecek olunursa göç hikâyesi, yaşı, yazın konuları, yazın türleri, yazın dili bağlamında büyük farklılıklar gösteren heterojen bir yazar grubunun resmî tanımlamalarda ve konumlandırılmalarda aynı çerçevede değerlendirildikleri gözlemlenmektedir. Kültürlerarası yazında yapılan sınıflandırma yayın yılından ve yazarların etnik kökeninden yola çıkılarak dört döneme ayrılmaktadır. Örneklendirilen yazarların bu bağlamda olmasına dikkat edilmiştir:

Tablo 1

Almanya'daki siyasi gelişmelerin Kültürlerarası yazın dönemlerine yansımaları²⁹

Dönem	Yayın Dönemi	Yazarlar	Döneme Hakim olan Kültür Politikası/ Kültürel Hareketler/ Siyasi gelişmeler	Türkiye Kökenli Yazarların Sınıflandırılması
1. Dönem	1970'li yıllardan 1980'li yılların başına kadar	Aras Ören, Güney Dal ve Yüksel Pazarkaya	1. 1965 Yabancılar Yasası: Yabancılar, Almanya'nın çıkarları doğrultusunda işletilen 'mobil yedek işgücü ordusu' işlevini görmesi 2. Yeni Kültür Politikası: 68 Öğrenci Hareketi sonrası kültürün toplumun tüm sosyal sınıflarına açılması 3. 1973 Konuk İşçiliğin resmî olarak sonlandırılması: Konuk İşçilikten Göçmenliğe geçiş 4. 1979 Kühn Muhtırası'nın reddi: 'Almanya göç ülkesi değildir!' kabulünün devamı ve entegrasyon sürecinin baltalanması 5. 1982 UNESCO Dünya Kültür Politikaları Konferansı Sonuç Bildirgesi: 'Kültür' hem sanat hem yaşam biçimi olarak tanımlanması	Konuk İşçi Yazını, Yabancılar Yazını, Göçmen Yazını
2. Dönem	1980'lerin ortalarından 1990'lı yılların başlarına kadar	Alev Tekinay, Saliha Scheinhardt ve Renan Demirkan	Yeni Kültür Politikası: Almanya'da feminist hareket sonucu toplumsal grup olarak 'kadının' merkeze alınması	Mağdur Yazını ³⁰

3. Dönem	1990'lı yılların ortalarından itibaren	Emine Sevgi Özdamar, Zehra Çıtak, Zafer Şenocak, Feridun Zaimoğlu, Yadé Kara ve Selim Özdoğan	1. 1991 Yeni Yabancılar Yasası: ilk kez yabancı kökenli insanlara 'göçmen statüsünün' verilmesi. Sınırlandırıcı göç politikasının devamı 2. Yeni Kültür Politikası: Göçmen grupları tanıma adına tireli kimlik vurgusunun yapılması	Kültürlerarası Yazın, Türk-Alman Yazını
4. Dönem	2000 ve sonrası	Deniz Ohde, Dinçer Güçyeter	1. 2005 Göç Yasası: Bir yanda göçü denetleme ve sınırlandırma çabası, diğer yanda entegrasyonun hükümetin ana görevleri arasına alınması 2. Aktifleştiren Kültür Politikası: devlet, ekonomi ve sivil toplum arasındaki sorumlulukların yeniden düzenlenmesi ve kültür alanında tüm aktörlerin etkin olması	Medya organları ve yazınbilimde adlandırma konusunda uzlaşa bulunmamaktadır. Türkiye kökenli yazarlar için hem 'Türk-Alman yazar' hem de 'Alman yazar' vurgusuna rastlanmaktadır. Henüz net bir tanımlanma konusunda bir çalışma olmadığı için adlandırma sürecinde belirsizlikler mevcuttur.

Tabloda yer alan sınıflandırma, yazın ölçütleri ve yazarların göç hikâyeleri açısından büyük sorunlar içermektedir. Örneğin birinci dönem yazarlar ele alındığında Aras Ören, Türkiye'de oluşmuş olan sanatçı kimliği ile Almanya'ya otuz yaşlarında göç etmiş ve yazınsal etkinliklerini Türkçe olarak devam ettirmişken, Yüksel Pazarkaya 1958 yılında henüz 18 yaşında üniversite öğrencisi olarak Almanya'ya gelmiş ve yazınsal etkinliklerini hem Türkçe hem Almanca olarak sürdürmüştür. Ören eserlerinde çoğunlukla Almanya'ya emek göçü ile gelmiş Türklerden yola çıkarak göç, kimlik, işçi yaşamı, yabancılık gibi konuları ele almıştır. Pazarkaya ise Almancadan Türkçeye, Türkçeden Almancaya birçok önemli eseri çevirmiş, bilimsel çalışmalar yapmış; şiir, öykü, roman, oyun gibi farklı yazınsal türlerde iki dilde de eserler vermiştir³¹. Bu noktada Ören kültürlerarası yazına dâhil edilirken 1980'li yıllarda benzer bir arka planla Almanya'ya göçen, Almanya'da yazınsal etkinliklerinde Almanya'da yaşayan Türkiye kökenli insanları merkeze alarak Türkçe devam eden Fakir Baykurt'un (örneğin *Yarım Ekmek* adlı romanı) göz ardı edildiği görülmektedir.

İkinci Dönem yazarlar arasında yer alan Renan Demirkan, Alev Tekinay ve Saliha Scheinhardt yazınsal metinlerinin merkezine ‘kadını’ almaktadırlar. Her iki yazarın da yazınsal etkinlikleri, dolayısıyla işledikleri konular kişisel deneyimlerden yola çıkılıyor gibi algılanmış olsa da 1980’li yıllarda Federal Almanya’nın da etkisi altında bulunduğu feminist hareketi bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir (Hofmann ve Patrut, 64).

Aynı bağlamda yapıtların konularına bakıldığında sosyal ve kültürel değişimlerin getirdiği olumsuzluklar, kimlik arayışı, hem bir kadın hem bir göçmen olarak kültürlerarasılık içinde yaşanan mağduriyetler, ötekileşmeler gibi unsurlar karşımıza çıkmaktadır. Saliha Scheinhardt bir çok kaynakta eserlerini Almanca yazan ilk yabancı yazar olarak tanımlanmaktadır. Hatta kendisine “Stadtschreiber” (1985) ve “Aufrechte Literatur” (1995) ödülleri verilmiştir. 1996 yılında ise “Friedens-Silbermedaille” ile ödüllendirilmiştir. Burada garip olan durum bu ödüllerin verilmesi değil, bu ödüller ile sağlanan imkân ile tanımlamanın ortak olmamasıdır. Çünkü bu ödüller ile, özellikle ilk ikisi ile, Scheinhardt’ın yazına duyulan ilginin yaygınlaştırılmasında çalışması için aylık bağlanmaktadır. Ayrıca yabancı işçilerin Alman toplumuna uyumunu teşvik etmesine katkı sağlaması, Türk ve Alman vatandaşları arasında yaptıkları çalışmalar ile köprü kurmaları istenmektedir. Üçüncü ödül ise toplumlar arasında uzlaşmayı ve çok kültürlü ortak yaşam alanına katkı sağladıkları için verilmektedir (Zarzavatçıoğlu 125-126).

Üçüncü dönem Türkiye kökenli yazarlar incelendiğinde daha büyük farklılıklar göze çarpmaktadır. Yirmili yaşlarda Almanya’ya kişisel kararı doğrultusunda göç etmiş Emine Sevgi Özdamar ile, Almanya’da doğmuş veya küçük yaşta ailesiyle Almanya’ya göçmüş Zehra Çıtak, Zafer Şenocak, Feridun Zaimoğlu ve Selim Özdoğan gibi isimler aynı dönemde yer almaktadır. Söz konusu yazarların eserlerinde Türkiye’ye dair anlatıların yanı sıra Almanya’da yaşayan Türkiye kökenli insanlar yer alsa da bunlar kurgu, konu, mekân, anlatı teknikleri, yazın türü vb. unsurlar açısından ortak bir noktada buluşturulamayacak kadar çeşitlilik göstermektedir. Ancak bu çeşitliliğe rağmen aynı kategoride değerlendirmeye alınmaları dikkat çekmektedir.

Günümüzde Türkiye kökenli yazarların ‘dördüncü’ döneminden söz edilebilecekken, onların da etnik kimlik ve yazınlarında yer alan konular bağlamında etiketlenmeye devam edildiği görülmektedir. Bunun

en iyi örneğine Deniz Ohde ve Dinçer Güçyeter'e yapılan yazınsal değerlendirmelerde rastlanmaktadır. Ohde'nin 'Streulicht' ve Güçyeter'in 'Unser Deutschlandmärchen' adlı romanlarına yazın çevreleri tarafından yapılan yorumlar incelendiğinde gerek yabancılar politikasında gerekse kültür politikasında rastlanan ikircikli anlayış göze çarpmaktadır. Bazı yazın eleştirmenleri söz konusu romanlar hakkında, yapıları gereği 'oluşum romanı' ve 'aile romanı' olarak yazınsal bir sınıflandırmaya gitmişler, yazar ve anlatıcı arasında keskin bir ayrım yaparak, yazarın etnik kökeninden bağımsız değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Ancak bazı yazın eleştirmenleri ise Ohde ve Güçyeter'in romanlarındaki öz yaşam öyküsel yapıya dikkat çekerek 'kendi' çocuklukları ile 'kendi' aile hikâyelerini anlattıklarının altını çizen ve etnik kökenin esere etki ettiğine vurgu yapan eleştirilerde bulunmuşlardır. Bu yapılan roman eleştirileri de Almanya'nın *Die Zeit*, *Die Welt*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, *Deutschlandfunk Kultur* gibi önde gelen medya araçlarında yayımlanmıştır.³² Medya gibi güçlü bir aracın bu bağlamda algı oluşturmadaki rolünün tartışılmaz olduğu söylenebilir. Ancak bu yansıtmanın temelinde de her dört kuşağın maruz kaldığı göçmen ve kültür politikalarının etkili olduğu oldukça belirgindir. Bu etki, birçok yazarın kendisini yazındaki resmî söylemlerde belirgin bir yerde konumlandırılmamaları nedeniyle vatansız olarak hissetmesine bile neden olmuştur. Görüldüğü gibi, Türkiye kökenli yazarların net bir kategoriye göre sınıflandırmasının mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Etnik köken ve yayın dönemi tek sınıflandırma kriteri olarak göze çarparken, bu sınıflandırma özellikle yabancılar politikası ve kültür (sosyal) politikası bağlamında geliştirilen kimlik politikasını yansıtmaktadır. Kaldı ki, özellikle Almanya'da doğmuş veya küçük yaşta Almanya'ya gelip sosyalizasyonunu Almanya'da tamamlamış yazarlar ne tireli kimlik ne de sadece Alman kimlik vurgusu ile anılmalıdır. Kişisel bir tercihi de içinde barındıran kimlik, özerk bir alan olan yazında/sanatı yazar/sanatçı için Fuchs'un tanımladığı şekilde bir 'kimliğe' dönüşmemelidir .

Sonuç

Dil, ırk, cinsiyet, görünüş, din, ya da etnik aidiyetin her zaman ülkelerin göç ve kültür politikalarında ve göçmenlere yönelik alınan kararlarda etkili bir unsur olması sosyo-ekonomik açıdan bakıldığında doğal karşılanabilir. Ancak bütün bunların, özellikle de kültür ve yazınbilim gibi bütünleştirici

rol oynayan alanlarda başarı gösteren göçmenlerin konumlandırılmasında veya bu bağlamda bir kimlik kazanmalarında ötekileşmeye neden olacak şekilde rol oynaması tartışılması gereken bir konudur.

Almanya’da *Yabancılar Politikası* bağlamında sözü edilen ‘siyasi eylem hiçbir zaman sıfır noktasından başlamaz’ kabulü bu yaklaşımın belirsizliğini yansıtan ilk unsurlardanır. Kültür politikasına da yansıyan bu durum ‘kültürel miras’ ve ‘kültürel varlık’ gibi kavramların da ortaya koyduğu üzere kültür, özünde tarihselliğe sıkı sıkıya bağlı (Klein 64-65) olduğundan Almanya’da kültürün eğitim, medya, sanat, toplum, yasama, yaşam biçimi, içsel anlamlılık gibi alanlara etki eden güçlü bir mekanizma olduğu anlaşılmaktadır. Ancak etki alanının bu denli geniş olması ve bu etki alanına sınır çizilememesi kültürün siyasi bakımdan şekillendirilmesi gerekliliğini doğursa da (Fuchs 7-8) sonucun, belirsizliklerin sürmesi nedeniyle hâlihazırda başarılı olduğu söylenemez.

Bu yaklaşımdan en çok etkilenen grup olan Türklerde ve doğal olarak Türkiye kökenli yazarlarda bu durum oldukça belirgindir. 19. yüzyılda kültürel ideallerin canlandırılmaya çalışıldığı dönemde, özellikle 1970’lerden itibaren kültür politikasının temel ilkesi olarak demokratikleşmenin ön planda olduğu dönemlerde, hatta kültür politikasının sosyal bir politikaya dönüştürülüp toplumun tüm çevresinin kucaklanmaya çalışıldığı dönemde dahi Türkiye kökenli yazarlar yapıtlarında her daim göçmen kimliğinden kurtarılamamışlardır. Çünkü 70 ve 80 yılları arasında yabancılar “mobil yedek işgücü ordusu” ve “göçmen” olarak adlandırıldıklarından yabancı kökenli yazarlar da bu bağlamda konumlandırılmış ve yapıtları 1970’lerin sonlarında antolojiler olarak iki dilli yayımlanmış ve isimleri “konuk işçi yazını” ve “göçmen yazını” olarak adlandırılmıştır. 1980 ve 90 yılları arasında feminist hareket sonucu farklı bir yaklaşım beklense de, toplumsal grup olarak “kadın” merkeze alınmış ve yazarların konumlandırılmasında veya tanımlanmasında bir değişiklik olmadan yazınları “mağdur yazını” anlamına gelen “Literatur der Betroffenheit” şeklinde adlandırılmıştır. Ayrıca 1991’de yabancılara resmî boyutta “göçmen statüsünün” verilmesi ve kültür politikası bağlamında tireli kimlik vurgusunun yapılması sonucu yazarlardan ziyade yazınları “Kültürlerarası Yazın”, “Türk-Alman Yazını” şeklinde konumlandırılmıştır. Alman yazınındaki söz konusu resmi söylemlerde de yine politik ve kültürel etki oldukça belirgindir. 2000’li yıllarda ise yabancı

yazarların çoğalmasi ile birlikte ortaya koydukları yazınlar, dili Almanca olsa da konu ve biçem olarak yine bu kategoride değerlendirilmiş ve “Migrantenliteratur” olarak “Göçmen Yazını” şeklinde sınıflandırılmaları devam etmiştir. Üçüncü ve dördüncü kuşak ise hem dil potansiyeli olarak bir Alman’dan farklı olmamasına ve hatta vatandaş olarak Alman olmasına ve yapıtlarında artık uyum veya asimilasyon ya da kültürlenme şeklinde göç sürecinde etkileşim içinde olunan kavramların yer almamasına rağmen yine farklı bir kategoriye alınmışlar fakat “göç” tanımlamasının ya da “yabancı” tanımlamasının etkisinden kurtulamamışlardır. Yalnızca bazı medya organlarının “Türk-Alman yazar” dışında “Alman yazar” vurgusu yaptıkları dikkat çekmektedir. Ancak daha önceki yıllara oranla bunun bir resmiyet kazanmaması nedeniyle, yaklaşımda belirsizlikler mevcuttur. Ohde bunun en belirgin örneğini oluşturmaktadır. Ohde son kitabında ve kendiyile yapılan röportajlarda her ne kadar bunun bir otobiyografi, ya da kendini bulma üzerine kurulu bir yapıt olduğunu söylese de bu kavramlar yine farklı uyrukta yetişen bir gence ve fiziksel anlamda okulda farklı olması nedeniyle ötekileşmesine kadar gitmiş ve bu bağlamda yazını kategorileştirilmiştir. Burada şaşırtıcı olan şey ise her kuşakta bu farklı yaklaşıma rağmen yazın alanında bir ödülün verilmiş olmasıdır. Alman kamuoyuna ulaşmaları bir şekilde engellenip kamuoyu tarafından icra anlamında kabul görseler bile tür veya kategori olarak diğer Almanya kökenli yazarlar konumunda değerlendirilmedikleri anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, aktifleşen kültür politikası adı altında sivil toplum ve bunu oluşturan bireyler kültürün bir bileşeni hâline getirilmiş olsa da, uygulanan kimlik politikası yabancı kökenli bireylerin Almanya toplumuna ait olmadığı algısını yaratmakta, Alman kamuoyuna ulaşmaları engellenmekte ve söz konusu politikayla, aslında yazarlara verilen ödüller ile yansıtılmaya çalışılan bütünleşme algısını ayrıştırıcı bir konuma taşıdıkları anlaşılmaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında yazarın herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Açıklamalar

- 1 Alm. Ausländerpolizeiverordnung
- 2 Alm. konjunkturelles Ausgleichsinstrument
- 3 Alm. Nullpunkt
- 4 Alm. Einwanderungssituation ohne Einwanderungsland
- 5 Alm. Beauftragter der Bundesregierung für die Integration der ausländischen Arbeitnehmer und ihrer Familien.
- 6 Alm. “Faktisch ein Einwanderungsland”
- 7 Kühn muhtırasında bir çok entegrasyon önerilerinde bulunmuştur. Bunlardan bazıları; Almanya’da doğmuş ve yetişmiş gençlere Alman vatandaşlığını seçme hakkı, yabancılara yerel seçimlerde seçim hakkı vb. Bu öneriler 1990 yılının sonlarında anayasa mahkemesi tarafından anayasaya aykırı bulunmuştur (Bade, *Ausländer* 56).
- 8 1982 yılında CDU ve FDP arasında imzalanan koalisyon sözleşmesinin yedinci sayfasında ‘Almanya göç ülkesi değildir’ ibaresi yer alır.
- 9 Alm. Vermischung
- 10 Örneğin Prof. Dr. rer. nat. Schmidt-Kaler Schmidt ve Kohl dönemlerinde demografik ve emeklilik politikası konularında danışmanlık yapmıştır (Wagner 303).
- 11 1990’lı yıllarda Almanya’nın siyasi gündemine damga vuran mülteci tartışmaları ve özellikle birleşmiş Almanya’nın doğusunda mültecilere yapılan saldırılarla ilgili bk. (Herbert 299-308).
- 12 Ocak 1972 yılından itibaren Türkiye kökenli göçmenler Almanya’da en büyük ulusal grubu oluşturmaktadır (Herbert 224). Günümüzde Federal Almanya Cumhuriyetinde 2,3-2,5 milyon Türkiye kökenli göçmen ve onların soyundan gelenler yaşamaktadır. 2011 yılında Türkiye kökenli nüfusun üçte biri Alman vatandaşıdır (Thelen 65).
- 13 “Immer wieder haben Entscheidungsträger in der Politik und Intellektuelle in der Bundesrepublik im Laufe der Zeit – ob gewollt oder ungewollt, spielt eigentlich keine Rolle – ‘Türkenfeindlichkeit’ geschürt.”/ Türkçe çevirisi: “Almanya’daki siyasi karar alıcılar ve aydınlar zaman içerisinde – bilerek veya bilmeyerek, bunun aslında bir önemi yok – sürekli ‘Türk düşmanlığını’ körüklemişlerdir.” (Meier-Braun 11). Meier-Braun yazısının devamında bu savını destekleyecek alıntılara yer vermiştir.
- 14 bk. (Koalitionsvertrag 36).
- 15 Lat./Alm. Ius Sanguinis/ Abstammungsprinzip
- 16 Lat./Alm. Ius Soli/Geburtsrecht
- 17 Alm. Optionsmodell
- 18 Alm. Sachverständigenrat deutscher Stiftungen für Integration und Migration

- 19 Alm. Optionspflicht
- 20 Almanya'da entegrasyon, siyasi açıdan hâlâ sağlam bir temele oturtulmadığı için yara almaya açık bir konudur. Hiçbir bilimsel temele veya araştırmaya dayandırılmaksızın entegrasyonun başarısız olduğunu savunan kimi popüler aktörler, kamuoyunda hem başat hem de göçmen ve göçmen kökenli toplumu etkileyen tartışmalar yürütmüştür. Bunlardan en önde geleni, 2010/2011 yılına damgasını vuran 'Sarrazin – Tartışması'dır. Thilo Sarrazin SPD'li siyasetçi kimliği ile 2010 yılında Bild ve Spiegel gazetelerinin yürüttüğü yoğun medya kampanyası eşliğinde 'Deutschland schafft sich ab' (Almanya kendisini ortadan kaldırıyor) adlı kitabını yayımlamıştır. Kitabında yer alan asılsız savlarla özellikle Müslüman göçmen ve göçmen kökenlileri hedef aldığı anlaşılmaktadır. Sarrazin ırkçı söylemlerle Müslüman göçmen ve göçmen kökenlilerin Almanya'ya uyum sağlayamadıklarını ileri sürerek, söz konusu topluluğun Alman toplumuna uyum sağlayamadığını ve Alman toplumu için bir tehlike oluşturduğunu ileri sürdüğü görülmektedir (Meier-Braun ve Weber 22-23). Sarrazin 2020 yılında partisinden ihraç edilmiştir. Sarrazin-Tartışmalarıyla ve etkileriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Bade, *Kritik und Gewalt*).
- 21 Alm. Gastarbeiterliteratur
- 22 Alman yazın çevresinde gerçekleşen ilk kapsamlı irdeleşme 1980'li yılların başında Harald Weinrich ve Irmgard Ackermann önderliğinde ("Münih Enstitüsü Yabancı Dil Olarak Almanca"/Münchner Institut für Deutsch als Fremdsprache) olmuştur. Weinrich ve Ackermann ana dili Almanca olmayan yazarların tanınmasını ve teşvik edilmesini amaçlamış olsa da günümüzden bakıldığında çabaları söz konusu yazarların Alman yazınında eşit aktörler olarak varlık göstermelerini engellemiştir. Girişimleri yabancı kökenli yazarlara kültür sektöründe 'özel' bir alan tahsis ederken, öte yandan 'Alman' yazarlardan ayırtmıştır (Hofmann ve Patrut 68).
- 23 Wilpert Yazın Sözlüğü'nde Göçmen Yazını 'Yabancı Yazını' (Ausländerliteratur) ile eş anlamlı kullanılmaktadır (Wilpert 518).
- 24 Chamisso Ödülü ilk olarak 1985 yılında Aras Ören ve Rafik Schami'ye verilmiş olup Emine Sevgi Özdamar, Zehra Çırak, Zafer Şenocak, Feridun Zaimoğlu, Yade Kara, Selim Özdoğan gibi üçüncü dönem Türkiye kökenli yazarlara da verilmiştir (Hofmann ve Patrut 65-67).
- 25 Federal Almanya Cumhuriyetinde iki farklı alanda Kültür Politikası yapılmaktadır. Biri Federal Dışişleri Bakanlığına diğeri ise Federal Başbakanlık'a bağlıdır. Bu çalışmada sadece Federal Başbakanlık'a bağlı olarak Federal sınırlar içerisinde yaşayan toplumla ilgili izlenen kültür politikası ele alınmaktadır.
- 26 Alm. Aktivierende Kulturpolitik
- 27 Alm. Exklusion

- 28 Alm. Inklusion
- 29 Dönem, yayın dönemi ve yazarlar konusundaki ayırım yapılırken Hofmann ve Patrut (2015) esas alınmıştır.
- 30 Alm. Literatur der Betroffenheit. Bu ifade hem konuk işçiliği konu alan hem de kadının toplumdaki yerini irdeleyen yabancı kökenli yazarların eserlerini sınıflandırmak için kullanılan bir adlandırmadır.
- 31 bk. (Asutay; Hofmann ve Patrut).
- 32 Yorumlar için bk. Perlentaucher A ve Perlentaucher B.

Kaynaklar

- Abadan, Nermin. *Bitmeyen Göç. Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2002.
- Asutay, Hikmet. *Türk-Alman Göçmen Edebiyatı*. Paradigma Akademi, 2021.
- Bade, Klaus Jürgen. *Ausländer Aussiedler Asyl*. C.H.Beck, 1994.
- Bade, Klaus Jürgen. *Kritik und Gewalt: Sarrazin-Debatte, 'Islamkritik' und Terror in der Einwanderungsgesellschaft*. Wochenschau Verlag, 2013.
- Bade, Klaus Jürgen, ve Jochen Oltmer. "Zwischen Aus – und Einwanderungsland: Deutschland und die Migration seit der Mitte des 17. Jahrhunderts." *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 28, 2003, ss. 799 – 842.
- Bosch Stiftung. 27 Mayıs 2023, <https://www.bosch-stiftung.de/de/projekt/adelbert-von-chamisso-preis-der-robert-boschstiftung#:~:text=Mit%20dem%20Adelbert%2Dvon%2DChamissoLiteratur%20bereichernder%20Umgang%20mit%20Sprache>.
- Bundestagswahlen. 26 Mayıs 1998, <https://www.hdg.de/lemo/kapitel/deutsche-einheit/baustelle-deutsche-einheit/bundestagswahl-1998.html>.
- Burdorf, Dieter, ve diğerleri. *Metzler Lexikon Literatur*. J.B. Metzler Verlag, 2007.
- DOMID: Dokumentationszentrum und Museum über die Migration in Deutschland e.V. Migrationsgeschichte in Deutschland. 20 Şubat 2023, <https://www.domid.org/angebot/aufsaeetze/essay-migrationsgeschichte-in-deutschland>.
- Dudek, Peter ve Hans Gerd Jaschke. *Entstehung und Entwicklung des Rechtsextremismus in der Bundesrepublik. Zur Tradition einer besonderen politischen Kultur. Bd. 2*. Springer Verlag, 1984.
- Flohr, Michael. *Kulturpolitik in Thüringen. Praktiken-Governance-Netzwerke*. transcript Verlag, 2018.
- Fuchs, Max. *Kulturpolitik*. VS Verlag, 2007.
- Heckmann, Friedrich. "Die Integrationsdebatte in Deutschland." *Deutschland Einwanderungsland. Begriffe-Fakten-Kontroversen*, ed. Karl-Heinz Meier-Braun ve Reinhold Weber, Kohlhammer Verlag, 2013, ss. 227–229.

- Herbert, Ulrich. *Geschichte der Ausländerpolitik in Deutschland*. C.H. Beck, 2001.
- Hoerder, Dirk. *Geschichte der deutschen Migration. Vom Mittelalter bis heute*. C.H. Beck, 2010.
- Hofmann, Michael ve Julia-Katrin Patrut. *Einführung in die interkulturelle Literatur*. WBG, 2015.
- Holzer, Boris. *Politische Soziologie*. UTB, 2016.
- Klein, Armin. *Kulturpolitik. Eine Einführung*. Leske + Budrich, 2003.
- Knoblich, Tobias J. "Elemente einer Theorie der Kulturpolitik. Zur Bedeutung der Kulturgeschichte". *Forschungsfeld Kulturpolitik – eine Kartierung von Theorie und Praxis: Festschrift für Wolfgang Schneider*, ed. Daniel Gad ve diğerleri, Georg Olms Verlag, 2019, ss. 61-65.
- Koalitionsvertrag. 21 Mart 2023, https://www.spd.de/fileadmin/Dokumente/Beschluesse/Bundesparteitag/koalitionsvertrag_bundesparteitag_bonn_1998.pdf.
- Mattes, Monika. "Wirtschaftliche Rekonstruktion in der Bundesrepublik Deutschland und grenzüberschreitende Arbeitsmigration von den 1950er bis zu den 1970er Jahren." *Handbuch Staat und Migration in Deutschland seit dem 17. Jahrhundert*, ed. Jochen Oltmer, De Gruyter, 2015, ss. 815-850.
- Meier-Braun, Karl-Heinz. "60 Jahre Anwerbeabkommen mit der Türkei." MIF Migrations und Integrationsforum Baden-Württemberg, Oktober 2021, <https://www.meier-braun.de/pdfs/Anwerbeabkommen-Tuerkei.pdf>.
- Meier-Braun, Karl-Heinz, ve Reinhold Weber. *Deutschland Einwanderungsland. Begriffe-Fakten-Kontroversen*. Kohlhammer Verlag, 2013.
- Perlentaucher A. Das Kulturmagazin, 09 Nisan 2025, <https://www.perlentaucher.de/buch/deniz-ohde/streulich.html>.
- Perlentaucher B. Das Kulturmagazin, 09 Nisan 2025, <https://www.perlentaucher.de/buch/dincer-guecyeter/unser-deutschlandmaerchen.html>.
- Şan, Mustafa Kemal, ve Handan Akyiğit. "Göç Kimlik ve Aidiyet: Amerika'da Yaşayan Türkler Örneği." *bilig*, no. 97, 2021, ss. 137-155.
- Scheytt, Oliver. *Kulturstaat Deutschland. Plädoyer für eine aktivierende Kulturpolitik*. transcript Verlag, 2008.
- Schulze, Gerhard. *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Campus Verlag, 1995.
- Staatsministerin für Kultur und Medien, 4 Nisan 2023, <https://www.bundesregierung.de/breg-de/bundesregierung/bundeskanzleramt/staatsministerin-fuer-kultur-und-medien/staatsministerin-und-ihr-amt-aufgaben>.

- Şölçün, Sargut. "Literatur der türkischen Minderheit." *Interkulturelle Literatur in Deutschland. Ein Handbuch*, ed. Carmine Chiellino, J.B. Metzler Verlag, 2000, ss. 135-152.
- Thelen, Sibylle. "Migranten in der Türkei." *Deutschland Einwanderungsland. Begriffe-Fakten-Kontroversen*, ed. Karl-Heinz Meier-Braun ve Reinhold Weber, Kohlhammer Verlag, 2013, ss. 65-68.
- UNESCO. *Erklärung von Mexiko-City über Kulturpolitik*, 1982, https://www.unesco.de/assets/dokumente/Deutsche_UNESCO-Kommission/08_Dokumente/1982_Erkl%C3%A4rung_von_Mexiko.pdf.
- Wagner, Andreas. "Das 'Heidelberger Manifest' von 1981. Deutsche Professoren warnen vor 'Überfremdung des deutschen Volkes'." *Manifeste. Geschichte und Gegenwart des politischen Appells*, ed. Johanna Klatt und Robert Lorenz, transcript Verlag, 2011, ss. 285-313.
- Wallerstein, Immanuel. *Kapitalist Dünya Ekonomisinde Hane Yapıları ve Emek Gücü Oluşumu, Irk Ulus Sınıf*. Metis Yayınları. 2002.
- Wilpert, Gero von. *Sachwörterbuch der Literatur*. Kröner, 2013.
- Zarzavatçioğlu, Ebru. "Scheinhardt'ın 'Drei Zypressen' Adlı Eseri Işığında Almanya'da Yaşayan Türk Gençlerinin Kimlik Problemi ve Bu Problemlere Yönelik Çözüm Önerileri." *TÜRKÜ Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, vol. 2, no. 3, 2014, ss. 123-134.
- Zolberg, Aristide R. "International Migrations in Political Perspective." *Global Trends in Migration: Theory and Research on International Population Movements*, Der. Krtiz, M. M. Keely, C. B. Tomasi, S. M. Center for Migration Studies, N.Y. 1981, ss. 3-27.

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

© Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

Yayın İlkeleri

bilig, Türk Dünyasının kültürel zenginliklerini, tarihî ve güncel gerçeklerini ve problemlerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak amacıyla yayımlanmaktadır.

bilig'e gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Türk Dünyasıyla ilgili yazar ve yapıtları tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin **bilig**'de yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

bilig, Kış/Ocak, Bahar/Nisan, Yaz/Temmuz ve Güz/Ekim olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Kış sayısında yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurt içi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

bilig'de makale başvurusu bilig.yesevi.edu.tr web adresinden "Makale Yönetim Sistemi"ne kaydolarak yapılır. E-posta ile gönderilen makaleler değerlendirmeye alınmaz.

bilig'e gönderilen yazılar, önce dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına gönderilir. Yayın için gönderilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir. Yayın ilkelerine uygun yazılar Yayın Kurulu tarafından incelenir. Dergi kapsamına giren ve değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda uzman hakemlere gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar Makale Yönetim Sisteminde saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, sistemden silinmez. Yazıların yayımlanmasında nihai karar Yayın Kuruluna aittir.

bilig'de yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı *Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı*'na devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Etik İlkeler

bilig, Yayın Etiği Komitesinin (COPE) “Dergi Editörleri için Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama Rehber İlkeleri” ve “Dergi Yayıncıları için Davranış Kuralları” belgelerini takip etmektedir.COPE'nin “Öz Uygulamalar” belgesi ile ilgili olarak bk. <https://publicationethics.org>

bilig'e çalışmalarını sunan yazarların aşağıda belirtilen etik ilkeleri karşılamaları zorunludur.

Ortak yazarlık: Aday makalenin yazarları sunulan çalışmaya önemli katkı sağlayanlarla sınırlı olmalıdır. Makalenin yazarları makalenin sunumundan önce kesinleşir. Çalışmaya katkısı olmayanların isimlerine aday makalede yer verilmesi (hediye yazarlık) ya da katkısı olanların isimlerine yer verilmemesi (hayalet yazarlık) kabul edilemez.

Teşekkür: Yazarlar gönderdikleri çalışmaları destekleyen kuruluşları, finansal kaynakları Teşekkür kısmında beyan etmekle yükümlüdür.

Özgünlük ve intihalden arınıklık: Sunulan çalışma bütünüyle yazarlarına ait olmalıdır. Diğer araştırmacıların çalışmalarına makale içinde yer verildiyse bunun uygun bir şekilde alıntılanması ve kaynaklarda bu çalışmaların listelenmesi gerekmektedir. Yazar makalesini intihal önleme yazılımı olan Turnit-in ya da iThenticate programlarından biri ile kontrol ederek benzerlik raporunu makale başvurusunda dergiye göndermekle yükümlüdür. Benzerlik oranı %15 ve üzeri olan makaleler değerlendirmeye alınmayacaktır.

Etik kurul izni ve onayı: Katılımcılardan anket, ölçek, görüşme, gözlem vb. yollarla veri toplamayı gerektiren araştırmalar için etik kurul izni alındığı aday makale içinde belirtilmelidir. Veri toplama sürecinde etik hususlara hassasiyet gösterildiğinin kanıtları (başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için izin alınması gibi) çalışma içinde sunulmalıdır.

Basılmış bir yayının tekrar sunumu: Yazarların, daha önce yayınlanmamış çalışmalarını *bilig*'e sunmaları beklenir. Çalışmanın *bilig*'e sunumuyla birlikte bir başka dergiye de gönderilmiş olması kabul edilemez.

Dilimleme: Yazarlar bir araştırmanın sonuçlarını, araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalara ayırıp birden fazla sayıda

yayımlayarak bu yayınları akademik atama ve yükselmelerde ayrı yayınlar olarak sunmamalıdır.

Ham verileri sunma ve saklama: Yazarlar, editör ve hakemler tarafından talep edildiğinde araştırmalarının ham verilerini sunmak ve bu verileri makaleleri yayımlandıktan sonra da saklamak zorundadırlar.

Yayımlanmış makalelerde hata tespiti: Bir yazar *bilig*'de yayınlanmış makalesinde önemli bir hata veya yanlışlık olduğunu tespit ettiğinde, dergi editörünü derhal haberdar etmek ve makaleyi geri çekmek veya düzeltmek için editörle işbirliği yapmak zorundadır.

Yayın Politikası

bilig'de yayımlanan bütün makaleler aynı zamanda tam metin olarak bilig.yesevi.edu.tr web adresinde açık erişimli olarak yer almaktadır.

bilig'de makale değerlendirme ve yayın aşamasında yazardan hiçbir şekilde ücret alınmaz. Yazara da telif ücreti ödenmez.

Yazım Dili

bilig'de Türkçe ve İngilizce makaleler yayımlanır. Makalelerin Türkçe ve İngilizce özetlerine (abstracts) yer verilir.

Yazım Kuralları

bilig'de 97. Sayıdan itibaren MLA atıf sisteminin yazım kuralları uygulanmaktadır. Alıntılar, göndermeler ve kaynakça ile ilgili temel hususlar aşağıda örneklerle gösterilmiş olup örneği bulunmayan kaynaklar için MLA atıf sisteminin 8. versiyonu (<https://style.mla.org/>) esas alınmalıdır.

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. Başlık: İçerikle uyumlu, içeriği en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve **koyu** harflerle yazılmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Makale dosyasında yazar ad(lar)ı ve adres(ler) i bulunmamalıdır. Yazar(lar)la ilgili bilgiler başvuru sırasında Makale Yönetim Sisteminde ilgili alanlara yazılmalıdır.

3. Öz: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 150 kelimeden oluşan Türkçe ve İngilizce öz bulunmalıdır. Öz içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özün altında bir satır boşluk bırakılarak en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Anahtar kelimeler makale içeriği ile uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır.

4. Ana Metin: A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, MS Word programında, *Times New Roman* veya benzeri bir yazı karakteri ile 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar öz ve kaynakça dâhil 7.000 (yedi bin) kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) koyu ve ilk harfleri büyük; ara başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük; alt başlıklar ise ilk harfleri büyük ve italik yazılmalıdır.

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise, bir alt satırda her sözcüğün ilk harfi büyük yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin soluna hizalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası nokta ile bitmelidir. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalı ve kaynağı verilmelidir. Aşağıda tablo örneği sunulmuştur.

Tablo 1

Türk Üniversitelerinde Uluslararası Öğrenciler (2017-2018)

	Erkek	Kadın	Toplam
Toplam Uluslararası Öğrenci Sayısı	81706	43324	125030
TÜRKSOY Tam ve Gözlemci Üye Ülkeler	24309	11686	35995
Azerbaycan	12911	4177	17088
Kazakistan	1051	1014	2065
Kırgızistan	1105	821	1926
Moldova	175	225	400
Özbekistan	435	405	840
Rusya	808	621	1429
Türkmenistan	7824	4423	12247
Türkiye'deki Üniversitelerdeki Toplam Lisansüstü ve Lisansüstü Öğrenci Sayısı	2622936	2168678	4791614
Uluslararası Öğrenci Oranı	3,12%	2,00%	2,61%

Kaynak: "Uyruğa Göre Öğrenci Sayıları Raporu." YÖK, 17 Ağustos 2019, <https://istatistik.yok.gov.tr/>

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı (yazının üçte birini) aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. 2.5 satırdan az alıntılar satır arasında; 2.5 satırdan uzun alıntılar satırın sadece solundan 2 cm içeride, blok hâlinde ve 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı, bu kullanıma yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir.

Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır:

(Köprülü 15).

İki yazarlı yayınlarda yazarların soyadları aşağıdaki şekilde yazılmalıdır:

(Taner ve Bezirci 22).

Üç ve daha fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve “ve diğerleri/vd.” yazılmalıdır:

(Gökay ve diğerleri 18).

(Gökay vd. 18).

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece sayfa numarası yazılmalıdır:

Tanpınar (131), bu konuda ...

Aynı yazara ait iki veya daha fazla esere gönderme yapılırsa yazar soyadından sonra yayının ilk birkaç kelimesi yazılarak ayırt edilmelidir:

(Dilçin, *Divan Şiiri* 86).

(Dilçin, *Fuzulî'nin Şiiri* 110).

Aynı soyadı taşıyan yazarlara ait yayınlarda soyadından önce yazar adı kısaltılarak yazılmalıdır:

(S. Kaplan 41).

(M. Kaplan 16).

Sayfa numarası bulunmayan elektronik yayınlarda sadece soyadı ya da başlık yazılmalıdır.

Yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. yayınlarda ise eser ismi yazılmalıdır, eser ismi uzun ise ilk 2-3 kelimesi yazılmalıdır.

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da tarihle birlikte belirtilmelidir.

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Yararlanılan kaynağın yazarı soyadı önce belirtilecek şekilde gösterilmelidir.

Örnek:

İsen, Mustafa. *Tezkireden Biyografiye*. Kapı Yayınları, 2010.

Köprülü, Mehmet Fuat. *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. MEB Yayınları, 1961.

Kaynağın iki yazarı varsa öncelikle çalışmada ismi önce yazılmış yazarın soyadı bilgisi ile başlanır, künye bilgilerinin alfabetik sıralanmasında ilk yazardan sonrakilerin soyadlarının öne alınmasının işlevi yoktur.

Örnek:

Taner, Refika, ve Asım Bezirci. *Edebiyatımızda Seçme Hikâyeler*. Gözlem Yayınları, 1981.

Kaynağın üç ve daha fazla yazarı varsa, ilkinin soyadı ve adı, sonra “ve diğerleri/vd.” yazılmalıdır.

Örnek:

Altaev, Zhakypbek ve diğerleri. “Essence and Typology of Intellect in al-Farabi’s Epistemology.” *bilig*, no. 95, 2020, ss. 79-95.

Kitap ve dergi adları eğik yazılmalı; makale, kitap bölümü gibi kaynaklar tırnak içinde gösterilmelidir. Kitap künyesinde sayfa numara bilgisi gerekmezken; dergi, ansiklopedi maddesi, kitap bölümü gibi kısa yapıtlarda yararlanılan bölüme ait sayfa aralığı bilgisi mutlaka yer almalıdır.

Örnek:

Berk, İlhan. *Poetika*. Yapı Kredi Yayınları, 1997.

Demir, Nurettin. “Türkçede Evidensiyel.” *bilig*, no. 62, 2012, ss. 97-117.

Aydınğün, İsmail, ve Ayşegül Aydınğün. “Crimean Tatars Return Home: Identity and Cultural Revival.” *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 33, no. 1, 2007, ss. 113-128.

Kitabı çeviren, derleyen, yayıma hazırlayan ya da editörlük yapan varsa ismine yazar ve eser bilgisinden sonra yer verilmelidir.

Örnek:

Shaw, Stanford. *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, Sermet Matbaası, 1982.

Aydemir, Yaşar. “Lâmiî Çelebi’nin Mecmualara Yansıyan Şiirleri.” *Bursalı Lâmiî Çelebi ve Dönemi*, ed. Bilal Kemikli ve Süleyman Eroğlu, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011, ss. 149-172.

Yazar ismi yoksa editör, hazırlayan ya da derleyen ismi başta verilmelidir:

Tarlan, Ali Nihat, haz. *Hayâlî Divanı*. Akçağ Yayınları, 1992.

Ansiklopedi maddelerinde madde yazarının biliniyorsa soyadı ve adından sonra, sırasıyla turnak içinde maddenin başlığı, ansiklopedinin tam adı, cilt numarası, yayınevi, yazılış tarihi ve sayfa aralığı belirtilmelidir:

Örnek:

İpekten, Haluk. “Azmi-zâde Mustafa Hâletî.” *İslâm Ansiklopedisi*, 4. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, ss. 348-349.

Tezler kaynak gösterilirken sırasıyla tez yazarının soyadı ve adından sonra, *eğik harflerle* tezin tam başlığı, tez tipi, tezin hazırlandığı üniversitenin adı, tezin yazıldığı tarih yer almalıdır:

Örnek:

Karakaya, Burcu. *Garibî’nin Yûsuf u Züleyhâ’sı: İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin*. Yüksek Lisans Tezi. Ahi Evran Üniversitesi, 2012.

Yazmalar “Yazar. Eser Adı. Kütüphane, Koleksiyon, Katalog numarası, yaprağı.” şeklinde kaynak gösterilmelidir.

Örnek:

Âsım. *Zeyl-i Zübdetül-Eş’âr*. Millet Kütüphanesi, A. Emiri Efendi, No. 1326, vr. 45a.

İnternette yer alan bir çalışmaya atıfta bulunmak için yazarın soyadı, adı, yazının başlığı, yayıncı (web site adı), yayın tarihi, bağlantı adresi bilgilerini vermek yeterlidir.

Örnek:

Gökçek, Fazıl. “Mehmet Akif Ersoy.” *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 03 Ocak 2018, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ersoy-mehmet-akif>.

Kişisel görüşmelerde, kaynak kişinin soyadı, adı, görüşme türü ve tarihi şu şekilde yazılmalıdır:

Demir, Adem. Telefon görüşmesi. 22 Mayıs 2018.

Henüz yayımlanmamış ama yayımlanmak üzere kabul edilmiş makale atıfları da şu şekilde gösterilebilir.

Örnek:

Bayram, Bülent. “G.T. Timofeyev’in Notları Çerçevesinde 20.Yüzyıl Başında Orta İdil’de Çuvaşların Etnik-Kültürel İlişkileri.” *bilig*, (yayımlanacak), doi: 10.12995/bilig.9801.

Yazışma Adresi

Ahmet Yesevi Üniversitesi

bilig Dergisi Editörlüğü

Aşağı Öveçler Mahallesi, 1314. Cadde, No: 19

Çankaya / ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 216 06 00 • Faks: (0312) 216 06 09

bilig.yesevi.edu.tr

bilig@yesevi.edu.tr

bilig
Journal of Social Sciences of the Turkic World
© Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Editorial Principles

bilig aims to present the cultural riches as well as the historical and contemporary realities and problems of the Turkic world within a scientific framework.

Submissions to *bilig* should be original articles that will fill a gap in the field or to be a review that evaluates previously published studies and produces new and worthwhile ideas. *bilig* also publishes essays introducing authors and works and announcing new and recent activities related to the Turkic world.

An article to be published in *bilig* should not have been previously published or accepted for publication elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if this is clearly indicated

bilig is published quarterly: Winter/January, Spring/April, Summer/July and Autumn/October. At the end of each year, an annual index is prepared and published in the winter issue. Each issue is forwarded to subscribers, libraries and international indexing institutions within one month after its publication.

Review of Articles

Article applications at *bilig* are made by registering to the “Manuscript Handling System” at bilig.yesevi.edu.tr web address. Articles sent via e-mail will not be evaluated.

Articles submitted to *bilig* are first reviewed in terms of the journal’s editorial principles. Those found unsuitable are returned to their authors for revision. Academic objectivity and scientific quality are considered of paramount importance in the evaluation of articles submitted for publication. Articles in accordance with editorial principles are reviewed by the Editorial Board. Submissions found suitable are referred to two referees working in relevant fields. The names of the referees are kept confidential and referee reports are stored in Manuscript Handling System.

If one of the referee reports is positive and the other negative, the article may be forwarded to a third referee for further assessment or alternatively, the Editorial Board may make a final decision based on the nature of the two reports. The authors are responsible for revising their articles in line with the criticism and suggestions made by the referees and the Editorial Board. If they disagree with any issues, they may make an objection by providing clearly-stated reasons. Submissions which are not accepted for publication are not deleted from the system. The final decision regarding the publication of the articles belongs to the Editorial Board.

The royalty rights of the articles accepted to be published in *bilig* are considered transferred to Ahmet Yesevi University Board of Trustees. Authors have full responsibility for the views expressed in their articles and for their stylistic preferences. Quotations from other articles and duplication of photographs are permitted as long as they are fully referenced and cited.

Ethical Principles

bilig follows the documents "Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors" and "Code of Conduct for Journal Publishers" of the Publication Ethics Committee (COPE). Regarding the "Core Practices" document of COPE, see. <https://publicationethics.org>

Authors submitting their work to *bilig* are obliged to meet the ethical principles stated below:

Authorship of the paper: Authorship should be limited to those who have made a significant contribution to the study. Authorship has been agreed prior to submission and that no one has been 'gifted' authorship or denied credit as an author ("ghost authorship").

Acknowledgements: Those (institutions and financial resources) who have provided support but have not contributed to the research should be acknowledged in an Acknowledgements section.

Originality and purity of plagiarism: The submitted work should be entirely owned by the authors. If the work of other researchers is included in the manuscript, it should be cited appropriately and listed in the references. The author is obliged to check the manuscript with one of the plagiarism prevention software, Turnitin or iThenticate, and submit the similarity report to the journal for application. Manuscripts with a similarity rate of 15% or more will not be considered.

Ethics committee permission and approval: Authors are required to describe in their manuscripts ethical approval from an appropriate committee and how consent was obtained from participants when research involves human participants.

Redundant publication: Authors are expected to submit original, previously unpublished content to *bilig*. It is unacceptable to submit the work for a review to another journal at the same time.

Salami publication or salami slicing: Authors should not present the results of a research as separate publications in academic appointments and promotions by disaggregating and disseminating the results of the research in an inappropriate manner and disrupting the integrity of the research.

Data access and retention: Authors are required to submit the raw data of their research when requested by the editors and referees, and keep this data after publication.

Fundamental errors in published works: When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published article, it is the author's obligation to promptly notify the journal editor and cooperate with the editor to retract or correct the paper.

Publication Policy

All the articles published in *bilig* are also available as full text on bilig.yesevi.edu.tr web address as open access.

No fee is charged to the author during article evaluation and publication in *bilig*. No royalties are paid to the author, either.

Language of Publication

bilig publishes articles in Turkish and English. Abstracts of the articles will be in Turkish and English.

Style Guidelines

In *bilig*, the style of the MLA citation system are applied as of the 97th issue. The main points regarding citations, references and bibliography are shown below with examples, and the 8th version of the MLA citation system (<https://style.mla.org/>) should be taken as a basis for sources without examples.

The following rules should be observed while preparing an article for submission to *bilig*.

1. Title of the article: The title should suit the content and express it in the best way, and should be written in **bold** letters. The title should consist of no more than 10-12 words.

2. Name(s) and address(es) of the author(s): The article file should not contain the name(s) and address(es) of the author. Information regarding the author(s) should be written in the relevant fields in the Manuscript Handling System during the application.

3. Abstract: The article should include an abstract in Turkish and English at the beginning. The abstract should explain the topic clearly and concisely in a minimum of 75 and a maximum of 150 words. The abstract should not include references to sources, figures and charts. Keywords of 5 to 8 words should be placed at the end of the abstract. There should be a single space between the body of the abstract and the keywords. The keywords should be comprehensive and suitable to the content of the article.

4. Body Text: The body of the article should be typed on A4 (29.7x21cm) paper on MS Word in size 12 Times New Roman or a similar font using 1,5 line spacing. Margins of 2,5 cm should be left on all sides and the pages should be numbered. Articles should not exceed 7.000 words including the abstract and bibliography. Passages that need to be emphasized in the text should not be bold but italicized. Double emphases like using both italics and quotation marks should be avoided

5. Section Titles: The article may contain main and sub-titles to enable a smoother flow of information. The main titles (main sections, bibliography and appendices) should be bold and their first letters be capitalized; subtitles, only the first letters should be capitalized; sub-headings should be written in italics with their first letters capitalized.

6. Tables and Figures: Tables should have numbers and captions. In tables vertical lines should not be used. Horizontal lines should be used only to separate the subtitles within the table. The table number should be written at the top, fully aligned to the left; the table caption should be in the lower line and the first letter of each word in the caption should be capitalized. Tables should be placed where they are most appropriate in the text. Figures should be prepared in line with black-and-white printing. The numbers and captions of the figures should be written aligned to the left of the figure. The figure number should be written in italics, ending with a period. The caption should immediately follow the number. The caption should not be written vertically, with only the first letter capital, and the references should be stated. Below is a sample table.

Table 1

International Students at Turkish Universities (2017-2018)

	Male	Female	Total
Total Number of International Students	81706	43324	125030
TÜRKSOY Member and Observer Member States	24309	11686	35995
Azerbaijan	12911	4177	17088
Kazakhstan	1051	1014	2065
Kyrgyzstan	1105	821	1926
Moldova	175	225	400
Uzbekistan	435	405	840
Russia	808	621	1429
Turkmenistan	7824	4423	12247
Total Undergraduate and Graduate Students Number at Universities in Türkiye	2622936	2168678	4791614
International Student Ratio	3,12%	2,00%	2,61%

Reference: "The Report of the Number of the Students regarding" YÖK, 17 August 2019, <https://istatistik.yok.gov.tr/>

7. Pictures: Pictures should be attached to the articles scanned in high-resolution print quality. The same rules for figures and tables apply in naming pictures.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed 10 pages (one-third of the article). Authors having the necessary technical equipment and software may themselves insert their figures, drawings and pictures into the text provided these are ready for printing.

8. Quotations and Citations: Direct quotations should be placed in quotation marks. Quotations shorter than 2.5 lines should be placed within the flowing text. If the quotation is longer than 2.5 lines, it should be turned into a block quote with a 1.5 cm indentation only from the right and left, and the font size should be 1 point smaller. Footnotes and endnotes should be avoided as much as possible. They should only be used for essential explanations and should be numbered automatically.

Citations within the text should be given in parentheses as follows:

(Köprülü 15).

When sources with two authors are cited, the surnames of the authors should be given as follows:

(Taner and Bezirci 22).

When sources with three or more authors are cited, the surname of the first author is given and ‘et. al’ is added.

(Gökay et. al 18).

If the text already includes the name of the cited author, only the page number should be given:

In this respect, Tanpınar (131) says ...

When two or more works belonging to the same author are cited, the first few words of the publication should be distinguished after the author’s surname:

(Dilçin, *Divan Şiiri* 86).

(Dilçin, *Fuzulî’nin Şiiri* 110).

In manuscripts belonging to authors with the same surname, the name of the author should be shortened before the surname:

(S. Kaplan 41).

(M. Kaplan 16).

In electronic manuscripts with no page number, only the surname or title should be written.

In encyclopaedias and other sources without authors, only the name of the source should be written. If the title is long, the first 2-3 words should be given.

Personal interviews should be cited within the text by giving the surnames and dates should also be cited in the bibliography.

9. References: References should be placed at the end of the text, the surnames of authors in alphabetical order. The work cited should be entered with the surname of the author placed at the beginning:

Example:

İsen, Mustafa. *Tezkireden Biyografiye*. Kapı Yayınları, 2010.

Köprülü, Mehmet Fuat. *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. MEB Yayınları, 1961.

If a source has two authors, the surname of the first author should be placed first; it is not functional to place the surname of the other authors first in alphabetical order.

Example:

Taner, Refika, and Asım Bezirci. *Edebiyatımızda Seçme Hikâyeler*. Gözlem Yayınları, 1981.

If a source has more than three authors, the surname and name of the first author should be written, and the other authors should be indicated by et.al.

Example:

Altaev, Zhakypbek et. al. "Essence and Typology of Intellect in al-Farabi's Epistemology." *bilig*, no. 95, 2020, ss. 79-95.

The titles of books and journals should be italicized; article titles and book chapters should be placed in quotation marks. Page numbers need not be indicated for books. Shorter works like journals, encyclopedia entries and book chapters, however, require the indication of page numbers.

Example:

Berk, İlhan. *Poetika*. Yapı Kredi Yayınları, 1997.

Demir, Nurettin. "Türkçede Evidensiyel." *bilig*, no. 62, 2012, ss. 97-117.

Aydınün, İsmail, and Ayşegül Aydınün. "Crimean Tatars Return Home: Identity and Cultural Revival." *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 33, no. 1, 2007, ss. 113-128.

Translator's, compiler's and editor's names (if there are any) should follow the author and title of the work:

Example

Shaw, Stanford. *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, Sermet Matbaası, 1982.

Aydemir, Yaşar. "Lâmiî Çelebi'nin Mecmualara Yansıyan Şiirleri." *Bursalı Lâmiî Çelebi ve Dönemi*, ed. Bilal Kemikli ve Süleyman Eroğlu, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011, ss. 149-172.

If there is no author name, the name of the editor, preparer or compiler should be given first:

Tarlan, Ali Nihat, pre. *Hayâli Divanı*. Akçağ Yayınları, 1992.

For **encyclopedia entries**, if the author of the encyclopedia entry is known, the author's surname and name are written first. These are followed by the date of the entry, the title of the entry in quotation marks, the full name of the encyclopedia, its volume number, place of publication, publisher and page numbers:

Example:

İpekten, Haluk. "Azmi-zâde Mustafa Hâletî." *İslâm Ansiklopedisi*, 4. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, ss. 348-349.

For **theses and dissertations**, the surname and name of the thesis author should be followed by the full title of the thesis in italics, the thesis type, the name of the university where the thesis was prepared, the date the thesis was written:

Example:

Karakaya, Burcu. *Garibi'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı: İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin*. Yüksek Lisans Tezi. Ahi Evran Üniversitesi, 2012.

Handwritten manuscripts should be cited in the following way: Author. Title of the Work. Library. Collection. Catalogue number sheet.

Example:

Âsım. *Zeyl-i Zübdetül-Eş'âr*. Millet Kütüphanesi, A. Emirî Efendi, No. 1326, vr. 45a.

To cite **a study found on the Internet**, it is sufficient to provide the author's surname, name, title of the article, publisher (website name), date of publication, and link address.

Example:

Gökçek, Fazıl. "Mehmet Akif Ersoy." *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 03 Ocak 2018, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ersoy-mehmet-akif>.

In personal interviews, the surname, name, interview type and date of the source person should be given as follows:

Demir, Adem. Phone Call. 22 May 2018.

An article accepted for publication but not yet published can be cited in the following way:

Example:

Bayram, Bülent. "G.T. Timofeyev'in Notları Çerçevesinde 20.Yüzyıl Başında Orta İdil'de Çuvaşların Etnik-Kültürel İlişkileri." *bilig*, (yayımlanacak), doi: 10.12995/bilig.9801.

Address

Ahmet Yesevi Üniversitesi
bilig Dergisi Editörlüğü

Aşağı Öveçler Mahallesi, 1314. Cadde, No: 19
Çankaya / ANKARA / TÜRKİYE

Phone: +90 312 216 06 00 • Fax: +90 312 216 06 09

bilig.yesevi.edu.tr
bilig@yesevi.edu.tr